

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ДНІПРОВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШМАТ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ

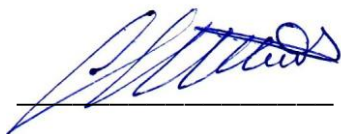
УДК 343.211 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ**

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Шмат Михайло

Науковий керівник
Школа Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент

Дніпро – 2023

АНОТАЦІЯ

Шмат М.С. Звільнення від покарання за хворобою. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Дніпро, 2023.

Дисертація є комплексним і системним науковим дослідженням проблем звільнення від покарання за хворобою, в контексті його правозастосування, із врахуванням теоретичної складової та практичного виміру.

У дисертації досліджено інститут звільнення від покарання за хворобою як структурний елемент кримінального та кримінально-виконавчого права України. Актуальність та своєчасність такого дослідження зумовлено збільшенням числа хвороб серед засуджених, як тяжких хронічних та інфекційних, так і психічного розладу їх особистості. Правовий режим воєнного стану в Україні актуалізує питання непридатності військовослужбовців до військової служби за станом здоров'я як підстави звільнення від покарання.

Здійснено аналіз наукових розробок за темою дослідження, що дало змогу сформулювати наукову новизну роботи. Встановлено обмеженість наукової дискусії та потребу актуалізації порушеного питання.

Історична ретроспектива досліджуваного інституту вказує на переконливі ознаки та закономірність еволюційного розвитку звільнення від покарання за хворобою. Запропонована авторська періодизація ретроспективного дослідження звільнення від покарання за хворобою: передумови (1845 р. – 1917 р.); зародження (1919 р. – 1960 р.); становлення (1960 р. – 1991 р., 1991 р. – 2001р.); сучасний період (2001 р. – і по теперішній час).

Надано авторське визначення поняття звільнення від покарання за хворобою.

Досліджено зарубіжний досвід правового регулювання звільнення від покарання за хворобою і встановлено суттєві відмінності в державах континентальної правової системи та в країнах пострадянського простору через вплив Модельного КК СНД. Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду служив основою подальшого удосконалення досліджуваного інституту.

Визначено передумови, підстави, та правові наслідки всіх видів звільнення від покарання за хворобою: психічна або інша тяжка хвороба та звільнення від покарання військовослужбовців через непридатність до військової служби за станом здоров'я.

Дана оцінка Перелікам хвороб, які слугують підставою для направлення матеріалів в суд при вирішенні питань звільнення від покарання за хворобою та діяльності уповноважених на встановлення діагнозу лікарів: лікарсько-консультативні комісії, спеціальні психіатричні експертні комісії, військово-лікарські комісії.

Проведена паралель суміжних кримінально-правових інститутів звільнення від покарання за психічною хворобою (ч.1 ст.84 КК України) та неосудності (ч.2, 3 ст.19 КК України), а також регламентація застосування примусових заходів медичного характеру.

Дисертація містить характеристику умов, які враховуються судом при звільненні на підставі ч.2 ст.84 КК України: тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особа засудженого та інші обставини. Поручено питання врахування соціально-побутової умови.

Виокремлено спеціальні види покарань військовослужбовців, їх спеціальний суб'єктний статус. Доведено відсутність «привілейованого становища» у військовослужбовців при звільненні на підставі ч.3 ст.84 КК.

Набули подальшого розвитку наукові положення про необхідність встановлення моменту виникнення хвороби, що перешкоджає відбуванню або подальшому відбуванню покарання та необхідність дотримання розумних строків судового розгляду.

Проаналізовано положення контрольного проекту нового КК України в частині відстрочення виконання призначеного покарання у зв'язку з хворобою (ст.3.4.7) із діючою редакцією закону (ст.84 КК України) та обґрунтовано критичні зауваження.

Встановлено типові помилки правозастосування положень ст.84 КК України за допомогою системного аналізу судової практики (переважно апеляційних судів як останньої інстанції для оскарження). В роботі проілюстрована вибіркова вітчизняна судова практика з допущеними типовими помилками суддів за кожною правовою підставою звільнення від покарання за хворобою.

Предметом окремої уваги став єдиний акт узагальнення судової практики звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу як постанова Пленуму ВСУ від 28 вересня 1973 року №8. Встановлено не відповідність положень постанови вимогам кримінального та процесуального законодавства України і сучасного стану вирішення питань.

Запропоновано ухвалити нове роз'яснення Пленуму Верховного Суду з питань застосування судами законодавства про звільнення від покарання за хворобою. Також рекомендовано розширити критерії статистичного аналізу (звіти судової статистики). На що автором дисертаційної роботи зроблено окремий наголос при впровадженні результатів дослідження.

Відображено правові позиції Європейського суду з прав людини щодо не дотримання Україною конвенційних положень в аспекті поводження із засудженими (належного медичного забезпечення, умов утримання, недопущення катувань, жорстокого поводження чи такого, що принижує гідність у різних його проявах, дотримання розумних строків розгляду та інше). Вказана практика Страсбурзького суду повинна враховуватися національними судами при вирішенні питань звільнення від покарання за хворобою.

Досліджено великий масив відомчих актів (УВП, СІЗО, органи пробації та інші) щодо правової регламентації звільнення від покарання за хворобою і висловлена думка автора щодо необхідності міжвідомчої уніфікації.

Констатовано, що механізм направлення для відбування покарання осіб, визначених ч.ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання – протирічить суті інституту звільнення від покарання за хворобою як остаточному звільненню, ускладнює правові наслідки та негативно впливає на суб'єктивну сторону засудженого.

Порушено ідею законодавчого розмежовування суміжних інститутів: звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК) та відстрочення виконання вироку у разі тяжкої хвороби (п.1 ч.1 ст.536 КПК України). Такий порядок справ є неприпустимий і вимагає законопроектної роботи.

Висунуто низку пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства щодо вирішення питань звільнення від покарання за хворобою:

- заміна слова «психічна хвороба» на «тяжкий психічний розлад» (ч.1 ст.84 КК України);
- доповнення до обставин, що враховує суд при вирішенні питання звільнення від покарання або від подальшого його відбування за іншою тяжкою хворобою (не психічною) - соціально-побутові умови (ч.2 ст.84 КК України);
- виключення положення ч.4 ст.84 КК України щодо порядку направлення засудженого для відбування покарання у разі одужання;
- доповнення положення ст.84 КК України банкетною нормою (відсильна), яка вказуватиме законодавчу регламентацію порядку звільнення від покарання за хворобою та перелік хвороб, які слугують передумовою такого звільнення

Також дисертантом рекомендовано доповнити ч.4 ст.154 КВК України другим абзацом щодо забезпечення права захисту на стаціонарну судово-

психіатричну експертизу, у випадку незгоди із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії.

Запропоновані зміни законодавства, що окрім теоретичних надбань, стали можливі за результатами комплексного наукового дослідження. Вони направлені на удосконалення нормативно-правових та організаційно-управлінських засад звільнення від покарання за хворобою.

Дисертаційна робота містить практичну значущість результатів. Вони упроваджені та можуть використовуватися в науково-дослідній сфері, освітньому процесі, законотворчій і правозастосовній діяльності.

Наукова новизна та інші результати дослідження одержані дисертантом у процесі особистого вивчення, узагальнення і аналізу статистичних, доктринальних, законодавчих джерел та судової практики.

Ключові слова: звільнення від покарання, звільнення від подальшого відбування покарання, кримінально-правовий інститут, психічна хвороба, Перелік хвороб, відстрочення виконання покарання, судова практика, непридатність військовослужбовців до військової служби за станом здоров'я, в порядку виконання вироку суду, лікарсько-консультативні комісії.

ABSTRACT

Shmat M.S. Exemption from punishment due to illness. - The qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

The Dissertation work for the achievement of a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law". - Dnipro University of Technology, Dnipro, 2022.

The Dissertation is a comprehensive and systematic scientific study of the problem of exemption from punishment due to illness, in the context of its law implementation, taking into account both the theoretical components and the practical applications.

The dissertation examines the institution of exemption from punishment due to illness as a structural element of the criminal law of Ukraine. The relevance and opportuneness of such a research are determined by the increase in the number of illnesses among convicts, both claim to be suffering from chronic and infectious diseases, as well as mental disorders of their personality. The legal regime of martial law in Ukraine actualizes the issue of the unsuitability of military personnel for military service due to their health as a basis for exemption from punishment.

The analysis of scientific developments on the topic of the research was carried out as needed, which made it possible for us to formulate the scientific newness of the work presented. The limitations of the scientific discussion and the need to update the raised issue have been established as well.

The historical retrospective of the investigated institute points to convincing signs and common regularity of the evolutionary development of exemption from punishment due to illnesses. The proposed author's periodization of the retrospective the mentioned: conditions (1845 - 1917); inception (1919 - 1960); formation (1960 - 1991, 1991 - 2001); the modern period (2001 - to the present).

Additionally, the definition of the concept of exemption from punishment due to illness, according to the provisions of the Criminal Code of Ukraine in the current version, has been provided.

The foreign experience of the legal regulation of exemption from punishment due to illness was studied. Thanks to that study, significant differences were found in the countries of the continental legal system and in the countries of the post-Soviet space due to the influence of the Model Criminal Code of the CIS. Comparative analysis of foreign experience served as the basis for further improvement of the studied institute.

Conditions, grounds, and legal consequences of all types of exemption from punishment due to illness have been determined: mental or other serious illness and exemption from punishment of military personnel due to impropriety for military service due to health issues.

The assessment is given to the Lists of diseases that serve as a basis for sending materials to the court when deciding the issues of exemption from punishment due to illness and the activities of medics authorized to specify a diagnosis: medical advisory commissions, special psychiatric expert commissions, military medical commissions, etc.

The parallel of the related criminal law institutes of exemption from punishment due to mental illness (Part 1 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine) and lack of judgment (Part 2, 3 of Article 19 of the Criminal Code of Ukraine), as well as the regulation of the use of coercive measures of a medical character, were drawn.

The dissertation contains a characterized description of the conditions that are usually taken into account by the court when releasing on the basis of Part 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine: the gravity of a crime committed, the essence of the disease, the nature and personal qualities of the convicted person, etc. The issues of social and household conditions were raised.

Special types of punishments for military personnel, and their particular subject status, have been singled out. The lack of a so-called "privileged position" of military personnel upon release on the basis of Part 3 of Article 84 of the Criminal Code has been proven.

The scientific provisions on the necessity to establish the exact moment of the emergence of the disease, which prevents the further serving of the punishment and the need to observe reasonable terms of the trial, have gained further development.

The provisions of the controlling draft of the new Criminal Code of Ukraine regarding the postponement of the execution of the prescribed punishment due to illness (Article 3.4.7) with the current version of the law (Article 84 of the Criminal Code of Ukraine) were analyzed, additionally all the critical remarks were substantiated as well.

Typical errors in law enforcement of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine were established using a systematic analysis of court practice (mainly appellate courts as the last instance for a possible appeal). The work illustrates examples of national judicial practice with typical mistakes made by judges for each legal basis for exemption from punishment due to illness.

The subject of particular attention was the single act, summarizing the judicial practice of release from serving the sentence of convicts who became ill with a serious sickness as Resolution of the Plenum of the Armed Forces of Ukraine No. 8 of September 28, 1973. It was established that the provisions of the resolution do not comply with the requirements of Ukraine's criminal and procedural legislation and the current state of resolving such cases.

It is proposed to adopt a new clarification of the Plenum of the Supreme Court on the application by courts of the legislation on the exemption from punishment due to illness. It is also recommended to expand the criteria for statistical analysis (judicial statistics reports), for which the author of the dissertation made a special emphasis on the implementation of the research results.

The legal positions of the European Court of Human Rights regarding Ukraine's non-compliance with the provisions of the Convention in the aspect of treatment of convicts (adequate medical care, conditions of detention, prevention of torture, cruel treatment or such that degrades dignity in its various manifestations, observance of reasonable terms of consideration, etc.) are reflected.

Additionally, the specified practice of the Strasbourg Court, by national courts when deciding on the issue of exemption from punishment due to illness, should be taken into account.

An extensive set of departmental acts (UVP, pre-trial detention center, probation authorities, and others) regarding the legal regulation of exemption from punishment due to illness was studied and the author's opinion was expressed regarding the need for inter-departmental unification.

It was specified that the mechanism of referral for serving the punishment of persons specified in parts 1, and 2 of article 84 of the Criminal Code of Ukraine, in case of their recovery, contradicts the essence of the institution of exemption from punishment due to illness as a final exemption, complicates the legal consequences and negatively affects the subjective side of the convicted person.

The idea of legislative differentiation of related institutions was discussed: exemption from punishment due to illness (Article 84 of the Criminal Code) and postponement of sentence execution in case of serious illness (Clause 1 Part 1 of Article 536 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). This order of affairs is unacceptable and requires legislative work.

A number of proposals have been put forward in order to improve the criminal legislation on solving the issues of exemption from punishment due to illness:

- replacing the word "mental illness" with "severe mental disorder" (Part 1 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine);
- an addition to the circumstances that the court takes into account when deciding the issue of release from punishment or from further serving it due to another serious illness (not mental) - social and domestic conditions (Part 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine);
- exclusion of the provisions of Part 4 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine regarding the procedure for sending a convicted person to serve his/her sentence in case of recovery;

- supplementing the provision of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine with a banquet norm (strong), which will specify the legislative regulation of the procedure for exemption from punishment due to illness and the list of diseases that serve as a condition for such an exemption.

Also, the author of the dissertation has recommended supplementing Part 4 of Article 154 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with a second paragraph regarding the provision of the right of defense to an inpatient forensic psychiatric examination, in case of disagreement with the conclusion of a special psychiatric expert commission.

The proposed changes in the legislation, in addition to theoretical properties, became possible as a result of a comprehensive scientific study. They are aimed at improving the regulatory, organizational, and managerial principles of exemption from punishment due to illness.

The dissertation contains the practical significance of the final results. They are implemented and can be used in the scientific research field, educational process, law-making, and law enforcement activities.

The scientific newness and other research results were obtained by the author of the dissertation in the process of personal study, generalization, and analysis of statistical, doctrinal, legislative sources, and judicial practice.

Keywords: exemption from punishment, exemption from a further serving of punishment, criminal law institute, mental illness, list of diseases, postponement of punishment, judicial practice, unfitness of servicemen for military service due to health issues, in the order of execution of a court sentence, medical advisory commissions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Shmat M., Shkola S., Hryshchak S., Knyazev V. (2022). Exención del castigo a los servidores militares no aptos para el servicio militar pero sentenciados a restricción del servicio, arresto o detención en un batallón disciplinario. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(38), Maracaibo, Venezuela, 189-201. (стаття в закордонному виданні, проіндексованому у базі даних *Web of Science Core Collection*)

2. Шмат М.С. Звільнення від відбування покарання за психічною хворобою. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. №2 (16). С. 74-83. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»)

3. Шмат М.С. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою на теренах України. *Історико-правовий часопис*. 2021. №2 (17). С. 177-185. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»)

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Шмат М.С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2019. №4 С. 224-230. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Shmat M. Relevance of the study on the problems of release from punishment due to illness. *Widening our horizons: mat. the 14-th International Forum for Students and Young Researchers (Dnipro, April 11-12, 2019)* / for editorial S. Kostyrytska. Dnipro: DUT, 2019. 280 p.

6. Шмат М.С. Соціальна значимість інституту звільнення від покарання за хворобою. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки: мат. міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти* (м. Рівне, 10 травня 2019) / за ред. В.С. Мошинського. Рівне: НУ ВГП, 2019. С. 369-371

7. Шмат М.С. Становлення інституту звільнення від покарання за хворобою в період зародження радянської України (УСРР). *Правова система України в умовах євроінтеграції: мат. міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. 09 квітня 2020 року, м. Дніпро, 2020. С. 128-130.

8. Шмат М.С. Періодизація становлення та розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин: мат. міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 22-23 січня 2021 року). – Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 74-78.

9. Шмат М.С. Реформування кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою у проєкті нового Кримінального кодексу України. *Scientific researches and methods of their carrying out: World experience and domestic realities: mat. The III international scientific and practical conference. (Vienna, Republic of Austria, May 27, 2022)* / editor in chief: M. Holdenblat. Vienna: ICCM, 2022. P. 160-163.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ	
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ	
1.1. Стан дослідження питань звільнення від покарання за хворобою в науці кримінального права України.....	15
1.2. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою.....	28
1.3. Кримінальне законодавство зарубіжних країн про звільнення від покарання за хворобою	
1.3.1. Інститут звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору.....	45
1.3.2. Законодавство країн континентальної правової системи щодо звільнення від покарання за хворобою	54
РОЗДІЛ 2. ХВОРОБА ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ	
2.1. Психічна хвороба, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.....	66
2.2. Інша тяжка хвороба, що перешкоджає відбуванню покарання.....	82
2.3. Визнання військовослужбовців непридатними до військової служби за станом здоров'я.....	101
РОЗДІЛ 3. ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ ТА ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ	
3.1. Порядок звільнення від покарання за хворобою.....	115
3.2. Правова регламентація направлення для відбування покарання осіб у разі їх одужання.....	128
3.3. Шляхи удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою.....	141
ВИСНОВКИ.....	152
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	160
ДОДАТКИ.....	183

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ВУЦВК	Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
СНД	Співдружність Незалежних Держав
ДСА України	Державна судова адміністрація України
ВС	Верховний Суд
ЦОЗ ДКВС	Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України
МКХ-10	Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я 10 перегляду
ПЗМХ	Примусові заходи медичного характеру
ВЛК	Військово-лікарські комісії
УВП	Установа виконання покарань
СІЗО	Слідчий ізолятор
ДУ	Державна установа
МОЗ України	Міністерство охорони здоров'я України
МЮ України	Міністерство юстиції України
ФР	Федеративна Республіка
КМУ	Кабінет Міністрів України
ГНЕУ	Головне науково-експертне управління
к/п	кримінальне провадження

ВСТУП

Актуальність теми. Конституція України, як основний закон держави, встановлює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Ця норма відтворена в наступних міжнародних і регіональних документах з прав людини:

- ст.5 Загальної декларації прав людини [42],
- ст.7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [81],
- ст.3 Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [33],
- ст.16 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [53],
- ст.6 Зводу принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі [44],
- ст.31 Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) [82],
- ст.3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція з прав людини) [52], та розглядається як грубе порушення прав людини.

Однак, як свідчить практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), пенітенціарна системи України не завжди відповідає таким вимогам. Це стосується, зокрема, звільнення від покарання за хворобою. Суд конвенційної юрисдикції, з урахуванням стану здоров'я засуджених та в разі несумісності з відбуванням покарання, зазначає на неприпустимості подальшого їх утримання та прирівнює порушення прав останніх до тортур, нелюдського та принижуючого поводження. Мета покарання втрачає сенс, коли вона не направлена на перевиховання засудженого та перестає

виконувати суспільно важливі превентивні функції, адже покарання не може завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність.

Закон України про кримінальну відповідальність в частині інституту звільнення від покарання за хворобою уособлює в собі принцип гуманізму та забезпечує економію кримінальної репресії. Однак практика правозастосування інституту звільнення від покарання за хворобою свідчить про наявність значних протиріч та прогалин в законодавстві України. Це обумовлено низьким рівнем доктринального дослідження. У вітчизняних дисертаційних роботах питання звільнення від покарання за хворобою представлено разово і без комплексного дослідження, а монографії та посібники з порушеного питання відсутні взагалі. Зазначене породжує певний доктринальний вакуум та складність процесу як правозастосування, так і нормотворення.

Актуальність та своєчасність дослідження проблем, пов'язаних із звільнення від покарання на підставі, передбаченій ст.84 КК України, обґрунтовується й тим, що в установах виконання покарань у виді позбавлення волі прослідковується негативна тенденція з захворюванням на туберкульоз. Дане захворювання найчастіше слугує підставою для звільнення від покарання за хворобою, однак процес реформування державної пенітенціарної служби України заважає відправленню правосуддя по даній категорії справ. Недостатня збалансованість та правова невизначеність чи обмеженість правозастосування інституту звільнення від покарання за хворобою породжує високий рівень смертності в установах виконання покарань. Як свідчить статистика, в установах виконання покарань України померло засуджених в 2015 році – 510 осіб, в 2016 році – 523 особи, в 2017 році – 568 осіб, в 2018 році – 484 особи, в 2019 році – 517 осіб [67]. Динаміка статистичних показників не дає поводу для оптимізму, як з огляду на неефективність застосування інституту звільнення від покарання за хворобою, так і відсутність можливості надання медичної допомоги засудженим, які її потребують. Тим паче, що наведені статистичні дані

складені без урахування 29 установ виконання покарання окремих районів Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою.

Реальний стан справ в Україні такий, що істотна маса судових рішень містять незаконні, необ'єктивні та невмотивовані відмови у звільненні від відбування покарання за хворобою, яка перешкоджає відбуванню покарання. Таким чином порушуються права засуджених. Подібна ситуація стосується і осіб, які під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними (дані Державної установи «Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю МОЗ України», згідно листа від 22 червня 2021 року №12/09/574 [Додаток Є]). Про переконливість такого становища свідчать також дані Державної судової адміністрації України щодо розгляду кримінальних справ та проваджень у порядку виконання судових рішень, проілюстровані у формі гістограми статистичних даних [Додаток Е2] та діаграм статистичних даних за 2018-2021 роки [Додаток Е3, Е4, Е5, Е6]. Так, відповідно до листів Державної судової адміністрації України від 27.06.2019 року № інф/Ш 474-19-610/19 та від 01.09.2022 року №інф/Ш412-22447/22, розгляд клопотань (подань) у порядку виконання судових рішень про звільнення від покарання за хворобою за 2017 рік – задоволено 236 з 554 (42.60%), 2018 рік – задоволено 181 з 445 (40.67%), 2019 рік – задоволено 161 з 381 (42,25%), 2020 рік – задоволено 159 з 396 (40,15 %), 2021 рік – задоволено 124 з 405 (30,61%) [Додаток Е, Е1].

Ситуація що склалася вказує на необхідність комплексного теоретико-правового дослідження правового інституту звільнення від покарання за хворобою з метою виявлення проблем правозастосування у даній області і визначення шляхів їх вирішення.

Поодинокі дослідження проблем звільнення від покарання за хворобою, представлені вітчизняними науковцями не перебувають в концептуальній єдності теоретичних, правових і прикладних аспектів.

Теоретичну основу дисертаційної роботи склали наукові праці О.П. Гороха, Є.О. Письменського, М.І. Хавронюка, М.В. Романова та інших. Стан дослідження питань звільнення від покарання за хворобою в науці кримінального права України наведено в першому підрозділі дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження базується на вимогах Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року №231/2021 та Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року №119/2021.

Тема роботи відповідає «Основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України 2019 – 2023 роки», що затверджено постановою Президії НАН України від 30 січня 2019 року №30 та Тематичному плану фундаментальних досліджень наукових установ Національної академії правових наук України на 2022 рік, зокрема «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні», затвердженому постановою Президії НАПрН України від 15 червня 2021 року №118/5.

Тему дослідження «Звільнення від покарання за хворобою» затверджено Вченою радою Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (протокол № 20 від 11 грудня 2018 року).

Мета і завдання дослідження

Метою дисертаційної роботи є комплексне дослідження кримінально-правових проблем інституту звільнення від покарання за хворобою і розробка науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій по його удосконаленню.

Для досягнення мети поставлено такі завдання наукового пошуку:

1. висвітлити стан наукової розробки інституту звільнення від покарання за хворобою;
2. провести ретроспективний аналіз становлення і розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою та надати йому визначення;
3. проаналізувати та синтезувати зарубіжний досвід кримінального законодавства, що передбачає звільнення від покарання за хворобою;
4. проаналізувати передумови та підстави звільнення від подальшого відбування покарання за психічною хворобою і практику застосування примусових заходів медичного характеру, відповідно до статей 92-95 КК України;
5. проаналізувати підстави звільнення від покарання або від відбування покарання осіб, що захворіли на іншу тяжку хворобу;
6. дослідити підстави звільнення від покарання військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби;
7. встановити порядок звільнення від покарання за хворобою та узагальнити судову практику його застосування;
8. проаналізувати механізм направлення для відбування покарання осіб, визначених ч.ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання;
9. виявити недоліки вітчизняного кримінального законодавства в частині звільнення від покарання за хворобою, практики його застосування та внести пропозиції щодо їх усунення.

Об'єкт і предмет дослідження.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають при застосуванні кримінально-правових норм звільнення від покарання та його відбування.

Предмет дослідження – кримінально-правовий інститут звільнення від покарання за хворобою.

Методи дослідження обрані з урахуванням специфіки мети, задач, об'єкта і предмета дослідження. Їх застосування зумовлюється системним підходом. Під час написання роботи були використані спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема:

історико-правовий метод використовувався при з'ясуванні історичних витоків, становлення і розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою (підрозділ 1.2);

логіко-семантичний метод допоміг визначенню понятійного апарату, який застосовано у дослідженні (підрозділ 1.2);

порівняльно-правовий метод дав можливість порівняти регламентацію інституту звільнення від покарання за хворобою із суміжними кримінально-правовими інститутами України (підрозділ 2.2) та накопичити зарубіжний досвід (підрозділ 1.3);

системно-функціональний або структурно-функціональний метод дав можливість визначити передумови, підстави та основні засади правового регулювання інституту звільнення від покарання за хворобою (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2);

моделювання застосовувався для правової проекції інституту звільнення від покарання за хворобою, формування прогнозів та бажаних наслідків розвитку, що відображено в рекомендаціях по удосконаленню досліджуваного інституту (підрозділ 3.3).

Нормативну основу дисертації складають: Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, міжнародно-правові норми, кримінальне законодавство Радянського Союзу та країн пострадянського простору та континентальної правової системи.

Емпіричною основою дослідження є дані, отримані внаслідок аналізу судових рішень про звільнення від покарання за хворобою; статистичні дані Державної судової адміністрації України та інші.

Наукова новизна отриманих результатів

За характером і змістом розглянутих проблем дана дисертація є комплексним науковим дослідженням, в якому розглянуті актуальні теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання за хворобою.

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується в таких основних положеннях, що виносяться на захист:

вперше:

- узагальнено наукові розробки кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою;
- представлено авторську періодизацію історичного розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою за наступними хронологічними періодами:
 - передумови звільнення від покарання за хворобою на поневолених українських землях в складі загарбницьких імперій;
 - зародження інституту звільнення від покарання за хворобою в період Радянської України;
 - становлення кримінально-процесуального інституту звільнення від покарання за хворобою в радянський період;
 - період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення КК України;
 - сучасний період розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою;
- запропоновано авторський підхід до визначення поняття «звільнення від покарання за хворобою» – відмова держави від виконання, за обвинувальним вирокom суду, покарання або від подальшого його виконання, за станом здоров'я засудженого, що перешкоджає відбуванню покарання, до його одужання;
- встановлено основні види звільнення від покарання за хворобою в країнах континентальної правової системи, в основі яких головна увага

приділена питанням безпеки оточуючих та особи, до якої застосовується закон;

- рекомендовано доповнити ч.4 ст.154 КВК України положенням щодо можливості проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи, у випадку незгоди із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії;

- обґрунтовано необхідність призначення на громадських засадах спеціально уповноважених представників, передбачених ч.1 ст.24 КВК України, для провадження моніторингових місій пенітенціарних установ;

удосконалено:

- судову статистику про звільнення від покарання за хворобою шляхом її розширення через включення в окремий облік статистичної звітності всіх підстав застосування закону, передбаченого ст.84 КК України;

- судову практику шляхом підготовки проекту постанови Пленуму Верховного Суду щодо роз'яснення з питань застосування судами законодавства про звільнення від покарання за хворобою [Додаток Г1];

- положення про визначення розумних строків розгляду питань звільнення від покарання за хворобою, зокрема шляхом доповнення абз.1 ч.3 ст.539 КПК України новою нормою про встановлення 10-денного строку апеляційного розгляду питань, які вирішуються судом під час виконання вироків;

- медичну термінологію як підставу застосування положень ч.1 ст.84 КК України, а саме запропоновано замінити поняття «психічна хвороба» на термін «тяжкий психічний розлад»;

дістало подальшого розвитку:

- практичні рекомендації по встановленню судом моменту виникнення хвороби, що перешкоджає відбуванню або подальшому відбуванню покарання;

- теоретичні підходи необхідності врахування судом соціально-побутових умов засудженого при застосуванні положень ч.2 ст.84 КК України;

- ідея законодавчого розмежування суміжних інститутів – відстрочка виконання вироку у разі тяжкої хвороби засудженого (п.1 ч.1 ст.536 КПК України) та звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК України), шляхом виключення положень останнього щодо порядку направлення засудженого для відбування покарання у разі його одужання (ч.4 ст.84 КК України);

- класифікація спеціальних основних видів покарань військовослужбовців: службові обмеження для військовослужбовців, арешт із відбуванням на гауптвахті, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, можливість виконання яких пов'язується із подальшим проходження військової служби.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації положення можуть бути використані:

в практичну діяльність – в якості практичного посібника при розгляді питань звільнення від покарання за хворобою, зокрема служити зводом нормативної регламентації та рекомендаціям щодо його застосування (*акт Правового Альянсу Науковців-Практиків «Борисфен» від 09 січня 2023 року №1/акт/01/2022*) [Додаток В];

у законотворчій діяльності – для розвитку кримінального законодавства в частині звільнення від покарання за хворобою (*лист Дослідницької служби Верховної Ради України від 26 вересня 2022 року №22/138-1-19*) [Додаток Д];

у судовій практиці – при узагальненні судової практики про звільнення від покарання за хворобою, при відправленні Верховним Судом правосуддя у кримінальних справах, а також при наданні судам методичної інформації з питань правозастосування (*довідка Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року №2971/0/2-22*) [Додаток Г];

у навчальному процесі – при проведенні лекційних, семінарських занять та при підготовці навчально-методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Кримінальне право (загальна частина)», «Кримінально-виконавче

право», «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми кримінального права» (акт НТУ «Дніпровська політехніка» від 16 лютого 2023 року) [Додаток Г].

Особистий внесок здобувача

Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до аналізу питань звільнення від покарання за хворобою. Наукові ідеї та розробки дисертанта оприлюднені без співавторів у наукових фахових виданнях України. Основне дослідження, опубліковане в закордонному виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science Core Collection належить першому співавтору – дисертанту.

Апробація результатів дисертації. Результати поданого до захисту наукового дослідження обговорювалися на розширеному засіданні кафедри Публічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», дисертація схвалена та рекомендована до захисту. Основні положення дисертаційного дослідження відображені на міжнародних науково-практичних конференціях:

1. XIV міжнародному форумі студентів та молодих вчених “WIDENING OUR HORIZONS” (м. Дніпро, 11–12 квітня 2019 року);
2. міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки» (м. Рівне, 10 травня 2019 року);
3. міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Правова система України в умовах євроінтеграції» (м. Дніпро, 09 квітня 2020 року);
4. міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 22-23 січня 2021 року);
5. III міжнародній науково-практичній конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: World experience and domestic realities» (Vienna, Republic of Austria, 27 травня 2022 року);

Публікації. Основні теоретичні висновки і практичні пропозиції, що містяться в дисертації, оприлюднені у 4 (чотирьох) наукових статтях, з яких: 3 (три) у наукових фахових виданнях України (категорія «Б») та 1 у наукових виданнях інших держав, зокрема 1 (одна) стаття в закордонному виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science Core Collection, а також у 5 (п'яти) тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями, об'єктом та предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить *229 сторінок*, з яких: основний текст – *171 сторінок*, список використаних джерел – *23 сторінки (244 найменувань)*, додатків – *35 сторінок (24 найменувань)*.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ

1.1 Стан дослідження питань звільнення від покарання за хворобою в науці кримінального права України

Здійснення комплексного наукового дослідження неможливе без урахування досягнень та напрацювань попередників з досліджуваної проблематики. Це дає змогу виділити питання, що залишилися не розв'язаними, акцентувати увагу на малодосліджених моментах, що мають значення, визначити особливості предмета дослідження, що становлять науковий інтерес. У цьому контексті варто згадати вислів відомого філософа Середньовіччя Фоми Аквінського: «Знання – настільки дорогоцінна річ, що його не соромно здобувати з будь-якого джерела».

В процесі огляду доктринальних джерел та під час наукового пошуку проблематики звільнення від покарання за хворобою, нами застосовано комплексний підхід, що дозволило врахувати досягнення науки кримінального права та суміжних галузей права і суспільних наук. Враховуючи це, стан дослідження питання звільнення від покарання за хворобою у науці національного кримінального права доцільно розглядати із застосуванням хронологічного підходу у його ретроспективі.

В період експансії Російською імперією частини українських земель, таких як Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська та Чернігівська губернії [14] норми кримінального законодавства мали певну специфіку - у ньому питання звільнення від покарання особи за хворобою не передбачалося. Незважаючи на це, на окремі складові цього інституту все ж зверталась увага у доктринальних дискусіях того часу, що було пов'язано з позитивним відношенням більшості вчених імперії до зарубіжної практики дострокового

звільнення злочинців, зокрема тих, які страждають на психічні розлади та інші тяжкі захворювання.

Аналізуючи зарубіжний досвід того часу, Гогель С.К. зазначав, що «величезне значення набуває інститут умовного засудження, завданням якого стає перешкоджання переходу злочинця випадкового у злочинця по ремеслу» [20, с. 297]. Його позицію підтримував Баршев С.І. наголошуючи на неправильності застосування покарання до особи, яка вчинила злочин при повному розумі, а потім втратила його. В такому випадку, мають місце ті ж причини, які перешкоджають покаранню померлого [3, с. 220-221]. Так, Духовський М.В. відносив відстрочку виконання вироку до одного з виключень обов'язковості виконання обвинувального вироку суду, яке повинно бути застосовано у певних випадках, зокрема хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуттю покарання. [38, с. 409]. Значна кількість науковців початку ХХ ст., таких як Білогіриць-Котляревський Л.С. [5], Познишев С.В. [109], Таганцев М.С [167], Чубинський М.П. [218], Фойницький І.Я. [213] у своїх працях продовжували акцентувати увагу на необхідності врегулювання окремих питань щодо звільнення від покарання за хворобою, що свідчить про науковий інтерес до даного питання.

Проблема механізму звільнення від покарання за хворобою була предметом низки наукових пошуків в період існування Радянського Союзу, а у наукових колах того часу активно обговорювалася думка про необхідність застосування процесуальної норми звільнення від покарання за хворобою саме судом, а не губернськими розпорядчими комісіями (за аналогією застосування умовно-дострокового звільнення), як це відбувалось. Проте Утевський Б.С. заперечував такі прояви та зазначав, що: «Вилучення з компетенції розподільчих комісій повноважень щодо застосування звільнення від покарання за хворобою, навряд чи можна визнати виправданим. Розподільчі комісії, як за своїм складом, так і за наданими їм повноваженнями, є досить авторитетним та компетентним органом у вирішенні питань звільнення від покарання за хворобою» [194, с. 33].

Міхлін О.С. звертав увагу на доцільності та необхідності звільнення від покарання особи за хворобою, яка унеможлиблює її подальше утримання та називав таке звільнення перериванням відбування покарання: «Хвороба засудженого робить мету покарання недосяжною, а сам каральний вплив на тяжко хвору особу негуманним, марним і погіршує процес протидії хворобі та процесу видужування» [80, с. 136].

Проблематикою звільнення від покарання за хворобою у радянські часи займались Віцин С.Є. [16], Дурманов М.Д. [37], Зельдов С.Й. [45], Коробков Г.Д. [57], Міхеєв Р.І. [79], Протченко Б.А. [144], Скибицкий В.В. [160], Ткачевский Ю.М. [170]. Їх праці мали гуманістичне направлення та в подальшому мали значний внесок на формування сучасного кримінально-процесуального законодавства.

На теренах України питання звільнення від покарання та його відбування гостро не піднімалось. За часів незалежності було захищено лише дві докторські дисертації авторства Гороха О.П. [22], Письменського Є.О. [105] та кандидатська дисертація Поліщука Н.І. [111]. У галузі кримінального права України аналізувались питання присвячені окремим видам звільнення від покарання, зокрема питання звільнення від призначення покарання, що досліджувались Брящей Р.І. [10], дослідження питань умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що здійснювались Дащенком О.В. [32]. Заслуговують на увагу питання заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, Герасименка В.П. [18], звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років Наумова О.О. [89], проблеми амністії та помилування авторства Школи С.М. [225], Чепелюка О.В. [215], наукові доробки звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх Сілкова А.О. [159], Пономарьова Т.І. [115], звільнення від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності Золотарьова А.І. [46].

Звільнення від покарання за хворобою, як предмет наукового пошуку, у доктринальному значенні є малодослідженим. Наявні наукові праці

вирізняються колом досліджуваних питань, дискусійними моментами, проблемами, що залишаються не дослідженими. Доктринальний стан інституту звільнення від покарання за хворобою, незважаючи на репрезентативність ретроспективних тенденції розвитку, обумовлений незначною кількістю теоретико-прикладних розробок у цьому напрямі, є незначним і таким, що лише дотично стосується змісту визначеної проблематики. Попри закріплення у Кримінальному кодексі 2001 року ст.84, що передбачає звільнення від покарання за хворобою та наявність правозастосовної практики, детальний аналіз цієї проблематики у монографічних дослідженнях не здійснювався, тому ряд питань залишаються поза увагою науковців.

Окремі моменти вказаного інституту розглядав у своїй праці Поліщук Н.І. [111]. Його дослідження проводились в межах галузі кримінального права України, без комплексного дослідження ретроспектив інституту звільнення від відбування покарання, залишаючи поза увагою дослідження деяких підстав звільнення від покарання за хворобою та порядку їх застосування, відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства.

Питанню звільнення від покарання за хворобою, як складової кримінально-правового інституту звільнення від покарання та його відбування, присвячував увагу Горох О.П. [25]. У своєму монографічному дослідженні він пропонує запровадити практику застосування умовного звільнення від відбування покарання до осіб, хворих на наркоманію та токсикоманію. Проте, така позиція є сумнівною, оскільки вчинення злочину особою, що перебуває у стані, викликаному вживанням наркотичних засобів є обставиною, що обтяжує покарання, згідно п.13 ст.67 КК України. Питання відсутності альтернатив засудженню, у випадках вчинення малозначних правопорушень у сфері обігу наркотиків, нівелюється можливістю притягнення до адміністративної відповідальності, передбаченої ст.44 КУпАП.

Вдаючись до аналізу теоретико-прикладних проблем звільнення від покарання та його відбування Письменський Є.О. [106] у своєму монографічному дослідженні пропонує виділити в межах інституту звільнення від покарання та його відбування окремі самостійні субінститути. Дана пропозиція заслуговує на увагу, так як визначає класифікацію інституту звільнення від покарання та його відбування за ознакою однорідністю підстав їх застосування. Таку думку підтримують Тютюгін В.І. та Євдокімова О.В. [172, с. 332], що свідчить про її доцільність. Проте, вище вказані монографічні дослідження не охоплюють проблематику звільнення від покарання за хворобою в цілому, а стосуються її окремих аспектів, тому потребують подальшого наукового дослідження. Питання звільнення від покарання за хворобою, які досліджені в роботах Гороха О.П. та Письменського Є.О., будуть предметом подальшого детального аналізу, що буде здійснено у наступних розділах дисертаційної роботи.

Аналізуючи кримінально-правову природу звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, Марко С.І. та Бурда С.Я. зазначають, що зміст ст.84 КК України є ширшим ніж назва статті, адже з її змісту випливає, що «у зв'язку з тяжкою хворобою можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності до постановлення вироку» [78, с. 112]. Вважаємо таке твердження помилковим, оскільки звільнення саме від покарання відноситься до nereабілітуючих підстав, тобто може застосовуватись за умови визнання вини особи у вчиненні злочину. Слід звернути увагу й на інші, зазначені вказаними авторами обставини, зокрема, що «ст. 408, 411 КПК України (КПК України 1960 року – від дисертанта) та ст.152-154 КВК України передбачають лише порядок звільнення особи, яка відбуває покарання» [78, с. 112], тоді як звільнення від покарання за хворобою щодо особи, яка після вчинення злочину захворіла на іншу тяжку хворобу, яка не є психічним захворюванням, не регламентовано. Вважаємо, що вказане положення потребує більш детальної регламентації та дістане подальший розвиток.

Досліджуючи теоретичні та практичні питання звільнення від відбування покарання за хворобою Романов М.В. зазначає, що з урахуванням прийнятих у науці кримінально-виконавчого права класифікацій, «звільнення за хворобою відноситься до дострокових підстав, яка безпосередньо пов'язана зі станом здоров'я засудженого» [150, с. 2]. На його переконання «вітчизняний законодавець зміщує правову природу двох правових інститутів – звільнення від відбування покарання та відстрочення виконання обвинувального вироку. Звільнення за хворобою в усіх випадках сприймається саме як звільнення, яке має певні умови, але покладає край відбуванню покарання» [150, с. 8]. Таку думку ми знаходимо слушною, логічною та будемо враховувати її у процесі подальшого дослідження.

У дослідженні, що присвячене дотримання принципу законності у разі звільнення від покарання за хворобою Данченко К.М. наголошує на значній ролі гарантій реалізації правових норм, пов'язаних із звільнення від покарання за хворобою та зазначає, що «у законодавстві мають бути вичерпно визначені: механізм реалізації, черговість дій, процедури, тощо» [31, с. 182].

Деякі питання звільнення від покарання за хворобою, зокрема особливості доказування цієї підстави та її застосування у практичній площині розглядалися І.С. Семенютою І.С. [156], Донцем К.Г. [36], Рижук М.С. [153], Шевчишеним А.В. [224]. Останній пропонує доповнити положення ч.2 ст.84 КК України новою підставою «можливість звільнення від покарання за хворобою особи, у якої було наявне тяжке (фізичне) захворювання на момент вчинення злочину і яка не одужала до моменту постановлення вироку» [224]. У цьому контексті зазначимо, що наявність регламентації звільнення від кримінальної відповідальності та покарання за психічною хворобою, що передбачене ч.2 та ч.3 ст.19 КК України, свідчить про унормування вказаного правового інституту законодавцем, а тому, з урахуванням суспільної небезпеки злочинного діяння, не вважаємо за доцільне змінювати чинну норму ч.2 ст.84 КК України.

За період незалежності України науковцями було розроблено чимало коментарів до Кримінального кодексу України 2001 року, які торкалися й кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою. До авторів, які займалися обґрунтуванням ст.84 КК України варто віднести фахівців галузі кримінального права Бойка А.М., Хавронюка М.І. [87, 197 – 200 с.], [88, 200 – 203 с.], Гончар Т.О., Поплавського І.Г. [190, 200 – 202 с.], Тихого В.П., Тютюгіна В.І., та інших [62, 285 – 288 с.] та інших. Однак у них відсутній єдиний підхід до визначення процесуальної стадії та суб'єктності (правового статусу) осіб, які звільнюються від покарання за хворобою в порядку ч.2 ст.84 КК України. Дане питання викликає дискусію, становить науковий інтерес та в подальшому буде розглянуто у наступних розділах дисертаційного дослідження. Проте, хочемо наголосити, що під час розробки та здійснення науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України авторам слід дотримуватися єдиної позиції щодо тлумачення положень ч.2 ст.84 КК України, враховувати положення чинної правової норми та не зважати на унормування кримінального процесу чи кримінально-виконавчого законодавства. Вказаний коментар стосується виключно норми кримінального (матеріального) права і останній безпосередньо може впливати на подальшу правозастосовну та законотворчу діяльність.

Продовжуючи аналіз чинного кримінального законодавства зазначимо, що у ст.84 КК України законодавцем передбачено чотири підстави звільнення від покарання за хворобою, зокрема закріплено можливість звільнення від покарання за умови психічного та іншого тяжкого захворювання під час відбування покарання, після вчинення злочину або постановлення вироку і його процесуальне регулювання (ч.1, ч.2 ст.84 КК). Тоді як у ч.3 ст.84 КК України передбачений спеціальний суб'єкт злочину - військовослужбовець, який визнається непридатним до військової служби за станом здоров'я, який засуджений до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні (ч.3 ст.84 КК).

Аналізуючи чинне законодавство, зокрема ч.1 ст. 84 КК України зазначимо, що дослідженням звільнення від покарання особи, яка захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними займалися вітчизняні науковці та фахівці в галузі кримінального права Бурдін В.М. [12], Горох О.П. [24], Жабокрицький С.В., Чуприков А.П. [40], Лебідь В.П., Мойса Б.С.[73], Письменський Є.О. [104].

Примусові заходи медичного характеру є одним із найбільш досліджених кримінально-правових інститутів у науці кримінального права України, що підтверджують наукові праці Бекетова О.В. [4], Верещак В.М. [13], Гриндей Л.М. [30], Ілейка В.Р. [100], Кригіної Л.О. [59], Музики А.А. [85], Панчака О.Г. [98], Первомайського В.Б. [100], Печка В.В. [103], Сенченка Н.М. [157, 158], Смирнова М.І. [161], Ткача А.В. [169], Цубери А.І. [100], Шаренка С.Л. [220], Шума С.С. [229]. Значний внесок у розвиток доктринальних досліджень даного інституту внесли також В.В. Леня та М.М. Книга [74, 75, 76], правову природу примусових заходів медичного характеру досліджували Берш А.Я. [7] та Жук І.В. [41].

У праці, яка присвячена питанню звільнення від покарання або його відбування у зв'язку з психічною хворобою, Горох О.П. визначає суспільну небезпеку як основний критерій, що має значення при вирішенні питання звільнення від покарання та яка є підставою застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених ст.94 КК України [24, с. 107]. Бекетова О.В. [4] звертає увагу на осіб, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, здійснюючи їх аналіз, а Гриндей Л.М. аналізує лише категорію неповнолітніх, до яких можуть застосовуватись примусових заходів медичного характеру [30].

Психічна хвороба, зважаючи на її багатоаспектність, була предметом суміжних галузей гуманітарних та міждисциплінарних наук та наукових досліджень і аналізувалась у працях Піронкова О.Ф. [108], Салій А.В. та Салій Л.А. [154], Стефанчука Р.О. [163], Шаронова І.В. [222].

Так, Шафранський В.В. та Дудник С.В. аналізують психічне здоров'я населення України у медичному контексті та звертають увагу на нагальну потребу у швидкій психіатричній допомозі та лікуванні психічних захворювань у 450 млн. людей, тобто близько 15% населення планети [223, с.12]. З огляду на негативну тенденцію та динаміку розвитку психічних хвороб, питання правового регулювання звільнення від покарання у зв'язку з психічною хворобою потребує глибокого наукового осмислення з позицій правових наук.

Продовжуючи аналіз ст.84 КК України зазначимо, що законодавець цією нормою передбачає можливість звільнення особи від покарання або від подальшого його відбування у випадку її захворювання на тяжку хворобу (крім психічної), що перешкоджає відбуванню покарання (ч.2 ст.84 КК). Даний вид звільнення від покарання є одним із найбільш врегульованих нормами кримінального процесуального законодавства та приписами підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема судова практика відображена в постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 року №8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» [136], яка наразі є чинною, тому суди, при вирішенні питань звільнення від покарання за хворобою посилаються на приписи останньої.

До дослідження проблем судової практики звільнення від покарання за тяжкою хворобою звертається у своїй праці Горох О.П. [23], однак поглиблено це питання не досліджується та не є пріоритетним напрямом теоретико-прикладних розробок. Більшість досліджень та праць з даного питання у вітчизняній науковій доктрині мають узагальнений вигляд і стосуються переважно інституту звільнення від покарання, тобто загального огляду положень ст.84 КК України.

У ч.3 ст.84 КК України передбачено можливість звільнення від покарання військовослужбовців, які засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх

непридатними до військової служби за станом здоров'я. Питання звільнення від покарання військовослужбовців за хворобою розглядали у своїх працях Ніколаєнко Т.Б. [90, 91] та Поліщук Н.І. [110]. При цьому Поліщук Н.І. зазначає, що військовослужбовці, як спеціальні суб'єкти звільнення від покарання на підставі ч.3 ст.84 КК України знаходяться у більш привілейованому становищі порівняно з іншими винними, що підлягають звільненню від покарання за хворобою. Така думка носить суперечливий характер і подальше обговорення даного важливого питання обов'язково буде представлено в дисертаційній роботі.

Окремі проблеми непридатності до військової служби військовослужбовців за станом здоров'я вивчали та аналізували учені вітчизняної військової медицини Бібик Т.А., Мороз Г.З., Ткаленко О.М. [9], Бадюк М.І., Микита О.О., Ковида Д.В., [1], Ткачук М.І. [171], Потапчук Є.М. [122] та інші. Права військовослужбовців, особливості їх правового статусу та підстави притягнення до кримінальної відповідальності набули доктринального осмислення у працях Григоренка Є.І. [27, 28, 29].

Незважаючи на значну кількість досліджень, що стосуються звільнення від покарання військовослужбовців в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я, залишаються питання, які потребують аналізу та уваги науковців, а наявність спеціального суб'єкта злочину свідчить про особливу увагу до таких досліджень та їх особливе місце у системі кримінального права.

Під час аналізу стану наукової розробки проблеми звільнення від покарання за хворобою, як інституту кримінального права України вважаємо за необхідне проаналізувати наукові праці суміжних галузей права та суспільних наук щодо предмета дослідження. Так, криміналістичні аспекти дослідження інституту звільнення від покарання, в тому числі за хворобою в Україні не представлені. Досліджувались лише окремі аспекти даної проблеми, а увага приділялась лише аналізу ефективності застосування інституту звільнення, із застосуванням статистичного аналізу. Зокрема аналіз

судової статистики застосування ст.84 КК України здійснювали вже згадувані науковці Горох О.П. [21, 22] та Письменський Є.О. [106]. Останній вперше зосередив увагу на недоліках ведення офіційного статистичного обліку, вказуючи про відсутність у звітах суддів інформації стосовно застосування окремих видів звільнення за ст.84 КК України, що істотно ускладнює встановлення об'єктивних тенденцій обліку та створює проблеми у вивченні питань про його ефективність. Його підтримує Горох О.П., який пропонує удосконалити процес обліку, зокрема шляхом внесення відповідних змін у форми статистичної звітності Державної судової адміністрації України, оскільки із 43 норм щодо звільнення від покарання та його відбування у звітності чітко відображено лише 10. Вважаємо такі пропозиції слушними та обґрунтуємо їх у наступних розділах нашого дослідження.

Продовжуючи аналіз стану наукової розробленості зазначимо про неоднозначність у правозастосуванні інституту звільнення від покарання за хворобою, що пов'язано з його ототожненням з інституту відстрочення виконання вироку суду, передбаченого ст.536 КПК України. Подекуди, вітчизняні процесуалісти, розглядаючи можливість відтермінування покарання внаслідок тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, вдаються до застосування інституту відстрочення виконання вироку суду. Варто згадати про єдине дисертаційне дослідження часів незалежності України щодо питань відстрочки виконання вироку в кримінальному процесі України авторства Чернієнка А.О., який зазначає: «У контексті гуманного ставлення законодавця до засудженого, не виникає сумнів, що за наявності такої ситуації діятиме принцип *de duobus malis minus est semper eligendum*, що перекладається як «з двох зол завжди вибирають менше». ... За наявності існування тотожних підстав меншим «злом» буде інститут звільнення від відбування покарання, оскільки, на відміну від відкладення початку виконання вироку, має найбільш сприятливий наслідок для засудженого – звільнення» [216, с.185]. Вважаємо за необхідне дослідити

це питання та надати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України, зокрема до Кримінального кодексу при формулюванні шляхів удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою.

Заслуговує на увагу й праця Дільної З.Ф. з позиції комплексного медичного забезпечення засуджених, хвороба яких перешкоджає відбуванню покарання, яка порушує питання надання засудженим паліативної допомоги та зазначає, що «первинні елементи паліативної допомоги щодо засуджених, у яких наявна важка хвороба, яка власне підпадає під перелік тих, на підставі яких він може бути звільнений від подальшого відбування покарання, повинні були б надаватись ще під час перебування засудженого у місцях позбавлення волі відповідними закладами охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» [34, с.9–10]. Така позиція є слушною та потребує подальшого наукового осмислення медичними фахівцями.

Незважаючи на проведений аналіз наукової розробленості проблематики дослідження, низка питань щодо звільнення від покарання за хворобою залишаються не вивченими. Поза увагою науковців залишається категоріальний аналіз звільнення від покарання за хворобою – визначення його поняття, не досліджено вітчизняний історичний досвід вказаного інституту, зарубіжний досвід не деталізовано у вітчизняній доктрині. Кримінально-правова наука не дає відповіді на проблемні питання, які можуть бути використані у практичній площині щодо найбільш суперечливих правозастосовних питань, зокрема: можливості звільнення від покарання за хворобою при ухваленні вироку суду, а не лише в ході вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку суду; коректність врахування інших обставин справи, а саме поведінки та ставлення до праці засудженого при безумовному звільненні від покарання на підставі тяжкої хвороби, тощо. Окрім того, детально не здійснювався аналіз розмежування кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою від

кримінально-процесуального інституту відстрочки виконання вироку суду у зв'язку з хворобою. Таким чином, більшість окреслених питань є дискусійними або невирішеними, вони потребують подальшого ретельного аналізу та наукових досліджень. Для здійснення подальшого проведення фундаментальних досліджень звільнення від покарання за хворобою, як інституту кримінального права України, слід враховувати зарубіжний досвід його застосування, історичні аспекти виникнення, закономірності та тенденції розвитку.

1.2 Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою¹

«Історія — це погляд на минуле, але водночас і на майбутнє» [113], до таких суджень дійшов видатний австрійський філолог та історіограф Східної Європи – Мартін Поллак. Адже вивчення історії обґрунтовує закономірності сьогодення, тенденції майбутнього та дає розуміння сутності багатьох правових явищ.

Історіографія кримінального права України, яка скуто представлена у вітчизняній науці, є первинною основою провадження правових досліджень. При вивченні будь-якого кримінально-правового інституту, що існує нині, як підкреслював М.С. Таганцев, необхідно простежити його історичну долю, тобто той привід, у силу якого з'явився даний припис, і ті видозміни, яких він зазнав в історичному розвитку [166, с. 21].

Історико-порівняльний метод пізнання кримінального права є одним з найважливіших методологічних законів [114, с. 140]. Тому вивчення передумов, особливостей становлення і розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою буде більш повно розкривати зміст предмету дослідження.

Для правильного розуміння історичних процесів розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою необхідно дотримуватися системного підходу та чіткого хронологічного порядку. Критерієм (підставою) ретроспективного аналізу інституту звільнення від покарання за хворобою доцільно обрати його законодавчу регламентацію (передумови, зародження, становлення та сучасний стан).

Пропоную при дослідженні інституту звільнення від покарання за хворобою використовувати представлену авторську періодизацію:

1) передумови інституту звільнення від покарання за хворобою на українських землях в складі Австро-Угорської та Російської імперіях (1845 р. – 1917 р.);

1 - підрозділ рецензовано членом Міжнародної асоціації істориків права [Додаток Ж].

- 2) зародження інституту звільнення від покарання за хворобою в період Радянської України (1919 р. – 1960 р.);
- 3) становлення кримінально-процесуального інституту звільнення від покарання за хворобою в радянський період (1960 р. – 1991 р.);
- 4) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення КК України (1991 р. – 2001 р.);
- 5) сучасний період розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою, із дослідженням законодавства РФ, яке застосовувалося на тимчасово окупованих територіях України (2001 р. – і по теперішній час).

Запропонований варіант авторської періодизації інституту звільнення від покарання за хворобою найбільш повно відобразить основні етапи його розвитку.

Медичний критерій як підстава звільнення від покарання, зокрема питання осудності, не було регламентовано кримінальним законодавством аж до початку XIX століття. Меланхолію, як середньовічний феномен божевілля, не розглядаємо в якості підстави для звільнення від покарання через релігійно-моральний критерій його встановлення та не сумісність з сучасним розумінням психічного розладу. Таким чином, історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою слід розглядати з появи передумов його виникнення, тобто з часів імперських експансій території України XIX століття.

На території українських земель в складі Австро-Угорщини, як єдиної федеративної держави Австрійської імперії та Королівства Угорщина, діяли різні системи кримінального законодавства. Карне законодавство було представлено наступним чином:

а) на території Галичини та Буковини діяв австрійський Кримінальний кодекс про тяжкі злочини, злочини та проступки 1852 року (Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen)² [243],

² - затверджений патентом Австрійського імператора Франц-Йосифа I «реформований кодекс про злочини та тяжкі поліцейські проступки від 3 вересня 1803 р.»

а також австрійські так звані «додаткові» карні закони (Gesetze strafrechtlichen);

б) на Закарпатті діяло угорське Карне уложення про злочини та проступки 1878 року (Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen) [236] та угорські «додаткові» карні закони.

Положення зазначених кримінальних кодексів (улогень) не передбачали звільнення від покарання за хворобою, оскільки останні не проявляли достатність принципів гуманності та належності поводження зі злочинцем. В цілому законодавчі акти відповідали рівню буржуазного законодавства тогочасної Європи, хоча були результатом спадкоємності та наступності в розвитку кримінального права. Однак в обох випадках врегульовано питання неосудності при вчиненні злочину:

- «дія або бездіяльність не вважається злочином, зокрема коли злочинець повністю позбавлений розуму» (§.2 австрійського Кримінального кодексу) [243];

- «вчинок не повинен приписуватися тим, хто вчиняє його у стані несвідомості або позбавленого розумової діяльності, щоб рішуче виключити дієздатність» (§.76 угорського Карного уложення) [236].

Окремо звертаємо увагу, що угорське Карне уложення містило припис щодо не призначення покарання через вади здоров'я: «глухонімі, які знають про караність своїх дій та не володіють необхідним розумінням через злочин, не будуть покарані» (§.89) [236].

Передумови виникнення інституту звільнення від покарання за хворобою на «Руських землях» мало свою особливість. Церковно-пенітенціарна практика Московського царства фактично передбачала наявність інституту монастирського ув'язнення божевільних. Однак, з огляду на відому автономію церковного права, останній не знаходив свого відображення в нормативних актах аж до секуляризаційних реформ XIII століття [219]. Такі питання більш ранньої кримінально-виконавчої

практики знаходяться поза предметом розгляду, оскільки дослідження актуалізоване в частині інституту кримінального права.

Першою систематизацією кримінального права в Російській імперії вважається Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року. «Закони уголовні» увійшли до Зводу законів Російської імперії у 1832 році, проте затвердження його доопрацьованого другого видання відбулось у 1845 році.

Як вбачається з положень ст. 99 Уложення про покарання кримінальні та виправні, злочинці, одержимі такими невиліковними хворобами, які не можуть без явної небезпеки для їх життя бути підданими тілесним покаранням, звільняються від останніх із заміною покарання (якщо тілесне покарання було визначено як єдиний вид покарання) [155, с.22-23]. Перелік таких хвороб визначався Додатком II даного Уложення, зокрема «падучая болезнь» (епілепсія); приросла грижа; внутрішні та зовнішні аневризми; грудна жаба (*angina pectoralis*); вельми утруднене дихання, що походить від абсцесів легень, а також від частого кровохаркання, грудної водяної хвороби або від великого викривлення хребта; часті напади кров'яного апоплексичного удару, зі схильністю до нього [155, с.608].

Уложенням про покарання кримінальні та виправні не передбачалося звільнення від покарання за психічною хворобою, однак ст.107 вищевказаного Уложення вказує на відсутність вини за вчинення злочину або проступку у психічно хворих осіб від народження або божевільних, які на момент вчинення не усвідомлювали протизаконності та характеру свого діяння [155, с.24]. Тобто мова йде про неосудність, що передувало появі інституту звільнення від покарання за хворобою.

Для Російської імперії в обумовлений період була характерна автономність військово-кримінального права, у зв'язку з чим діяв Військовий статут про покарання 1868 року. Проте, вказаний Статут маючи відповідні розділи «О замьнь одних наказаній другими», «О причинах, по коимь содыянное не должно быть вмяяемо въ вину», «Обь обстоятельствахь,

увеличивающих и уменьшающих вину и наказание», «О смягчении и отмене наказаний» не передбачав звільнення від покарання за хворобою [17, с.19-22, 24-25, 27-29, 33-35].

Останній кодифікований акт кримінального законодавства Російської імперії – Кримінальне уложення 1903 року [173, с.3]. Стаття 39 Уложення визначає умови неосудності. В порівнянні з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 року, у 39 статті додатково зазначається елемент суб'єктивної сторони злочину – неможливість керувати своїми діями та розширено зміст стану психічно хворого – хворобливого розладу психічної діяльності, або без свідомого стану, або розумового нерозвитку, що стався від фізичної вади або хвороби. Також частиною другою зазначеної статті, як новела, передбачені наслідки, а саме «въ случаяхъ, когда оставленіе такого лица безъ особаго присмотра судъ признаеть опаснымъ, онъ отдаеть это лицо подъ отвѣтственный надзоръ родителям или другимъ лицамъ, пожелавшимъ принять его на свое попеченіе, или помещаеть его во врачебное заведеніе» [173, с.12]. Вказаний припис щодо можливості передачі особи на поруки не поширювалося на осіб, що вчинили тяжкі злочини.

Кримінальне уложення 1903 року мало відповідну унормовану структуру, представлену шостим та восьмим розділами «О смягчении и замьне наказаний» та відповідно «Объ обстоятельствахъ, устраняющихъ наказуемость» [173, с.14, 17]. Однак передбачене Уложенням 1845 року звільнення від покарання за невиліковними хворобами (ст.99) в новому Кримінальному уложенні 1903 року представлено не було, як і звільнення за психічною хворобою, яка виникла до судового розгляду або в ході виконання покарань.

Таким чином, інститут звільнення від покарання за хворобою в імперський період представлений не був, однак приписи кримінальних уложень (кодексів) слугували передумовами його виникнення. Для кримінального законодавства імперського періоду характерним було наявність інституту неосудності. Крім психічних, «одержимість» іншими

невиліковними хворобами, як підстава заміни покарання, було регламентовано лише в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року. Активне доктринальне обговорення звільнення від покарання за станом здоров'я в імперський період стало підґрунтям для його подальшого виникнення та розвитку в радянський період.

Становлення інституту звільнення від покарання за хворобою можна прослідити із розвитком кримінального права періоду Радянської України, зокрема періоду існування УСРР.

З моменту прийняття на 3-му Всеукраїнському з'їзді Рад 10 березня 1919 року Конституції УСРР, простежується тенденція рецесії радянського законодавства, зокрема кримінального. Правовою основою такого нормотворення слугував Договір між Всеукраїнським ЦВК Рад та Всеросійським ЦВК від 01 червня 1919 року, на підставі якого було ухвалено Постанову Всеукраїнського революційного комітету від 27 січня 1920 року про розповсюдження на всю територію України декретів РРФСР [135, с.55]. Таким чином, приписи «Керівні начала з кримінального права РРФСР» 1919 року (у подальшому Керівні начала), були поширені на всю територію УСРР і введені в дію 4 серпня 1920 року Постановою (Циркуляром) НК Юстиції УСРР (без жодної зміни) [152]. Це перший радянський кодифікований акт кримінального законодавства в Україні, однак він вже містив певні положення про звільнення від покарання за психічною хворобою. Пункт 14 розділу III вищевказаного документу говорить: «Суду и наказанию не подлежат лица, совершившие деяние в состоянии душевной болезни или вообще в таком состоянии, когда совершившие его не отдавали себе отчета в своих действиях, а равно и те, кто хотя и действовал в состоянии душевного равновесия, но к моменту приведения приговора в исполнение страдает душевной болезнью. К таковым лицам применяются лишь лечебные меры и меры предосторожности» [152, с.3]. Даний припис свідчить про початок етапу зародження інституту звільнення від покарання за хворобою, зокрема за психічною хворобою.

Систематизація радянського кримінального права в УРСР бере свій початок із затвердження Постанови ВУЦВК від 23 серпня 1922 року "Про надання чинності Кримінальному кодексу УСРР" (ЗУ УРСР, 1922 р., №36 ст.553) [191]. Загальна частина вищенаведеного кодексу (певний історичний аналог Загальної частини КК України) в своїй суті відтворює положення Керівних начал та була повністю продубльована з Кримінального кодексу РРФСР 1922 року. Як зазначав О.А. Герцензон, це впливало з принципової єдності всього соціалістичного кримінального законодавства [47, с.308]. Навіть в самому кодексі відображена «цель установления единства уголовного законодательства республик» [191].

Питання звільнення від покарання за хворобою було порушено у п.17 розділу «Загальні начала застосування покарання» Кримінального кодексу УСРР 1922 року, та викладено наступним чином: «Наказанию не подлежат лица, совершившие преступления в состоянии хронической душевной болезни или временного расстройства душевной деятельности, или вообще в таком состоянии, когда совершившие его не могли давать себе отчета в своих действиях, а равно и те, кто хотя и действовал в состоянии душевного равновесия, но к моменту вынесения или приведения приговора в исполнение страдает душевной болезнью. К таким лицам могут применяться лишь меры социальной защиты, указанные в ст.46 Уголовного Кодекса» [191]. Таким чином, КК УСРР 1922 року на відміну від Керівних начал не передбачав звільнення від «умовної» кримінальної відповідальності, оскільки відсутнє посилення на те, що «суду не підлягає...». Адже судова відповідальність, за регламентацією КПК УСРР 1922 року, в той час ототожнювалася із сучасним розумінням кримінальної відповідальності (ст.3). Новелою також були заходи соціального захисту, передбачені ст.46 КК УСРР 1922 року, які розширювали раніше застосовувані лікарські та запобіжні заходи.

Після прийняття «Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік» (у подальшому Основні начала) від 31 жовтня 1924

року, виникає нова нагальна потреба у приведенні до відповідності вітчизняного республіканського законодавства. На такій підставі був ухвалений другий Кримінальний кодекс УСРР 1927 року [63]. Його положення змістовно повністю відтворювали Основні начала 1924 року, якщо не враховувати переклад на українську мову як інтерлінгвістичну техніку нормотворення. Кримінальним Кодексом УСРР 1927 року передбачалася можливість застосування наступних заходів соціального захисту: судово-виправних, медичних та медично-педагогічних. Стаття 10 встановлювала виняток із застосування таких заходів: «Судово-виправних заходів соціального захисту не можна застосовувати до осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії в стані хронічної душевної хвороби або в стані тимчасового розладу душевної діяльності чи в стані якоїсь іншої хвороби, якщо ці особи не могли собі усвідомлювати своїх дій або керувати ними, а також і до тих осіб, які хоч і діяли в стані душевної рівноваги, але на момент ухвалення вироку вже захворіли душевно. До зазначених осіб можна застосовувати тільки медичні заходи» [63]. Тобто мова йшла виключно про звільнення від покарання за психічною хворобою під призмою питання осудності, що досить наближене до сучасної редакції ч. 2, 3 ст. 19 Кримінального кодексу України. Також в порівнянні з попереднім Кримінальним кодексом УСРР 1922 року, обговорювана редакція не регламентувала можливості звільнення від покарання за психічною хворобою, яка виникла в ході приведення вироку суду до виконання. Це додатково обґрунтовує думку дослідників про посилення кримінальних репресій як основоположної характеристики того періоду становлення радянської держави [26, 168, 221].

Звільнення від покарання за хворобою почав зароджуватися як інститут під час воєнного (Другої світової війни) та післявоєнного періоду розвитку радянського кримінального права. Це обумовлюється наслідками військових дій, вичерпністю людського потенціалу та унеможливленням підтримання

репресивних заходів і належних умов медичного забезпечення «осужденных, заболевших душевной болезнью или тяжелым недугом».

У вищезазначений період на теренах Радянського Союзу діяло декілька відомчих актів, що регулювали умови та порядок звільнення засуджених у зв'язку з хворобою. Наприклад, Директива НКВС СРСР «Про виявлення в місцях позбавлення волі засуджених, які захворіли на душевну хворобу або важкою недугою, та їх звільнення» 1942 року, яка передбачала судовий порядок звільнення вказаних осіб від відбування покарання у виді позбавлення волі [93]. Медична підстава для звільнення за вказаною Директивою – наявність тяжкого невиліковного захворювання у засудженого, що спричиняло повну втрату працездатності і неможливість її відновлення в умовах ув'язнення. Правовою підставою звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі було неможливість участі особи в трудовій діяльності.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 03 вересня 1955 року «Про дострокове звільнення з місць позбавлення волі інвалідів, престарілих осіб, що страждають важкою невиліковною недугою, вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей», звільнялися від подальшого відбування покарання з місць ув'язнення особи, що страждають тяжкою невиліковною недугою, у зв'язку з тим, що їх «подальше тримання не викликає необхідності» [94]. Слід також звернути увагу, що Указ 1955 року вперше обмежував коло осіб, що підлягають звільненню за хворобою, в залежності від їх кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристики.

Найбільш суттєві зміни в законотворчому аспекті радянської України щодо інституту звільнення від покарання за хворобою припали на період постсталінізму. У 1958 році вперше в радянському законодавстві відбулося розділення звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання на два окремих кримінально-правових субінститути. Це стало можливим завдяки прийняттю Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік [97]. Даний нормативно-правовий акт не передбачав

звільнення від відбування покарання за хворобою, проте вперше нормативно закріплено низку інших правових підстав звільнення від покарання.

Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 року (введений у дію з 01 квітня 1961 року) не регламентував порядок звільнення від покарання за хворобою [64]. Кодекс містив лише декілька норм в частині звільнення від покарання: умовно-дострокове звільнення від покарання і заміна покарання більш м'яким (ст.52). Інститут звільнення від покарання за хворобою в радянському законодавстві функціонував, однак його було віднесено до кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих законів. Такий підхід нормативного регулювання інституту звільнення від покарання за хворобою застосовувався в законодавстві більшості республік Радянського Союзу. Регламентація звільнення від покарання за хворобою як кримінально-правового інституту була представлена лише в кримінальних кодексах Литви [181], Латвії [180] та Естонії [192].

У рамках кримінально-виконавчої діяльності по застосуванню інституту звільнення від покарання за хворобою більш детальноше регламентувалося ст.109 Виправно-трудоного кодексу УРСР від 23 грудня 1970 року, із посиланням на встановлений порядок ст.408 КПК УРСР [15].

Положення ст.408 КПК УРСР 1960 року, в редакції введення її в дію, «Звільнення від відбуття покарання засудженого, який захворів на тяжку хворобу», регулювали питання звільнення від дальшого відбуття покарання особи, яка під час відбуття покарання захворіла на хронічну душевну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуттю покарання. Тобто правозастосовна діяльність фактично зводилася до звільнення лише від подальшого відбування покарання за однією із підстав: хронічна душевна або інша тяжка хвороба. Вказані підстави не мали окремої спеціальної правової регламентації, за виключенням посилання на можливість застосування примусових заходів медичного характеру. Це призводило до ототожнення механізму їх правозастосування. Однак у подальшому дана стаття КПК 1960 року зазнавала неодноразових змін в 1961, 1962, 1971, 1984, 1992, 1994

роках, та найбільш суттєві зміни були внесені на виконання «Прикінцевих та перехідних положень» прийнятого нового Кримінального кодексу України 2001 року.

Останній радянський нормативно-правовий акт, що регламентував союзне кримінальне законодавство – Основи кримінального законодавства ССРСР та республік від 02 липня 1991 року [96]. Однак, вказаний закон не набрав чинності у зв'язку з розпадом Радянського Союзу. Він може слугувати лише пам'яткою союзного законодавства, оскільки звільнення від покарання за хворобою вперше представлено як інститут кримінального права. Стаття 52 «Звільнення від покарання за хворобою» регламентована наступним чином:

«Лицо, совершившее преступление, не подлежит наказанию, если до вынесения судом приговора оно заболело психической болезнью, лишающей его возможности осознать значение своих действий или руководить ими.

Лицо, заболевшее после вынесения приговора хроническим психическим заболеванием, лишающим его возможности осознать значение своих действий или руководить ими, подлежит освобождению от наказания или дальнейшего отбывания наказания.

К лицам, упомянутым в частях первой и второй настоящей статьи, судом могут быть применены принудительные меры медицинского характера, предусмотренные статьей 56 настоящих Основ. В случае выздоровления такие лица могут подлежать наказанию.

Лицо, заболевшее после вынесения приговора иной тяжелой болезнью, препятствующей отбыванию наказания, может быть освобождено от наказания или дальнейшего отбывания наказания. При решении этого вопроса суд учитывает тяжесть совершенного преступления, личность осужденного и другие обстоятельства» [96].

Представлений припис інституту звільнення від покарання за хворобою майже повністю відповідав сучасному розумінню принципів кримінального права. Проте, положення Основ кримінального законодавства ССРСР та

республік від 1991 року не містили регламентації звільнення від покарання військовослужбовців, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я.

Аналізуючи етапи зародження та становлення інституту звільнення від покарання за хворобою в радянський період можна стверджувати, що останній проходив досить тривалий час та викристалізувався переважно в останні десятиріччя існування Радянського Союзу. Особливості генезису та аритмічність розвитку даного інституту в радянський період може пов'язуватися як з політико-правовим режимом того часу, політичною доцільністю, так і еволюційністю його розвитку, зокрема гуманізацією кримінально-правових процесів та розвитком суміжних галузей науки, таких як судова медицина.

Стрімкий розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою припадає на часи незалежності України. В новій державі потреба в терміновій зміні законодавства України (реформування кримінального законодавства) гальмувалася бюрократичністю державного апарату. «Визнання необхідності створення робочої групи з питань підготовки законопроектів» (Кримінального кодексу України), відбулось в березні 1992 року [141]. У зв'язку з мінливістю суспільно-політичних процесів та на виконання Концепції судово-правової реформи в Україні (1992 р.) [131], та інших нормативних актів, було визначено законодавчим пріоритетом прийняття нових кодексів кримінального циклу, зокрема Кримінального кодексу України. Однак процес розробки та прийняття Кримінального кодексу України зайняв майже десятиліття, оскільки потрібен був «виважений державний підхід і відсутність будь-якого поспіху в цій справі» [35, с.3].

Питання звільнення від покарання за хворобою, відповідно до постанови Верховної Ради України 12 вересня 1991 року «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» [134], продовжувало застосовуватися в рамках Кримінального

процесуального кодексу (1960 року). Тобто вказаний інститут відносився до процесуального права аж до часу прийняття Кримінального кодексу України (2001 року).

Внесений на розгляд Верховної Ради України урядовий Проект Кримінального кодексу України був прийнятий за основу. Альтернативний проект Кримінального кодексу України, поданий народним депутатом України І.М. Пилипчуком 15 травня 1998 року, був врахований окремими положеннями при доопрацюванні урядового проекту, на підставі постанови Верховної Ради України від 10 вересня 1998 року №96-XIV. Однак ці врахування не стосувалися інституту звільнення від покарання за хворобою. Стаття 85 альтернативного проекту Кримінального кодексу України була представлена в наступній редакції:

« 1. Особа, яка до винесення вироку або в період відбування покарання захворіла на психічне захворювання, у зв'язку з чим вона не може усвідомлювати значення своїх дій чи керувати ними, чи на інше тяжке захворювання, що перешкоджає відбуванню покарання, підлягає звільненню від покарання.

2. Щодо особи, яка зазначена у частині 1 цієї статті і хвороба якої являє небезпеку для оточуючих, може бути за рішенням суду призначено примусове лікування.

3. Особа, яку звільнено від покарання у зв'язку з тяжким захворюванням, у разі видужання повинна відбувати покарання, якщо не закінчилися терміни давності притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

4. Перелік захворювань, що є підставою для застосування цієї статті, затверджується Кабінетом міністрів України.»

Деякі положення із зазначеного альтернативного Проекту будуть предметом більш детального розгляду в інших підрозділах дисертації.

Сучасний період розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою нерозривно пов'язаний із набранням чинності Кримінального

кодексу України. Виходячи з положень статті 84 КК України, в редакції від 22 листопада 2018 року, інститут звільнення від покарання за хворобою регламентовано наступним чином:

«1. Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 цього Кодексу.

2. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

3. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.

4. У разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього Кодексу, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.»

Така регламентація інституту звільнення від покарання за хворобою повністю відтворює логічність та послідовність його розвитку. Однак, щоб повністю збагнути еволюцію кримінально-правового інституту звільнення

від покарання за хворобою та зрозуміти його сучасний стан, необхідно дати йому визначення.

На рівні нормативного регулювання, а так само і на рівні доктринального обговорення поняття звільнення від покарання за хворобою не визначено. Виходячи з місця, яке займає даний інститут в системі кримінального права України, для його визначення необхідно розглянути таку правову категорію, як інститут звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року №12, звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України [137].

Згідно ч.1 ст.74 КК України, зокрема звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом. Такий порядок застосовується і при звільненні, на підставі ст.84 КК України. Виходячи з цього, якщо суд – орган державної влади в Україні [55], то звільнення від покарання за хворобою можна визначити як відмову держави від виконання або від подальшого виконання покарання. Характерною особливістю звільнення від покарання за хворобою від суміжних кримінально-правових інститутів є саме стан здоров'я засудженого.

Виходячи з викладеного, за приписами Кримінального кодексу України в діючій редакції, звільнення від покарання за хворобою – це відмова держави від виконання, за обвинувальним вироком суду, покарання або від подальшого його виконання, за станом здоров'я засудженого, що перешкоджає відбуванню покарання, до його одужання.

На тимчасово окупованій території України, тобто Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, в силу дії Закону України «Про

забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року №1207-VII, поширюється особливий правовий режим. Однак на вказаних територіях «тимчасово окупованих внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [127] фактично застосовується законодавство Росії, зокрема і положення статті 81 Кримінального кодексу РФ «Освобождение от наказания в связи с болезнью». Тому дослідження нормативно-правових актів Російської Федерації, які застосовуються на тимчасово окупованій території України, зокрема норм статті 81 Кримінального кодексу РФ, будуть комплексно представлені в підрозділі дисертаційної роботи «Інститут звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору».

Проведений ретроспективний аналіз інституту звільнення від покарання за хворобою у вітчизняному законодавстві показав ускладненість та тривалість процесів його формування. Передумови та процес зародження інституту звільнення від покарання за хворобою розвивалися «еволюційно» та були обумовлені неможливістю здійснення трудової діяльності засудженими і розвитком гуманістичних начал в кримінальному законодавстві. Хоча первинною потребою запровадження вказаного інституту виступала складність забезпечення належного рівня медичного обслуговування тяжкохворих засуджених.

Нормативне закріплення вказаного інституту, зокрема в частині звільнення психічно хворих засуджених, нерозривно пов'язано з розвитком правозастосування інституту неосудності, що бере свій початок з періоду імперських експансій території України XIX ст.

Становлення звільнення від покарання за хворобою відбулось в радянський період в якості кримінально-процесуального інституту. Як інститут кримінального законодавства, звільнення від покарання за хворобою вперше закріплено лише у Кримінальному кодексі України 2001 року. Тому, враховуючи нещодавність законодавчого регулювання та відсутність раніше проведених досліджень інституту звільнення від покарання за хворобою,

останній можна віднести до новаторської групи, що потребує подальших законодавчих змін. Так, Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи» у складі комісії створена робоча група з питань розвитку кримінального права [107]. Напрацювання вказаної робочої групи в частині інституту звільнення від покарання за хворобою буде проаналізовано в подальших розділах дисертації по мірі публікації Контрольного проекту нового Кримінального кодексу України.

1.3 Кримінальне законодавство зарубіжних країн про звільнення від покарання за хворобою

1.3.1 Інститут звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору

Методологія є ключовим інструментом у процесі збагачення та розвитку спеціалізованого знання [2, с.13]. Тому порівняльно-правовий метод дослідження в кримінальному праві сприяє гармонізації та удосконаленню кримінального законодавства. Такий метод ґрунтується на вивченні кримінально-правових систем різних держав, шляхом співставлення однойменних інститутів кримінального права.

Встановлення спільних та відмінних рис інституту звільнення від покарання за хворобою в законодавствах різних держав доречно здійснювати з огляду на сучасну типологізацію правових систем. Так, Х. Бехруз класифікує правові системи наступним чином: романо-германська, англо-американська, далекосхідна, правова сім'я звичаєвого права, а також окремі правові системи, такі як мусульманська, індуська та пострадянська [8, с.56].

Історична спільність, як один із критеріїв класифікації правових систем та обґрунтованість укладання Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав від 08 грудня 1991 року, ратифікованої із застереженнями постановою Верховної Ради України від 10 грудня 1991 року №1958-ХІІ, визначила пріоритетність порівняння інституту звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору.

«Государства-члены осуществляют сотрудничество в области права, в частности, путем заключения многосторонних и двусторонних договоров об оказании правовой помощи и способствуют сближению национального законодательства» [162] – так визначено співробітництво в правовій сфері Статутом СНД, прийнятому 22 січня 1993 року (Україною не ратифіковано).

Модельний кримінальний кодекс для держав-учасників СНД, прийнятий постановою Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД 17 лютого 1996 року №7-5 [83], виступав рекомендаційним законодавчим актом, тобто мав рекомендаційний характер. Інститут звільнення від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою викладений в статті 81 вищевказаного Модельного кримінального кодексу (далі Модельний КК СНД):

«(1) Лицо, заболевшее после вынесения приговора психическим расстройством, лишающим его возможности осознать фактический характер и значение своих действий или руководить ими, освобождается судом от наказания или от дальнейшего его отбывания. Такому лицу суд может назначить принудительную меру медицинского характера.

(2) Лицо, заболевшее после вынесения приговора иной тяжелой болезнью, препятствующей отбыванию наказания, может быть судом освобождено от отбывания наказания или это наказание может быть заменено более мягким. При этом учитываются тяжесть совершенного преступления, личность осужденного, характер заболевания и другие обстоятельства.

(3) Военнослужащие, осужденные к ограничению по военной службе или содержанию в дисциплинарной воинской части, освобождаются от наказания или его дальнейшего отбывания в случае заболевания, делающего его негодным к военной службе. Неотбытая часть наказания также может быть заменена на иное более мягкое наказание.

(4) Лица, указанные в части первой настоящей статьи, в случае их выздоровления подлежат наказанию, если не истекли сроки давности обвинительного приговора. При этом время, в течение которого к ним применялись принудительные меры медицинского характера, засчитывается в срок наказания» [83].

Порівнюючи зі статтею 84 КК України, Модельний КК СНД регламентує інший обсяг звільнення від покарання за хворобою, визначає

можливість застосування заміни покарання більш м'яким та направлення для відбування покарання у разі одужання лише психічно хворих.

Більшість пострадянських держав при ухваленні національного кримінального законодавства (кримінальних кодексів, пенітенціарного кодексу Естонії та кримінального закону Латвії) враховували Модельний КК СНД, зокрема його положення про звільнення від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою. Однак національне законодавство та практика правозастосування інституту звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору мають відмінності.

Кримінальне законодавство Російської Федерації, зокрема інститут звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, посідає центричне місце для результатів дослідження, з огляду на тимчасово окуповані території України, в силу ст.3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року №1207-VII [127].

Відповідно до ст.81 Кримінального кодексу Російської Федерації, інститут звільнення від покарання у зв'язку з хворобою представлений наступним чином:

«1. Лицо, у которого после совершения преступления наступило психическое расстройство, лишающее его возможности осознать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия) либо руководить ими, освобождается от наказания, а лицо, отбывающее наказание, освобождается от дальнейшего его отбывания. Таким лицам суд может назначить принудительные меры медицинского характера.

2. Лицо, заболевшее после совершения преступления иной тяжелой болезнью, препятствующей отбыванию наказания, может быть судом освобождено от отбывания наказания.

3. Военнослужащие, отбывающие арест либо содержание в дисциплинарной воинской части, освобождаются от дальнейшего отбывания

наказания в случае заболевания, делающего их негодными к военной службе. Неотбытая часть наказания может быть заменена им более мягким видом наказания.

4. Лица, указанные в частях первой и второй настоящей статьи, в случае их выздоровления могут подлежать уголовной ответственности и наказанию, если не истекли сроки давности, предусмотренные статьями 78 и 83 настоящего Кодекса» [188].

Звільнення від покарання у зв'язку з іншою тяжкою хворобою, яка виникла після постановлення вироку, не регламентовано ст.81 КК РФ, на відміну від аналогу вітчизняного кримінально-правового інституту. Проте кримінальне законодавство РФ містить положення про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання, при вирішенні питання звільнення від покарання військовослужбовців.

Судова практика застосування положень звільнення від покарання у зв'язку з хворобою в Російській Федерації зазнає змін у останні роки. Так, Судова колегія Верховного Суду РФ роз'ясняє, що при розгляді в порядку виконання вироків питань, пов'язаних із звільненням від покарання засудженого у зв'язку з хворобою засудженого, визначальне значення має наявність у особи хвороби, що перешкоджає відбуванню покарання, а не його поведінка в період відбування покарання (п.24 постанови Пленуму ВС РФ від 21 квітня 2009 р. №8 в редакції від 17 листопада 2015 р.) [92]. Вказані зміни правозастосування детально проаналізовані суддею Свердловського обласного суду Курченком В.М. [72] та науковцем Макаровою О.В. [77].

Не типове регулювання звільнення від покарання за психічною хворобою представлено міжгалузевим законодавством Республіки Таджикистан (далі - РТ). Виходячи з положень ч.2 ст.391 УПК РТ, суд має право, крім призначення примусових заходів медичного характеру, встановити й інші форми постпенітенціарного контролю за поведінкою особи, яка має психічний розлад: передати його на опіку органів охорони здоров'я або родичів [174]. Суд має право звільнити особу не лише від

основного, але й від додаткового заходу покарання (ч.4 ст.391 УПК РТ) [174]. Крім того рішення про звільнення від подальшого відбування покарання засудженого, хворого на психічний розлад, розглядається судом колегіально (ч.1 ст.401 УПК РТ) [174]. Такий розгляд потенційно додає легітимності та об'єктивності в прийнятті рішень, в тому числі щодо застосування примусових заходів медичного характеру або заходів постпенітенціарного контролю.

Провівши аналіз інституту звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору, за виключенням кримінального законодавства України, здійснено узагальнення особливостей вказаного інституту.

Психічна хвороба із застосуванням примусових заходів медичного характеру та інша тяжка хвороба, як підстави звільнення від покарання, представлені в кримінальному законодавстві всіх пострадянських країн, крім Грузії. Кримінальний кодекс Сакартвело³ не диференціює правові підстави для звільнення від покарання за хворобою, а встановлює правомочність суду на звільнення «засудженого від подальшого відбування покарання, якщо стан його здоров'я не відповідає умовам відбування покарання...» (ст.74 «Звільнення від покарання у зв'язку з хворобою або досягненням похилого віку») [176].

Психічна хвороба, як підстава звільнення від покарання, в пострадянських країнах застосовується за різними медичними критеріями:

- у формі психічного розладу (за прикладом Модельного КК СНД) застосовують 10 держав, зокрема Азербайджан, Литва, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Росія;
- у формі душевної хвороби застосовують у Киргизії та Латвії;
- поєднання медичних критеріїв душевна хвороба і психічний розлад простежується в Естонії. Проте законодавцями колишніх радянських

3 - Сакартвело (груз. საქართველო МФА: [sɑkʰɑrtʰvɛlɔ] – місцева назва Грузії.

республік «не обумовлено характер психічної хвороби (хронічний чи тимчасовий) та відсутній типовий перелік основних груп психічних захворювань, які б слугували підставою для звільнення від покарання» [19]. На що доречно звертають увагу білоруські фахівці в галузі кримінального права Ретнева Н.І. та Бородулькіна Є.С. [149]

Для застосування звільнення від покарання за психічною хворобою необхідно правильно визначити момент виникнення психічного захворювання: після скоєння злочину (КК Азербайджану [175], КК Туркменістану [189], КК Казахстану [184], КК Росії [188]), після ухвалення вироку (КК Білорусі [183], КК Киргизії [177], КЗ Латвії [179], КК Узбекистану [187]), або під час відбування покарання (КК Вірменії [182]). Важливим в цьому питанні є порядок застосування кримінально-правового інституту осудності, який безпосередньо впливає на регламентацію звільнення від покарання за психічною хворобою.

Неоднозначно в пострадянському просторі вирішується питання про можливість притягнення до кримінальної відповідальності та покарання, у випадку одужання осіб, звільнених від покарання за хворобою. При одужанні психічно хворих, останні підлягають покаранню, якщо не сплили відповідні процесуальні строки. Така норма регламентована ч.4 ст.81 Модельного КК СНД та взята за основу лише Литвою та Білорусією. Більшість країн СНД та Балтії в кримінальному законодавстві передбачають можливість притягнення до кримінальної відповідальності та/або покарання як психічно хворих, так і хворих іншою тяжкою хворобою, в разі їх одужання. Виключення стосуються Латвії та Киргизії, які не ототожнюють звільнення від покарання за хворобою із відстроченням покарання, а звільняють остаточно.

Непридатність до військової служби за станом здоров'я військовослужбовців, як підстава звільнення від покарання, передбачена кримінальним законодавством Азербайджану [175], Киргизії [177], Вірменії [182], Білорусі [183], Таджикистану [186], Узбекистану [187], Росії [188]. Не виділяють спеціального суб'єкту для застосування звільнення від

покарання за хворобою Грузія, Казахстан, Молдова, Туркменістан та країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва).

Особливе місце законодавчого регулювання інституту звільнення від покарання за хворобою, що наштовхує дисертанта до певного умовиводу, займає Литва. Так, звільнення від покарання через хворобу регламентовано положеннями ст.76 КК Литовської Республіки в наступній редакції:

«1. Особа, яка вчинила злочинне діяння, може бути звільнена від покарання, якщо вона до постановлення вироку суду захворіла на тяжку невиліковну хворобу, яка ускладнила б відбування покарання. У цьому випадку суд, постановляючи обвинувальний вирок, призначає такій особі покарання та звільняє її від відбування покарання. Вирішуючи це питання, суд враховує тяжкість вчиненого злочинного діяння, особу засудженого та характер захворювання.

2. Особа, яка після постановлення вироку захворіла на тяжку невиліковну хворобу, може бути звільнена від подальшого виконання вироку. Вирішуючи це питання, суд враховує тяжкість вчиненого злочинного діяння, особу засудженого, його поведінку під час відбування покарання, характер захворювання та час відбування покарання.

3. Особа, у якої після вчинення злочину або призначення покарання виник психічний розлад і внаслідок цього не може усвідомлювати суть своїх дій або керувати ними, звільняється від подальшого відбування покарання. При звільненні такої особи від покарання суд вирішує питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Якщо така особа видужає, її можуть відправити для продовження відбування покарання. У цьому випадку час, протягом якого застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується до строку відбування покарання» [181].

Дисертант вбачає широкий імплементаційний потенціал особливостей литовського законодавства, з урахуванням сьогоденних реалій України та її євроатлантичної інтеграції, серед яких виокремлюю:

- остаточне звільнення від покарання за невиліковною хворобою (не психічною), тобто не враховується фактор одужання та подальше направлення для відбування покарання;
- можливість звільнення від покарання через хворобу за вироком суду, не чекаючи звернення вироку до виконання;
- виокремлення статусу невиліковності хвороби як підстави звільнення.

Заслуговує на увагу питання заміни покарання більш м'яким при звільненні від покарання за іншою тяжкою хворобою та непридатністю до військової служби за станом здоров'я військовослужбовців. Вказана норма вперше була закріплена Модельним КК СНД, проте рекомендаційний характер не послужив приводом для подальшого утвердження гуманістичних принципів в національних законодавствах. Редакції Модельного КК СНД в даній частині відповідають лише КК Білорусі [183] та КК Таджикистану [186]. Кримінальне законодавство Азербайджану [175] і Росії [188] передбачає можливість заміни покарання більш м'яким при вирішенні питання звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців, які непридатні до військової служби за станом здоров'я. А кримінальне законодавство Казахстану [184] передбачає можливість заміни покарання більш м'яким при звільненні від покарання за іншою тяжкою хворобою. Більшість інших країн «колишнього радянського табору», до якого слід віднести і Україну, не передбачили можливість заміни покарання більш м'яким при звільненні від покарання за хворобою. Дане питання потребує більш детального аналізу і розкриття в подальших дослідженнях.

До розвитку «гуманістичних начал» кримінального права можна віднести і питання звільнення від покарання по втраті працездатності та досягненні пенсійного віку, адже втрачається частина мети такого покарання. Таку думку розділяють своїм національним кримінальним законодавством Киргизія [177], Грузія [176], Туркменістан [189] і Узбекистан [187].

Проте дане питання є дискусійним, адже для кожної суверенної держави властива власна пріоритетність мети покарання.

За результатами проведеного порівняльного аналізу приходжу до наступних висновків. Під впливом рекомендаційного законодавчого акта – Модельного КК СНД, кримінальні законодавства пострадянських країн зазнали відчутної схожості в правовій регламентації інституту звільнення від покарання за хворобою. Проте певні групи держав, зокрема країни Балтії, Грузії, Киргизії та інші, мають уособлений підхід до унормування вказаного інституту.

Представлені деякі положення інституту звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору можуть бути предметом удосконалення вітчизняного законодавства та рекомендовані для рецесії до КК України. До таких слід віднести питання постпенітенціарного контролю за поведінкою звільнених осіб, які мають психічну або іншу тяжку хворобу, та обумовленість характеру психічної хвороби (хронічний чи тимчасовий). Також виглядає доцільним слідувати законодавчій практиці країн Латвії та Киргизії, які не розглядають питання притягнення до покарання звільнених осіб, в разі їх видужання. Запропоноване знайде подальше відображення в підсумковій частині дисертації, присвяченій удосконаленню кримінально-правового інституту. А необхідність подальшого узгодження положень кримінального закону України із рекомендаціями Модельного КК СНД, з огляду на деінтеграційні процеси регіональної міждержавної організації (СНД), відсутня.

1.3.2 Законодавство країн континентальної правової системи щодо звільнення від покарання за хворобою

Континентальна (романо-германська) правова система зародилась в Європі на основі римських, канонічних та місцевих правових традицій. Вона є найстаршою в системі західної традиції права. Проте історичні процеси сприяли диференціації публічного права і кримінальне законодавство європейських держав почало мати відмінності.

Удосконалення інститутів вітчизняного кримінального законодавства може характеризуватися обґрунтованим і допустимим, виключно з урахуванням зарубіжного досвіду. У цьому контексті варто погодитись з думкою Погребняка С.П., що порівняльно-правовий аналіз здатний озброїти науковця ідеями та аргументами, які не можна отримати при знанні лише національного права [116, с.21]. Це також сприяє гармонізації із законодавством ЄС та приведенням у відповідність до міжнародних стандартів.

Кримінальне законодавство країн романської групи характеризується чіткою кодифікованою структурою, однак окремі кримінально-правові інститути, зокрема інститут звільнення від покарання за хворобою, представлені по різному та мають свою специфіку.

ФРАНЦІЯ

Кримінальний кодекс Франції узагальнює хвороби (психічні чи фізичні) та встановлює «медичний фактор» як правову підставу застосування «Режиму покарання» (окремий розділ КК Франції). За наявності «медичного фактору», суд може винести рішення про виконання покарання, розподіляючи його на частини, таким чином перериваючи його (ст.132-27 КК Франції) [65]. Тобто мова йде про розподіл і призупинення виконання покарання за медичними показаннями.

Процесуальне законодавство Франції передбачає диференційований підхід до засуджених в залежності від відбутого покарання і передбачає додаткові підстави звільнення за медичними показаннями:

- умовно-дострокове звільнення (d'une libération conditionnelle), за необхідності проходження лікування (729 КПК Франції);
- поміщення під електронний нагляд (surveillance électronique), мотивоване необхідністю проходження лікування (723-7 КПК Франції);

Для обвинувачених, тобто до ухвалення вироку, звільнення за медичними показаннями можна вимагати, коли медична експертиза встановить, що «особа є хворий на патологію, яка загрожує життю, або стан його фізичного чи психічного здоров'я несумісний із продовженням тримання під вартою» (ст. 147-1 КПК).

Таким чином, кримінальне законодавство Франції має різні варіації поводження із хворими засудженими, проте остаточне звільнення від покарання за хворобою не застосовується. Практика переривання виконання покарання за станом здоров'я активно впроваджується в проєкті нового КК України [124] Комісією з питань правової реформи [107]. Аналіз такого запозичення дисертантом буде окремо проаналізовано.

ІСПАНІЯ

Кримінальне законодавство Іспанії також передбачає призупинення виконання вироку, без будь-яких вимог, якщо ув'язнений страждає на дуже серйозну хворобу або психічний розлад (ст.60, 80.4 КК Іспанії) та умовно-дострокове звільнення засуджених за хворобами (абз.2 ч.1 91 КК Іспанії) із покладанням додаткових вимог, передбачених ст.105 КК Іспанії (проходити лікування в соціально-медичних установах або в медичних центрах, інше) [58].

Судді пенітенціарного нагляду (Juez de Vigilancia Penitenciaria) змушені вимагати всілякі висновки як від пенітенціарного центру, так і від судово-медичного лікаря, щоб оцінити реальну ситуацію пацієнта. У ст.49 Конституції Королівства Іспанії закріплено, що органи публічної влади вживають заходи щодо надання спеціальної допомоги, особливого захисту, лікування з метою одужання особам, які мають фізичні та психічні хвороби [54]. Засуджені мають право на те, щоб пенітенціарна адміністрація

спостерігала за їхнім життям, їх недоторканістю та здоров'я, ні в якому разі не піддаючись тортурам, жорстокому поводженню словом чи вчинком або не піддаючись непотрібній суворості в застосуванні правил (ст.4.2 Королівського указу 190/1996 від 9 лютого 1996 року, який затверджує Пенітенціарний регламент) [99].

Пенітенціарний регламент Іспанії (Reglamento Penitenciario) визначає порядок поводження із засудженими, які мають психічні та інші тяжкі хвороби [99], а клінічні параметри хвороби, які беруть до уваги медичні служби пенітенціарних установ визначає Інструкція 1/2000 Генерального секретаріату пенітенціарних установ [237]. Рішення про звільнення, зокрема класифікація до третього ступеня через невиліковну хворобу приймає Лікувальна комісія, у співпраці з медичною службою пенітенціарної установи, та направляє на затвердження до суду.

Судова практика постійно балансує між ступенем хвороби засудженого та його кримінальною дієздатністю / небезпекою. Прецедентом позитивного вирішення виступає наказ Центрального суду з пенітенціарного нагляду (JCVP) від 19 вересня 2012 року по справі щодо D.J.U. Volinaga: «Принцип гуманності покарання є безумовним... Явна небезпека для життя засудженого переважає інші ризики... необхідно враховувати абсолютний характер права на життя» [86].

Критична оцінка діяльності пенітенціарної системи щодо питань звільнення за хворобою детально наведена юристом вищого технічного корпусу пенітенціарних установ Іспанії Палома Уцелай [241].

Таким чином, законодавство Іспанії передбачає звільнення від покарання за хворобою за подібними із Францією підставами, проте процедурна регламентація ускладнена через особливості організації діяльності органів публічної влади. На думку дисертанта, складність процедурного характеру може викликати потенційні складнощі трактування та правозастосування, а тому не лежать в пріоритетах

запозичення. Проте прецедентна судова практика Іспанії викликає науковий інтерес і буде взята до уваги в подальшому дослідженні.

ІТАЛІЯ

Італія приділяє особливу увагу питанням охорони здоров'я в кримінально-виконавчому праві. Законодавство Італії містить багато альтернативних заходів позбавленню волі щодо засуджених, які переносять тяжкі хвороби. Така теза відтворена в положенні ч.4-2 ст.275 КПК Італії: «До особи, яка є хворою на СНІД чи іншу тяжку хворобу заборонено застосовувати тримання під вартою у в'язниці [69].

Альтернативні заходи для тяжкохворих засуджених:

- Відстрочка виконання покарання

Стаття 146 КК Італії передбачає обов'язкову відстрочку виконання покарання «*rinvio obbligatorio dell'esecuzione della pena*», якщо злочинець хворий на СНІД або на інше особливо тяжке захворювання, внаслідок якого стан його здоров'я є несумісним з утримання під вартою [59].

Несумісність виникає, коли особа перебуває на настільки пізній стадії захворювання, що вона більше не реагує (згідно з довідками пенітенціарної установи або зовнішньої служби охорони здоров'я) на терапевтичне лікування, яке практикується у в'язниці.

- Догляд та госпіталізація ув'язнених у структурах за межами в'язниці

Якщо необхідний догляд або діагностика, які не можуть бути проведені медичними службами установ, засуджені та ув'язнені передаються за поданням наглядового судді до цивільних лікарень або інших місць надання медичної допомоги» (ч.4 ст.11 Закону Італії про пенітенціарну систему) [240].

- Домашній арешт

Введений до пенітенціарного законодавства законом Гоцціні «Gozzini» 1986 року та змінений в 1998 році законом Сімеоне-Сарацені «Simeone – Saraceni».

Засуджені можуть бути допущені до домашнього арешту з терміном покарання не більше чотирьох років, якщо вони перебувають в особливо тяжкому стані здоров'я, що вимагає постійного зв'язку з місцевими медпунктами. Вирок може відбуватися вдома засудженого, а також «в іншому місці приватного проживання або в громадському місці догляду, допомоги чи прийому».

- Відстрочка покарання для наркозалежних

Регламентовано ст.90 Закону Італії про регулювання обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, профілактику, лікування та реабілітацію суміжних наркозалежних станів [239].

Таким чином, законодавство Італії встановлює численні варіанти поводження із засудженим внаслідок тяжкої хвороби. Різноманітність правових наслідків та альтернативних заходів пенітенціарної системи Італії при неможливості відбування покарання за станом здоров'я привертає увагу наукового середовища всієї Європи і Україна повинна на це зважати.

ШВЕЦІЯ

Ще однією країною, яка у своєму законодавстві використовує термін тяжкої хвороби або тяжкого каліцтва, «allvarlig sjukdom eller svår skada», як медичної підстави звільнення від покарання є Швеція. У ст.5 КК Швеції є вказівка на те, що суд при призначенні покарання повинен враховувати стан здоров'я і бути переконаним, що стан здоров'я обвинуваченого в процесі відбування покарання не змусить його відчувати необґрунтовані труднощі, які з цим пов'язані. Цією ж нормою, за таких обставин, передбачено можливість суду призначити особі менш суворе покарання, ніж те, що передбачено за вчинений нею злочин [232].

Звертаємо увагу, що законодавство Швеції передбачає повне звільнення особи від покарання за наявності медичної підстави, що вважається особливою обставиною. «Якщо засуджений внаслідок тяжкої хвороби або тяжкого каліцтва перебуває в такому стані, що його догляд став би під загрозу переміщенням його до установи виконання покарань, або якщо

він психічно хворий, Управління кримінально-виконавчої служби відкладає початок виконання покарання. покарання до видужання засудженого.

Якщо ув'язнений перебуває під загрозою смерті через серйозну хворобу чи серйозну травму, що триває, або перебуває в стані, що потребує особливого догляду, або є психічно хворим, і догляд за ним, як визначено адміністрацією пенітенціарної установи, викликає особливі труднощі, Агентство кримінальних санкцій може за клопотанням начальника пенітенціарної установи або після вислухання директора звільнити ув'язненого для лікування за межами установи». (ч.1, 2 гл.2 розділу 1b Закону Швеції «Про виконання покарань») [238].

Виходячи з аналізу кримінального законодавства Швеції, приходжу до наступного висновку. Попри історичні та інституційні відмінності між нашими державами, інститут звільнення від покарання за хворобою за своєю природою є досить спорідненим і характеризується остаточним звільнення. Вирішення багатьох питань правозастосування досліджуваного інституту можна вирішувати шляхом часткової рецепції.

Правова система германської групи континентальної правової системи має характерні особливості, які викликані історичними чинниками конфедераційного устрою цих держав, які можна простежити у процесі аналізу кримінально-правових норм інституту звільнення від покарання за хворобою.

НІМЕЧЧИНА

В Республіці Німеччина досить прискіпливе відношення до кримінальної відповідальності та підставам звільнення від покарання за хворобою. Особливу увагу німці приділяють питання звільнення за психічними хворобами. Кримінальний кодекс Німеччини (нім. Strafgesetzbuch Deutschland, StGB) [60] оперує поняттям недієздатності злочинців (нім. Schuldunfähigkeit), як аналогу суб'єктивної сторони злочину та виокремлює декілька видів недієздатності:

- Недієздатність через психічні розлади

Кожен, хто під час вчинення діяння не може усвідомлювати протиправність діяння або діяти на основі цього розуміння внаслідок патологічного психічного розладу, глибокого розладу свідомості або внаслідок розумової відсталості чи іншої тяжкої психічна аномалія, діє без вини (§ 20 КК Німеччини) [60].

- Пом'якшення кримінальної відповідальності

Якщо здатність винного усвідомлювати протиправність діяння або діяти на основі цього розуміння значно зменшується, коли діяння вчинено з однієї з причин, зазначених у статті 20, вирок може бути пом'якшений відповідно до статті 49 (§ 21 КК Німеччини) [60].

- Повне сп'яніння (інтоксикаційний вплив)

Будь-яка особа, яка навмисно чи з необережності вживає алкогольні напої чи інші одурманюючі речовини, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом, якщо вона вчиняє незаконні дії в цій державі, і не може бути покарана за це, оскільки була недієздатною як внаслідок інтоксикації або тому, що це не можна виключити.

Покарання не може бути суворішим від покарання за діяння, вчинене в стані сп'яніння. (§ 323а КК Німеччини) [60].

В таких випадках мова йде про призупинення (нім. *aussetzung*) виконання покарання на випробувальний термін у разі розміщенні засудженого в психіатричній лікарні чи реабілітаційному закладі, але за умови досягнення визначеної мети – лікування та виправлення особи.

Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини (нім. *Deutsche Strafprozessordnung, StPO*) регламентує порядок призупинення покарання. Воно допускається, якщо таке рішення не буде нести загрозу для суспільства, зокрема: коли засуджений має психічне захворювання; коли затриманий має інше захворювання, яке, у разі продовження тримання його під вартою, буде загрожувати життю в найближчій перспективі; коли особа є хворою на тяжку хворобу, яку неможливо вилікувати у місці його тримання

(§ 455 КПК Німеччини, Зупинення відбування покарання через нездатність до виконання, нім. Strafausstandwegen Vollzugsuntauglichkeit) [70].

Таким чином, правова регламентація звільнення від покарання за хворобою в Німеччині представлена лише призупиненням покарання. Це обумовлено консервативним підходом до розвитку кримінального права, оскільки діюче кримінальне законодавство приймалося ще в імперській період. Більш детально та автентично в Німеччині представлено звільнення за психічними хворобами, напрацювання яких доцільно запозичити для української доктрини.

ШВЕЙЦАРІЯ

Можливість бути ув'язненим (кримінальна дієздатність) за законодавством Швейцарії описується як здатність обвинуваченого чи засудженого мати можливість перебувати у в'язниці, витримувати позбавлення волі без будь-якої особливої та серйозної небезпеки для здоров'я та/або життя. Цей баланс між інтересами суспільними та засудженим віднаходить через дискреційні повноваження кантональне управління пенітенціарної служби. Федеральний Верховний Суд Швейцарії передбачає обмежувальну практику для єдності правозастосування.

Стаття 92 Кримінального кодексу Швейцарії (нім. Schweizerisches Strafgesetzbuch) передбачає перерву у триманні під вартою лише з поважних причин. Якщо засудженого можна лікувати, наприклад, у тюремній лікарні, то його переводять туди (ст.80). Виконання припиняється, лише якщо покарання абсолютно неможливе.

Якщо під час відбування покарання у засудженого виявлено захворювання або загострилось наявне раніше захворювання, в наслідок чого його було переведено до медичного закладу, то час лікування у такому закладі зараховується до часу відбування покарання. У разі, якщо захворювання виникло у засудженого під час відбування покарання, то час лікування у медичному закладі також зараховується до терміну відбування покарання (ст.40 КК Швейцарії).

Зарахування періоду лікування до строку відбуття покарання є певною особливістю кримінального законодавства Швейцарії. Відомий адвокат і нотаріус Санкт-Галена, Раффвель Гюбелі, пояснює це поширенням у Швейцарії принципу безкарності на самоушкодження. Подібно до того, як (спроба) самогубства залишається безкарним, само ушкодження або сама загроза не породжує кримінальних наслідків [235]. Така практика є цікавою, однак її впровадження в Україні може містити ризики і незворотні наслідки, спричинені специфікою вітчизняної правової культури.

При психічній хворобі засудженого, замість покарання КК Швейцарії (стаття 43) передбачає спеціальні міри безпеки щодо психічно хворих засуджених, для яких призначається випробувальне звільнення, якщо підстави та нагальна необхідність не відпали. Вважаємо за доцільне погодитись з думкою Поліщука Н.І., що законодавець Швейцарії під поняттям «якщо підстави для застосування спеціальних заходів безпеки не відпали» розуміє суспільну небезпеку особи, тому пропонує у разі наявної суспільної небезпеки хворої застосовувати до неї «охоронний нагляд». При цьому, прийняття рішення про подальше відбування покарання у разі одужання або про остаточне звільнення від такого покарання приймається судом після консультації з відповідним профільним лікарем, який висловлює свою думку з питання, чи згоден він з тим, що виконання покарання є шкідливим для звільненої особи [112, с. 306].

Таким чином, положення кримінального законодавства Швейцарії щодо звільнення від покарання за хворобою носить узагальнений характер. Це обумовлене наявністю значного масиву регіонального законодавства та «кантонних» кримінально-процесуальних кодексів, а чинний федеративний кримінально-процесуальний кодекс Швейцарії не можна вважати стабільним.

АВСТРІЯ

Характерні германській правовій групі законодавчі приписи містяться також в законодавстві Австрії.

Відстрочка виконання вироку через непридатність до виконання (Aufschub des Strafvollzuges wegen Vollzugsuntauglichkeit) регулюється статтею 5 Закону про виконання покарань (Strafvollzugsgesetz – StVG) [233]. Якщо покарання не відповідає характеру позбавлення волі (ст.20) через хворобу чи травму, інвалідність чи іншу фізичну чи розумову слабкість, також беручи до уваги можливість зміни місця відбування покарання (ст.10), або життя засудженого буде під загрозою через переведення до відповідної установи, початок виконання покарання має бути відкладено, поки стан не припиниться.

Якщо нездатність виконувати покарання виникає після початку відбування покарання, тюремний суд приймає рішення про подальше призупинення виконання покарання відповідно до § 133 StVG [233].

Умовно звільняються від покарання та поміщаються в установу для психічно хворих правопорушники, які мають незадовільний стан здоров'я та з урахуванням їх минулого життя, виду вчинку дозволяють зробити висновок про достатність застосованих до них заходів безпеки (ст.45(1) КК Австрії) [234]. Кримінальне законодавство Австрії регламентує порядок поміщення правопорушників в установу для психічно хворих або осіб, які є наркотично залежними (Mittel oder Suchtmittel), однак розглядає такі дії як різновид запобіжного заходу.

Аналізуючи кримінальне законодавство країн германської групи приходжу до спільності підходів поводження з психічно хворими засудженими, що виражається у своєрідній інституції кримінальної недієздатності. Тобто такого стану обвинуваченого або засудженого, який з огляду на його гідність, особистість і стан здоров'я забороняє йому відбувати покарання у звичайній виправній колонії. Залежно від типу тяжкості захворювання, недієздатність засудженого призводить переважно до призупинення ув'язнення. Це пов'язано з історичною спільністю народів, правової культури та лексичною спорідненістю.

Виходячи з викладеного, за результатами проведеного дослідження законодавства країн континентальної правової системи щодо звільнення від покарання за хворобою, приходжу до наступних висновків.

Законодавство європейських країн не містить самостійних та структурованих правових норм, що регулюють питання звільнення від покарання за хворобою. Психічна хвороба, як підстава застосування спеціальних пенітенціарних заходів, представлена в законодавстві більшості країн. Звільнення від покарання за іншою тяжкою хворобою, як правило, не підлягає окремій регламентації. Варто наголосити, що головна увага приділена питанню безпеки самої особи та оточуючих.

Сукупний аналіз досліджуваного інституту в європейських країнах свідчить про різновекторний підхід до правового регулювання. Серед основних видів звільнення від покарання за хворобою слід виділити:

- умовно-дострокове звільнення;
- призупинення виконання покарання;
- відстрочка виконання вироку;
- догляд та госпіталізація ув'язнених у структурах за межами в'язниці;
- зміна на домашній арешт для лікування;
- покарання за повне сп'яніння, що нівелює покарання за злочин
- зарахування строку лікування до терміну відбуття покарання,
- помилування, та інші.

Як вдало зазначають Глуховський В.В. та Ангелов О.В., «майже в усіх випадках ці заходи продиктовані міркуваннями гуманності» та «кожен випадок розглядається з урахування конкретних обставин» [19].

Таким чином вбачаємо різні законодавчі акценти та підходи при застосуванні звільнення від покарання за хворобою. Тому європейський досвід та правозастосовну практику необхідно включати до української доктрини кримінального права, проте мимовільне впровадження в законодавство вбачаю недоречне. Незважаючи на євроатлантичні процеси інтеграції України, не слід використовувати «сліпі» методи рецепції,

оскільки вітчизняна пенітенціарна система має свої особливості системи державного управління, закономірності історичного розвитку досліджуваного інституту, правосвідомість і правову культуру громадян.

РОЗДІЛ 2

ХВОРОБА ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

2.1 Психічна хвороба, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними

Психічне здоров'я людини – одна з головних цілей державної політики національної безпеки України, відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [164].

За даними Світової доповіді про охорону здоров'я за 2001 рік, на психічні та поведінкові розлади страждає або раніше страждала кожна четверта людина [145]. На сьогоднішній день статистика характеризується негативною динамікою і прогнози світової організації є невтішними. Відповідно до даних Центру охорони психічного здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України, у 20 філіях ЦОЗ ДКВС протягом 2020 року надавалась амбулаторна психіатрична допомога – 6 527 особам та стаціонарна психіатрична допомога – 344 особам. Зведеної інформації щодо застосування примусових заходів медичного характеру не передбачено, однак з інформація у розрізі окремих закладів з надання психіатричної допомоги доступна на офіційному веб-сайті ДУ «Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю МОЗ України» (Додаток Є).

Таким чином, порушене питання перебуває в пріоритеті державної політики та носить актуальний характер через вагоме поширення в установах виконання покарання психічних та поведінкових розладів серед засуджених.

Відповідно до ч.1 ст.84 КК України, звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 цього Кодексу [61].

Закон України про кримінальну відповідальність не містить обмежень щодо встановленої системи покарань: видів покарань та груп (основні та додаткові покарання), від яких звільняється засуджений за психічною хворобою.

Кримінальний закон встановлює два критерії звільнення засудженого від відбування покарання за психічною хворобою: медичний та юридичний. Юридичний критерій об'єднує інтелектуальну ознаку у вигляді неможливості усвідомлювати характер та суспільну небезпеку власних дій (бездіяльності) та вольову ознаку у вигляді нездатності особи керувати власними діями (бездіяльністю). Тобто «неможливість особи адекватно сприймати та реагувати на правовий вплив при відбуванні покарання» [106, с.500-501]. Медичний критерій визначає наявність психічної хвороби (психічного та поведінкового розладу). Такої позиції також дотримуються О.П. Горох [22] та Є.О. Письменський [106].

Психічна хвороба як категорія захворювання була поширена в 60-80 роках ХХ століття на теренах Радянського Союзу. Однак з процесами глобалізації та розвитком вітчизняної психіатрії, сучасна медична практика застосовує визначення психічний розлад або психічний та поведінковий розлад, відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду (далі – МКХ-10) [132].

Відповідно до ст.1 ЗУ «Про психіатричну допомогу», психічні розлади – розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. Тяжкий психічний розлад – розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку [139].

Таким чином, визначення психічної хвороби, як підстави звільнення від подальшого відбування покарання, носить не коректний характер. Вважаємо

за необхідне привести вказану підставу звільнення у термінологічну відповідність до медичного критерію, а саме вживати поняття тяжкий психічний розлад. Вказане буде сприяти єдності міжнародної медичної практики, правильності розуміння вітчизняної медичної термінології при застосуванні положень закону та коректнішому відношенню до діагнозу.

При застосуванні даного закону, крім наявності медичного та юридичного критеріїв, ключовою ознакою виступає момент захворювання на психічну хворобу (тяжкий психічний розлад), а саме в період відбування покарання. Дана ознака характеризує відмінність досліджуваного інституту від суміжного інституту неосудності.

Відповідно до ч.2, 3 ст.19 КК України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Не підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню [61].

Таким чином різницею між вказаними інститутами кримінального права виступає момент захворювання на психічну хворобу, а також специфіка їх застосування. Питання звільнення від покарання за психічною хворобою, яка виникла під час його відбування, вирішується в порядку виконання вироку суду, а застосування положень ч.3 ст.19 КК України мають місце в ході досудового розслідування чи судового провадження.

Це принципова відмінність даних інститутів, що також вказує на міжгалузевий характер інституту звільнення від покарання за хворобою.

Позицію Є.О. Письменського щодо внесення змін до ч.1 ст.84 КК України в частині необхідності доповнення підстави звільнення від покарання, якщо особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, вважаю дискусійною, оскільки наведене регламентовано ч.3 ст.19 КК України [106, с.499-500].

Перелік хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання (далі – Перелік хвороб) регламентовано пунктом 1 розділу VI Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, затвердженої спільним наказом МЮ України та МОЗ України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 (згідно з додатком 13 до нього) [6].

Психічні розлади, як підстава для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, визначені IV розділом вищевказаного Переліку хвороб, до яких віднесено:

«1. Деменції:

1) деменція при хворобі Альцгеймера середнього та важкого ступенів;

2) деменція при хворобі Піка;

3) деменція важкого ступеня при хворобі Гентінгтона, хворобі Паркінсона, нейроінфекції, сифілісі та прогресивному паралічі, травмах головного мозку, епілепсії, судинних захворюваннях, пресенильна та сенильна деменції.

2. Амнестичний синдром органічного походження, не обумовлений алкоголем або іншими психотропними речовинами, у зв'язку з травмами головного мозку, судинними захворюваннями, епілепсією, новоутвореннями головного мозку, нейросифілісом, нейроінфекціями, іншими захворюваннями.

3. Психотичні стани органічного походження:

1) галюциноз органічного походження;

2) кататонічний стан органічного походження;

3) маячний (шизофреноподібний) стан органічного походження.

4. Шизофренія, шизотипічні та маячні розлади:

1) шизофренія параноїдна, гебефренна, кататонічна, недиференційована безперервна з наростаючим дефектом;

2) шизотипний розлад;

3) хронічні маячні розлади.

5. Біполярні афективні розлади, рекурентні депресивні розлади - епізод важкої депресії з психотичними симптомами, суїцидальним ризиком.

6. Розлади особистості та поведінки органічної етіології, обумовлені хворобою, ушкодженням чи дисфункцією головного мозку - нейроінфекцією, дегенеративні ураження головного мозку, судинні захворювання головного мозку, епілепсія, інші органічні ушкодження головного мозку.

7. Розлади особистості у стані важкої декомпенсації із загрозою ауто- чи гетероагресії - параноїдний розлад особистості, шизоїдний розлад особистості, дисоціальний розлад особистості, емоційно нестабільний розлад особистості, імпульсивний розлад особистості, істеричний розлад особистості, ананкастний розлад особистості» [117].

Однак, як вбачається з Міжнародної статистичної класифікації хвороб, Перелік хвороб не враховує декілька категорій психічних та поведінкових розладів (Клас V), зокрема Невротичні, пов'язані зі стресом та соматичні розлади і Поведінкові синдроми, пов'язані з фізіологічними розладами та фізичними факторами.

Окремо зазначаю, що категорія Розлади психіки та поведінки, внаслідок вживання психоактивних речовин не представлена Переліком хвороб, як причини захворювання, через заборону їх обігу в УВП. Категорія Розумова відсталість, Розлади, пов'язані з психологічним розвитком та Розлади поведінки та емоцій, які починаються здебільшого в дитячому та підлітковому віці можуть виступати підставою при застосуванні положень неосудності.

Тим не менш, беручи до уваги динаміку поширення психічних хвороб і фактори, що стимулюють їх розвиток, Перелік хвороб в частині психічних та поведінкових розладів підлягає перегляду із його розширенням та приведенням у термінологічну відповідність з Міжнародною класифікацією хвороб та розширення списку заінтересованих осіб, залучених до процесу (лікарів психіатричних лікарень, асоціацій лікарів-психологів, правозахисних організацій та інших).

Психічна хвороба, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними досить широко представлена у вітчизняному та міжнародному законодавстві.

Принципи захисту осіб з психічними хворобами та покращення психіатричної допомоги, зокрема принцип діагностики психічної хвороби, принцип госпіталізації, примусова госпіталізація, наглядовий орган та процесуальні гарантії, визначені Додатком до Резолюції 46/119 «Захист осіб з психічними хворобами та поліпшення психіатричної допомоги», Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 року [43]. Міжнародна пенітенціарна спільнота встановлює правила поведження із в'язнями при діагностуванні психічних та поведінкових розладів. Так, Мінімальні стандартні правила ООН щодо поведження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 2015 року, встановлює наступне. Ув'язнених, які не несуть кримінальну відповідальність або в яких пізніше діагностовано тяжкі психічні розлади, для яких подальше перебування в тюремних умовах означатиме погіршення їх стану, не слід утримувати в тюремних установах і слід приймати заходи для їх можливого якнайшвидшого переведення в психіатричні клініки (Правило 109) [244]. Європейські пенітенціарні Правила встановлюють, що особи, які страждають на розумові хвороби або стан розумового здоров'я яких несумісний з тюремним ув'язненням, повинні утримуватися в спеціально призначених для цього установах. Нагляд та лікування за іншими ув'язненими, які також страждають психічними розладами або аномаліями,

мусять відбуватися в спеціалізованих пенітенціарних установах або відділеннях, які знаходяться під медичним контролем (п.12.1 та 47.1) [39].

Основні засади охорони здоров'я в Україні, в тому числі психічного, представлені ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [95], а правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою визначаються ЗУ «Про психіатричну допомогу» [139].

Правила поведження з психічно хворими особами в установах виконання покарання регламентовано Кримінально-виконавчим кодексом України [68]. Відповідно до положень ст.152 та ч.4 ст.154 КВК України, підставами звільнення від відбування покарання є, зокрема, хвороба. Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилаються висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого [68].

Основні засади організації надання медичної, в тому числі психіатричної допомоги засудженим визначено Порядком організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі (далі - Порядок) [117].

В 2017 році законодавство України з порушеного питання зазнало суттєвих змін, зокрема на підставі ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» від 14 листопада 2017 року № 2205-VIII [126] та спільного наказу МОЗУ та МЮУ «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів» від 10 травня 2017 року № 1517/5/503 [128]. Внесені зміни законодавства, зокрема, забезпечують права психічно хворих осіб, що відбувають покарання. «Особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, має право звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я та про необхідність застосування до неї примусових заходів медичного характеру» (ч.5 ст.19 ЗУ «Про психіатричну допомогу») [139]. Зазначені

зміни законодавства наклали відбиток на правозастосовну та судову практику звільнення від відбування покарання за психічною хворобою.

Представлена в Україні нормативна база з оговореного питання є мінімально достатньою для відправлення правосуддя, однак подальше нормативне забезпечення прав засуджених, психічна хвороба в яких позбавляє можливості останніх усвідомлювати свої дії або керувати ними, буде слугувати гармонізації та приведенню до міжнародних (європейських) стандартів, не чекаючи встановлення конвенційних порушень.

Відповідно до підпункту «е» пункту 1 статті 5 Європейської конвенції з прав людини, кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом, зокрема законне затримання психічнохворих [52].

Як вбачається з практики Європейського суду з прав людини, яка є обов'язковою для виконання Україною відповідно до ст.46 Конвенції (ч.1 ст.2 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [125]), позбавлення волі особи, яка має психічну хворобу допускається тільки при дотриманні трьох мінімальних умов:

- особа може бути взята під варту на підставі об'єктивної медичної експертизи;
- ступінь психічного розладу особи вимагає примусового взяття під варту;
- психічний розлад зберігається або прогресує в період тримання під вартою [123, с.18].

Для того, щоб вважати «істинним» психічний розлад, психічний стан повинен досягти певного ступеня тяжкості [123, с.18].

Вітчизняна судова практика з порушеного питання вирішується в порядку, визначеному ст.537, 539 КПК України [66]. Питання, які вирішуються судом під час виконання вироків, зокрема звільнення від покарання за хворобою (п.6 ч.1 ст.537 КПК України) не передбачають

касаційне оскарження, отже ухвали суду апеляційної інстанції є остаточними і можуть слугувати в якості судової практики.

Звільнення від відбування покарання за психічною хворобою не є поширеною категорією судової справи, тим більше, якщо мова йде про апеляційне провадження. Наведемо вибірккову практику апеляційних судів з порушеного питання.

Діагноз, встановлений висновком лікарсько-консультативної комісії про медичний огляд засудженого щодо наявності захворювання, визначеного Переліком та стан здоров'я засудженого дають підстави вважати про неможливість його подальшого відбуття покарання у виправній установі. До таких висновків дійшла колегія суддів Львівського апеляційного суду (ухвала від 09 червня 2020 року, справа №442/8204/19) [208].

Колегія суддів Луганського апеляційного суду, приймаючи правильне по суті рішення (ухвала від 13 січня 2020 року, справа №425/2727/19 [206]), посилається на положення «Інструкції про порядок медичного обстеження засуджених, які страждають тяжкими хворобами, та представлення на них матеріалів у суди про звільнення від дальшого відбуття покарання» 1992 року [133], яка не застосовується в органах і установах кримінально-виконавчої системи України на підставі Наказу Державного департаменту з питань виконання покарань від 18 січня 2000 року № 3 [129].

Інколи судді допускають порушення кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, зокрема не встановлюють обставин призначення покарання (не вказують відомостей про вирок суду та його звернення до виконання), а також призначають судово-психіатричну експертизу за відсутності висновку лікарсько-консультативної комісії про медичний огляд засудженого (ухвала від 23 листопада 2021 року, справа №127/4026/21 [197]).

Цікавою вбачаємо позицію колегії суддів Тернопільського апеляційного суду, викладену в ухвалі від 30 грудня 2020 року (справа №603/31/18 [211]). Правильність судового рішення вбачаємо

передусім в наявності перешкод у складанні висновку спеціальної психіатричної експертної комісії, оскільки виконання покарання здійснюється у виді громадських робіт та забезпечується органом пробації. Колегія суддів зважає на відсутність відомчої регламентації діяльності спеціальної психіатричної експертної комісії, передбаченої ч.4 ст.154 КВК України, оскільки не регламентована Порядком. Дане питання буде порушено при рекомендаціях по удосконаленню досліджуваного інституту. Висновок суду про тотожність судово-психіатричної експертизи із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії, в даному випадку, не знаходимо коректним, оскільки останній виступає підставою Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби. Однак дане питання потребує більш ґрунтовного аналізу з огляду на наступне.

Судово-психіатрична експертиза – це науково-практичне дослідження, що здійснюється з метою визначення психічного стану осіб, яким призначено експертизу, у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду. Організаційні засади проведення судово-психіатричної експертизи визначені Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженої наказом МОЗ України від 08 травня 2018 року №865 (далі – Порядок) [119].

Судово-психіатрична експертиза здійснюється виключно державними спеціалізованими судово-психіатричними установами МОЗ України та проводяться особами, які відповідають вимогам, передбаченим ст.10 ЗУ «Про судову експертизу» [142] (ч.2, 3 ст.7 ЗУ «Про судову експертизу» та п.3, 4 Порядку). Компетенція установи, яка проводить судово-психіатричну експертизу, визначається належністю до сфери управління МОЗ України (правові висновки Верховного Суду, викладені в постанові від 30 березня 2020 року, справа №462/3998/19).

При розгляді питань звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби реальний вплив і потенціал психіатричної експертизи недооцінений і не використовується як належний доказ по справі.

Узагальнення судової практики з порушеного питання свідчать про необхідність забезпечення прав засуджених із тяжкими психічними розладами на психіатричну експертизу, у випадку непогодження із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії.

За результатами проведеного дисертаційного дослідження з порушеного питання, пропонуємо внести зміни до законодавства, а саме доповнити положення кримінально-виконавчого законодавства України вищезазначеним змістом. Відповідні зміни (доповнення) до КВК України будуть конкретизовані і представлені разом із іншими рекомендаціями в останньому підрозділі дисертації «Шляхи удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою».

Впровадження психіатричної експертизи при обумовлених обставинах буде забезпечувати контрольну функцію і слугувати гарантією незалежності (заборона втручання, попередження про кримінальну відповідальність, можливість призначення повторної експертизи, та інше) [139]. Такі доповнення будуть слугувати аналогією і логічним продовженням внесених змін до ч.5 ст.19 ЗУ «Про психіатричну допомогу», про що вже згадувалося, та відповідати загальній практиці суду конвенційної юрисдикції. Жодне позбавлення волі психічно хворої особи не може розглядатися у відповідності до статті 5 §1 (е) Конвенції, якщо рішення про таке позбавлення волі було прийнято без ознайомлення з думкою медичного експерта [123, с.18]. Приймаючи рішення про необхідність взяття під варту будь-яку особу як психічно хвору, національна влада повинна мати певну свободу дій, оскільки саме вони в першу чергу розглядають надані докази в межах конкретної справи [123, с.18].

Рекомендовані зміни кримінально-виконавчого законодавства України будуть не лише зменшувати корупційні ризики та сприяти державній політиці у сфері запобігання корупції, а реально забезпечувати права психічно хворих засуджених.

Комісія з питань правової реформи при Президентові України розробляючи робочий проект нового КК України, пропонує фактичне виключення інституту звільнення від покарання за хворобою, шляхом заміщення інститутом відстрочки від покарання. Положення ч.2 ст.3.3.8 контрольного проекту КК України регламентовано наступним чином: «Судом відстрочується виконання призначеного покарання особі, якщо наявний у неї психічний розлад перешкоджає відбуванню покарання. До такої особи за рішенням суду застосовується примусова психіатрична допомога» [124].

Така редакція робочого проекту КК України щодо звільнення від покарання при психічному розладі, заслуговує суворої критики, з огляду на наступне:

- відстрочка виконання покарання має процесуальний характер, оскільки відноситься до стадії приведення вироку до виконання і не випадково регламентована ст.536 КПК України;
- така регламентація закону унеможлиблює відстрочення виконання покарання на інших підставах, крім хвороби засудженого;
- закон не містить переліку психічних розладів, що можуть перешкоджати відбуванню покарання, проте унормовано перелік тяжких хвороб. Така практика залишає широкий розсуд при прийнятті судових рішень, збільшує корупційні ризики та не сприятиме однорідності правозастосуванню;
- фактичне заміщення інституту звільнення від покарання за хворобою буде порушувати положення Конституції України щодо неможливості погіршення соціальних прав та правового становища засудженого, оскільки звільнення від покарання мав ширше інституційне застосування.

Як вбачається з положень ч.1 ст.84 КК України, при звільненні від покарання за психічною хворобою, до такої особи можуть застосовуватися

примусові заходи медичного характеру, відповідно до статей 92-95 цього Кодексу.

Примусовими заходами медичного характеру (далі – ПЗМХ) є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Відповідно до положень ст.94 КК України, суд може застосувати примусові заходи медичного характеру наступних видів:

1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;

2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом, з посиленням наглядом, із суворим наглядом [61].

Заслуговує на увагу позиція Президента Асоціації судових психіатрів України С.С. Шума про необхідність імплементації досвіду ФР Німеччини до українських реалій, зокрема внесення змін до КК України питання госпіталізації саме до спеціального психіатричного закладу [230].

Відповідно до Переліку закладів охорони здоров'я, затвердженого наказом МОЗ України від 28 жовтня 2002 року №385, до лікарняних закладів особливого типу віднесено спеціальний заклад з надання психіатричної допомоги [101]. Спеціальний заклад з надання психіатричної допомоги – заклад з надання психіатричної допомоги, в якому застосовуються стаціонарні види ПЗМХ, передбачені Кримінальним кодексом України (п.21 Пояснень до вищевказаного Переліку) [101].

Перелік спеціальних закладів з надання психіатричної допомоги представлений 15-а установами, регіонально нерівномірно розподілених, зокрема найбільшу кількість представлено в Дніпропетровській області: Комунальний заклад "Гейківська психоневрологічна лікарня" Дніпропетровської обласної ради", Комунальний заклад "Дніпропетровська

клінічна психіатрична лікарня" Дніпропетровської обласної ради" та Дніпровська філія "Спеціальний заклад з надання психіатричної допомоги" ДУ "Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю МОЗ України" [102].

В спеціальних закладах з надання психіатричної допомоги перебувають:

1. особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України, у стані неосудності (п.1 ч.1 503 КПК України та ч.2 ст.19 КК України);
2. особи, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку суду (п.2 ч.1 503 КПК України та ч.3 ст.19 КК України)
3. особи, яким обрано запобіжний захід у виді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (п.2 ч.1 508 КПК України)
4. особи, які під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч.1 ст.84 КК України).

В межах предмета дослідження, акцентуємо увагу на суб'єктах злочину, які вчинили кримінальне правопорушення, але захворіли під час відбування покарання, як обов'язкова умова звільнення від покарання за психічною хворобою.

Питання про продовження, зміну або припинення застосування примусового заходу медичного характеру вирішується судом у разі такої зміни стану психічного здоров'я особи, за якої відпадає необхідність застосування раніше призначеного заходу та виникає необхідність у призначенні іншого примусового заходу медичного характеру чи якщо особа видужала.

Порядок застосування стаціонарних видів ПЗМХ регламентовано Правилами застосування примусових заходів медичного характеру в

спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги, затвердженим наказом МОЗ України від 31 серпня 2017 року № 992 (далі – Правила застосування ПЗМХ) [121]. Правилами передбачено, що в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги не надається психіатрична допомога тим, хто не вчинив суспільно-небезпечне діяння. Участь пацієнта у судовому засіданні при вирішенні питань про продовження, зміну виду або припинення ПЗМХ є обов'язковою.

Положення інституту примусових заходів медичного характеру, представленого в Кримінальному кодексі України також відтворено в ст.19 ЗУ «Про психіатричну допомогу». Законодавство не містить протиріч та доповнює одне одного.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру регламентовано главою 39 Кримінального процесуального кодексу України. Судова практика представлена постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03 червня 2005 року №7 [138].

Доктринальний огляд інституту примусових заходів медичного характеру представлений у першому розділі дисертації, який широко представлений у вітчизняних наукових роботах, в тому числі в дисертаційних дослідженнях з порушеного питання. Однак переважна більшість наукових робіт стосувалася застосування ПЗМХ в період до 2017 року (внесення суттєвих змін до законодавства).

Детальний розгляд інституту примусових заходів медичного характеру не проводився, оскільки виходить за межі предмета дослідження, а тому потребує окремого комплексного дисертаційного дослідження, з урахуванням проблем і реальних умов лікування (тримання) в спеціальних закладах з надання психіатричної допомоги.

Питання надання психіатричної допомоги при застосуванні до особи запобіжних заходів у виді поміщення до закладу з надання психіатричної

допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, наразі не врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами (відомчими). Для усунення прогалин в законодавстві МОЗ України розробив Проект постанови КМУ «Про затвердження Порядку організації психіатричної допомоги особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування» від 11 червня 2021 року [118]. Дана обставина знаходить позитивний відгук у заінтересованих осіб на стадії обговорення проекту постанови уряду.

Підсумовуючи викладене, приходимо до наступних висновків. Тяжкі психічні розлади, що позбавляють можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, створюють реальні перешкоди для можливості відбування покарання, оскільки мета покарання втрачає свого сенсу. Проведення кримінально-виконавчої діяльності повинна відбуватися з суворим дотриманням прав засуджених і не порушувати конвенційні норми в частині нелюдського поводження з психічно хворою особою. На запобігання вказаному були представлені рекомендації по внесенню змін як до кримінального, так і до кримінально-виконавчого законодавства України.

Правові висновки і роз'яснення вищих судових органів з питань звільнення від подальшого відбування покарання за психічною хворобою взагалі відсутні, тому судова практика підлягає узагальненню [Додаток Г1]. Не дивлячись на значну кількість допущених суддівських помилок при вирішенні питання звільнення від подальшого відбування покарання за психічною хворобою, сподіваємось, що приведені висновки і рекомендації не будуть залишені поза увагою, а порушене питання буде актуалізовано подальшими науковими дослідженнями.

2.2 Інша тяжка хвороба, що перешкоджає відбуванню покарання

Хвороба, як патологічний процес, є порушенням нормальної життєдіяльності людини. Це стосується також засуджених, які підлягають державному примусу у виді соціальної ізоляції або інших покарань. Звільнення від покарання або від подальшого його відбування за тяжкою хворобою (не психічною), як один із інструментів провадження пенітенціарної політики держави, направлено на вирішення наступних задач:

1) зниження суспільної небезпечності засудженого, оскільки законодавчий обов'язок суду по врахуванню додаткових умов звільнення стимулює нормалізацію поведінки та особи засудженого;

2) мета покарання втрачає сенс, оскільки пенітенціарний вплив обмежений фізичним станом засудженого (втрата працездатності та інше);

3) зменшення смертності в установах виконання покарань;

4) дотримання конвенційних зобов'язань, зокрема запобігання проявам тортур, катуванню, страждань або такого поводження, що спричинило приниження людської гідності;

5) збільшення реконвалесцентності хвороби (видужання) шляхом свободи вибору місця та способу лікування;

6) забезпечити належну медичну допомогу засудженим (відсутність профільної медичної установи в кримінально-виконавчій системі, нестача лікарів відповідного фаху, обмеженість фінансування, тощо);

7) зменшення видатків на багаторічне медичне утримання засуджених.

Перелічені фактори визначають значимість кримінально-правового інституту звільнення від покарання або від подальшого його відбування за тяжкою хворобою і потреби подальшого його детального дослідження.

Закон України про кримінальну відповідальність передбачає два самостійних види звільнення за іншою тяжкою (не психічною) хворобою: звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання. Данченко К.М. виокремлює «дві категорії осіб, які можуть бути звільнені на

підставі ч.2 ст.84 КК України: осіб, які після скоєння злочину (кримінального правопорушення – від дисертанта), але до постановлення вироку захворіли на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, та осіб, які під час відбування покарання захворіли на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання» [31].

Частина 2 статті 84 КК України передбачає не обов'язок, а саме право суду звільнити від покарання або від подальшого його відбування особу, яка захворіла на іншу тяжку хворобу (не психічну), що перешкоджає відбуванню покарання, оскільки психічний стан останнього дозволяє усвідомлювати і сприймати ряд засобів виправлення. Проте вказане може бути обумовлене неможливістю або недоречністю застосування заходів виправно-трудоного впливу.

Досліджуваний підвид звільнення допускається за наявності двох критеріїв: медичного та юридичного. Медичний критерій встановлює наявність в засудженого тяжкої (не психічної) хвороби, визначеної Переліком захворювань, яка є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання [117]. Юридичний критерій полягає у перешкоджанні відбуванню покарання тяжкою хворобою. До таких висновків суд може дійти після отримання пояснень в судовому засіданні від представника спеціальної лікарської комісії або лікарняних закладів ДКВС чи МОЗ України.

Слушною видається думка О.П. Гороха, який звертає увагу на особливості судової практики при розгляді даної категорії справ, зокрема суди посилаються на підставу звільнення «без розкриття змісту медичного та юридичного критеріїв» [22]. Така пропозиція повинна бути врахована при укладенні нового узагальнення судової практики з порушеного питання.

Як вбачається з положень ч.2 ст.84 КК України, при вирішенні цього питання (звільнення від покарання або від подальшого його відбування за тяжкою хворобою – від дисертанта) суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого

та інші обставини справи [61]. Вказані обставини суд повинен враховувати в їх сукупності.

Для реалізації суду дискреційних повноважень⁴, Кримінальний кодекс України інколи визначає обов'язок суду враховувати тяжкість (або ступінь тяжкості) кримінального правопорушення. Такі дії направлені на визначення тяжкості суспільно-небезпечного діяння (кримінально карного посягання) та індивідуалізації кримінальної відповідальності, в тому числі звільнення від покарання та його відбування.

Тяжкість вчиненого кримінального правопорушення (кримінальних проступків і злочинів) ґрунтується на положеннях ст.12 КК України. Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Однак, відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику призначення судами кримінального покарання", визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст.12 КК), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення.

На практиці суди зазвичай не дослухаються до висловлених вище міркувань, не розглядають у вироках фактори, що визначають індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого злочину, майже завжди обмежуються вказівкою на типову ступінь тяжкості посягання. Така практика особливо негативно позначається на обґрунтованості вироків.

Визначення категорії «характеру захворювання», як умови, яка враховується при звільненні на підставі ч.2 ст.84 КК України, чинним законодавством України не регламентовано, а доктринальні дослідження не проводилися. На підставі доступних медичних джерел, для розуміння

4 - Судова дискреція (судовий розсуд) у кримінальному судочинстві - повноваження суду обирати між законними альтернативами та діяльність суду з вирішення спірних правових питань (постанова Касаційного кримінального суду від 01 лютого 2018 року).

сутності категорії характеру захворювання приходжу до його наступних критеріїв:

- 1) несумісність з життям;
- 2) зміни якості життя та порушення його звичного способу;
- 3) тяжкість захворювання, яка потребує сторонньої допомоги;
- 4) хронічність та гострота захворювання;
- 5) втрата працездатності;
- 6) перебіг хвороби та її прогресування;
- 7) ускладнення хвороби.

Особу засудженого характеризують наявність судимостей та притягнень до кримінальної відповідальності (кримінально-правовий критерій); поведінка під час відбування покарання, дисциплінованість, ставлення до праці, ступінь виправлення, ставлення до призначеного лікування або ухилення від нього, тощо (кримінально-виконавчий критерій).

До інших обставин, які суд може врахувати при вирішенні цього питання, можна віднести: тривалість відбутого покарання; а також той факт, що засуджений захворів на тяжку хворобу в результаті навмисного заподіяння собі ушкоджень (самокалічення), умисне посилення засудженим симптомів тяжкої хвороби (агравациї) або вдавання до симуляції захворювання. У випадку доведеності останнього, засуджені не підлягають представленню для звільнення від покарання або від його подальшого відбування за тяжкою хворобою, оскільки мотивом виступає ухилення від кримінальної відповідальності, що носить умисний характер та підлягає запобіганню органами і установами виконання покарань.

Інколи до інших обставин відносять такі, які при звільненні від покарання або від подальшого його відбування можуть поставити засудженого у безвихідне становище (наприклад, відсутність постійного місця проживання, рідних чи близьких осіб, які можуть наглядати за хворим засудженим або можливості отримання адекватної медичної допомоги, тощо). Підтримую думку, висловлену М.Г. Курганським щодо необхідності

урахування соціально-побутових умов, у яких може потрапити засуджений після звільнення [71]. Для обов'язкового врахування даної умови вважаю за необхідне виокремити останню із узагальненого кола «інших обставин», як особливо важливу, у зв'язку з чим запропонувати змінити редакцію ч.2 ст.84 КК України. Остаточний варіант змін кримінального законодавства буде представлений в останньому підрозділі кваліфікаційної роботи «Шляхи удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою». А твердження М.Г. Курганського щодо необхідності врахування думки потерпілого при звільненні від покарання або від подальшого його відбування за тяжкою хворобою [71], вважаю хибним та таким, що носить оціночний характер. З порушеного питання розділяю позицію Є.О. Письменського щодо недоцільності врахування вказаного додаткового критерію [106, с.514], та наводжу додаткове обґрунтування. Вважаю, якщо питання звільнення вирішується в порядку виконання вироку суду, то потерпілий не є учасником судового провадження (не викликається в судові засідання, в порядку ч.5 ст.539 КПК України) і відповідно думка останнього не може бути врахована при прийнятті судового рішення.

З часу прийняття Кримінального кодексу України були непоодинокі випадки наміру *внесення змін та доповнень до інституту звільнення від покарання за тяжкою хворобою*, проводилася активна законопроектна робота. Актуальність та політична доцільність такої роботи суб'єктами законодавчої ініціативи мала різне підґрунтя. Залишимо увагу на аналізі декількох основних законопроектів.

11 травня 2012 року народним депутатом VI скликання Чорноволом Т.В. зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо звільнення від покарання за хворобою) №10450. Законопроектом пропонується, щоб вирішення судом питання стосовно направлення засудженого на лікування до відповідного медичного закладу, який знаходиться на території України або за її межами, відбувалося під час

підготовки до судового розгляду справи про звільнення такої особи від покарання за хворобою.

Висновок ГНЕУ Верховної Ради України від 15 травня 2012 року має негативну оцінку, «доцільність вирішення такого питання на цій стадії розгляду справи про звільнення особи від покарання, є дещо сумнівною. Адже, якщо суд дійде висновку, що існують об'єктивні підстави для звільнення особи від покарання або подальшого його відбування за хворобою і щодо цієї особи не буде застосовуватися примусове лікування, то у такому випадку її лікування (у тому числі й за власний кошт) може провадитися у будь-якому лікувальному закладі України». Дисертант погоджується з такою думкою і вважає її обґрунтованою. Більш того, питання, які вирішуються, в порядку виконання вироку суду, мають пріоритет та розглядаються протягом 10 днів з дня надходження до суду подання або клопотання (ч.3 ст.539 КПК України), а тому відпадає необхідність проміжного рішення суду.

23 травня 2012 року вищезазначений законопроект не був включений в порядок денний Верховної Ради України. «Сторінку перевернуто, однак книга продовжує писатися». Пізніше досліджуваний кримінально-правовий інститут також піддавався спробам доповнень, про що наведемо наступне.

«Норми чинного законодавства України, що регламентують умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, не повною мірою відповідають вимогам ратифікованих Україною міжнародних договорів у цій сфері. ... Існують випадки, коли особа, засуджена до позбавлення волі, знаходячись на лікуванні в закладах і установах охорони здоров'я України, протягом тривалого часу не може отримати належного лікування і медичної допомоги, наслідком якого мало бути повне її одужання. Вирішенням даної ситуації є надання можливості такій особі отримати належне лікування і медичну допомогу за кордоном» (пояснювальна записка до проекту Закону України).

Ініціаторами законодавчих змін виступили народні депутати VII скликання Кожем'якін А.А., Петренко П.Д., Абдуллін О.Р. та Аваков А.Б. Підготовлений останніми проект Закону про внесення змін до статті 84 КК України (щодо лікування за кордоном) був зареєстрований Верховною Радою 21 лютого 2014 року №4089-1. Вказаним законопроектом пропонувалося доповнити статтю 84 КК України частиною третьою такого змісту:

«3. В разі неможливості отримання належного лікування і медичної допомоги в пенітенціарних закладах і установах охорони здоров'я України, особи, засуджені до позбавлення волі мають право на лікування за кордоном.

Рішення про лікування за кордоном, особи, засудженої до позбавлення волі, приймає суд, за умови, що така особа впродовж не менше ніж 365 днів безперервно проходила стаціонарне лікування в установі (-ах) охорони здоров'я України за межами пенітенціарних закладів та таке лікування не призвело до повного одужання такої особи.

Підставами для рішення суду про лікування за кордоном особи, засудженої до позбавлення волі є довідка (-и) установи (-ов) охорони здоров'я України, за межами пенітенціарної служби в якій особа засуджена до позбавлення волі проходила стаціонарне лікування безперервно впродовж не менше ніж 365 днів про період перебування такої особи на стаціонарному лікуванні та письмова заява установи охорони здоров'я (клініки, госпіталю, тощо) іноземної держави про згоду прийняти таку особу на лікування.

Приймаючи рішення про лікування за кордоном особи, засудженої до позбавлення волі, суд зобов'язаний одночасно прийняти рішення про звільнення такої особи від покарання за хворобою».

Аналогічний проект Закону про внесення змін в статтю 84 КК України щодо можливості лікування за кордоном осіб, засуджених до позбавлення волі, раніше був зареєстрований Верховною Радою України 22 жовтня 2013 року № 3461 за ініціативою депутата Лабунської А.В., однак законопроект не було прийнято.

На думку суб'єктів законодавчої ініціативи, основним завданням законопроекту було «створення умов для надання особам, які тривалий час перебувають на стаціонарному лікуванні, проте таке лікування не призвело до повного одужання, можливості лікування за кордоном. Однак реальний прогноз впровадження вказаних законодавчих змін не відповідатиме заявленим результатам щодо «отримання належного лікування і медичної допомоги за кордоном», оскільки підстава звільнення передбачає наявність письмової заяви установи охорони здоров'я іноземної держави про прийняття такої особи на лікування. У більшості тяжкохворих засуджених може виникнути складності щодо отримання згоди іноземного медичного закладу, в тому числі через нерозмірну платність медичних послуг і складність логістичних питань. Крім того, діюче законодавство не встановлює обмежень щодо лікування за кордоном осіб, які звільнені від покарання за тяжкою хворобою.

Застосування закону в такій редакції «неминуче призведе до неоднакового його тлумачення, що негативно позначиться на питанні співвідношення мети призначеного покарання й реальних підстав звільнення особи від його відбування при прийнятті відповідного рішення судом. Вважаємо, що з метою однакового та правильного застосування судами положень закону вказані питання мають бути більш детально розкриті в законопроекті» (такі зауваження та пропозиції були висловлені Правовим управлінням Верховного Суду України).

Законопроект відкликано 27 листопада 2014 року.

Ініційовані доповнення до ст.84 КК України крім «невідповідності нормопроектувальної техніки», не вирішують порушеної проблематики, а свідчать про політичну доцільність розв'язання окремих питань політичних ув'язнень 2014 року. Досліджений проект Закону заслуговує на увагу, однак не вбачаю доцільності впроваджувати кримінально-правове регулювання з питань лікування за кордоном. Такі дії не будуть сприяти виконанню Україною взятих на себе зобов'язань перед Радою Європи, проведенню

реформ і підвищенню авторитету системи закладів охорони здоров'я ДКВС України.

Рекомендація по внесенню змін до діючого законодавства України з досліджуваного питання, а саме доповнення КК України ст.84-1 щодо звільнення від відбування покарання осіб, хворих на наркоманію чи токсикоманію, у зв'язку з добровільним проходженням лікування, наголошена в докторській дисертації Гороха О.П. [22, с.396-399]. Такі зміни законодавства, на мою думку, можуть не виправдати поставленої мети і порушувати концепцію звільнення від покарання за хворобою як об'єктивної неможливості відбування покарання (не усвідомлення, перешкоджання або непридатність), з огляду на наступне.

По-перше, законодавче регулювання (ст.82-1 КК РФ) [188] та правозастосовна практика держави-агресора Російської Федерації не може слугувати обов'язковим орієнтиром для реформування кримінального законодавства України з огляду на різний етнічний склад населення та вектор розвитку. Та взагалі, КК РФ регламентує лише відстрочення відбування покарання хворим наркоманією [188].

По-друге, умовність такого звільнення не буде стимулювати досягненню кінцевої мети - вилікування хворого на наркоманію чи токсикоманію, оскільки після закінчення лікування та соціальної реабілітації передбачена можливість направлення засудженого для відбування призначеного покарання.

По-третє, порушене питання О.П. Горохом може бути предметом розгляду при внесенні змін до підзаконних нормативно-правових актів і включення розладу психіки, внаслідок вживання психоактивних речовин до Переліку хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Однак утримуюсь від такої ідеї, оскільки обіг психоактивних речовин заборонено в установах виконання покарань. На таких же підставах відсутня правова регламентація в діючому законодавстві України.

Однак проблема хворих на наркоманію чи токсикоманію в установах виконання покарання має місце і органами виконавчої влади не замовчується. За даними Департаменту з питань виконання кримінальних покарань МЮ України за 2019 рік, у місцях позбавлення волі було вилучено/виявлено наступні наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори: канабіс - 13,04 кг; макова соломка - 0,09 кг; опіюїди - 0,12 кг; амфетамін - 0,32 кг; метамфетамін - 0,06 кг; кодеїн - 0,22 кг; метадон - 1,05 кг; бупренорфін - 0,005 кг; ефедрин - 0,007 кг; псевдоєфедрин - 0,002 кг; ангідрид оцтової кислоти - 0,03 кг. Таким чином дана проблема перебуває на контролі центрального органу виконавчої влади у сфері виконання кримінальних покарань та пробації і потребує подальших наукових досліджень.

Альтернативне положення містить проект Кримінального кодексу України (контрольний текст на 18 лютого 2022 року), який регламентує порядок відстрочення виконання призначеного покарання у зв'язку з хворобою: «Судом відстрочується виконання призначеного покарання особі, яка хворіє на тяжку хворобу, що заподіює їй фізичні страждання та перешкоджає відбуванню покарання» (ч.1 ст.3.3.8) [124]. Обов'язковою умовою для застосування припису даного контрольного проекту закону виступає наявність фізичних страждань засудженого. Проте таку думку сприймаю критично, оскільки неможливість відбування покарання у зв'язку з хворобою засудженого не завжди пов'язана з фізичними стражданнями останнього, а залежать від характеру захворювання.

Як вбачається з ч.4 ст.3.3.8 контрольного тексту проекту КК України, «перелік тяжких хвороб, передбачених частиною 1 цієї статті, визначається законодавством України» [124]. Унормування такого положення усуває прогалини кримінального законодавства, проте чомусь не регламентує перелік психічних розладів, які виступають перешкодою для відбування покарання.

Пропозиції дисертанта щодо зміни законодавства про звільнення від покарання за хворобою підготовлені в проекті Закону України [Додаток Д1] та представлені за результатами дослідження у останньому підрозділі «Шляхи удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою».

Перелік інших тяжких хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання регламентовано пунктом 1 розділу VI раніше згадуваного Порядку, згідно з додатком 13 до нього (Перелік хвороб).

До категорії інших тяжких хвороб віднесено:

«I. Туберкульоз; II. Інфекція вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ/СНІД); III. Лепра; IV. Новоутворення; V. Хвороби ендокринної системи; VII. Хвороби нервової системи та органів чуття; VIII. Хвороби органів кровообігу; IX. Хвороби органів дихання; X. Хвороби органів травлення; XI. Хвороби нирок; XII. Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини; XIII. Хвороби обміну; XIV. Анатомічні дефекти внаслідок захворювання чи травми; XV. Променева хвороба» [117].

Проводячи порівняння з Міжнародною статистичною класифікацією (МКХ-10), звертаю увагу на не представлення у вітчизняному Переліку «категорії хвороб крові і кровотворних органів та окремих порушень із залученням імунного механізму». Однак в цілому охоплені всі основні категорії інших тяжких хвороб (крім психічних та поведінкових розладів). Категорія «деяких інфекційних та паразитарних хвороб» представлена в Переліку хвороб у виді туберкульозу, ВІЛ/СНІД та лепри.

Також звертаю увагу, що на 72 сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (ВАОЗ) у травні 2019 року «для врахування досягнень у сфері медицини, науки та інформаційних технологій» було прийнято 11-ий перегляд Міжнародної статистичної класифікації хвороб та проблем, пов'язаних із здоров'ям. Тому при внесенні змін до Переліку хвороб, необхідно також аналізувати потенційні зміни класифікації хвороб в

недалекому майбутньому. Перехід на нову класифікацію рекомендований ВООЗ з 1 січня 2022 року, а перехідний період встановлено до 2027 року.

Як вбачається з п.2 розділу VI Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, медичний огляд засуджених осіб (з метою підготовки та подання до суду матеріалів для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання за хворобою – від дисертанта) проводиться *лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я ДКВС України* (далі – ЛКК) [117].

Відповідно до абз.2 п.2 розділу I Порядку, заклади охорони здоров'я ДКВС – Державна установа "Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України" (далі - ЦОЗ ДКВС) та її відокремлені структурні підрозділи (16 філій – від дисертанта), станом на серпень 2021 року до складу яких входять:

1. *лікарняні заклади ДКВС:*

- спеціалізована туберкульозна лікарня (сім закладів),
- спеціалізована дерматовенерологічна лікарня (відсутні),
- спеціалізована психіатрична лікарня (єдина - м. Вільнянськ, Запорізька обл.)
- багатопрофільні лікарні (вісім закладів),
- багатопрофільна лікарня для засуджених, які потребують постійного медичного нагляду та реабілітації (відсутні, не виокремлено);

2. *амбулаторно-поліклінічні заклади:*

- амбулаторія (відсутні),
- амбулаторно-профілактичні відділення (відсутні),
- медична частина (вісімдесят дев'ять закладів),
- фельдшерський пункт (три заклади);

3. *аптечні заклади* (відсутні).

ЦОЗ ДКВС України належить до сфери управління МІО України та проводить господарську діяльність з медичної практики, зокрема забезпечує надання якісних медичних послуг засудженим та особам, взятим під варту.

Діяльність ЦОЗ ДКВС України спрямовується та координується заступником Міністра юстиції України відповідно до розподілу обов'язків (Положення про ДУ «ЦОЗ ДКВС України», затверджене наказом Міністра юстиції України від 12 серпня 2020 року №2724/5).

Згідно п.3, 4 розділу VI Порядку, у закладах охорони здоров'я ДКВС склад лікарсько-консультативної комісії визначається та затверджується директором ЦОЗ ДКВС, у закладах охорони здоров'я державної або комунальної форм власності - керівником цього закладу. До складу лікарсько-консультативної комісії входять голова комісії - керівник закладу охорони здоров'я ДКВС та не менше трьох лікарів [117].

Діяльність лікарсько-консультативної комісії при проведенні медичного огляду засудженого та встановлення захворювання, визначеного Переліком хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, буде розглянуто в підрозділі 3.1 «Порядок звільнення від покарання за хворобою».

Як вбачається з положень ч.1 ст.24 КВК України, без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (за бажанням - у супроводі до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників засобів масової інформації) мають право *спеціально уповноважені представники* Президента України, Прем'єр-міністра України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністра юстиції України, Міністра внутрішніх справ України, Голови Національної поліції, Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, та інших [68].

Представлений кримінально-виконавчий інститут спеціально уповноважених представників, в порядку ч.1 ст.24 КВК України, має вагомe значення для провадження нагляду в установах відбування покарання, в тому числі за наданням медичної допомоги засудженим, оскільки передбачена можливість супроводу медичних працівників для здійснення медичного

огляду засудженого. Проте даний інструмент (кримінально-виконавчий інститут) органами державної влади не задіяний в повному обсязі. Президент України та більшість уповноважених центральних органів виконавчої влади України не мають призначених спеціальних представників, така можливість лише планується. Наукових розробок з цього питання фактично не представлено в Україні, хоча вбачаємо значну наукову та прикладну перспективу в цьому напрямку.

Практика ЄСПЛ є невід'ємною складовою конвенційної системи захисту прав людини. Тому питання, які вирішуються в порядку виконання вироку суду, в тому числі звільнення від покарання за хворобою, беззаперечно повинні також враховувати практику ЄСПЛ.

В справі "Єрмоленко проти України" ЄСПЛ визнав, що ненадання заявнику адекватної медичної допомоги під час тримання під вартою та неможливість такого тримання з огляду на тяжкий стан його здоров'я, є порушенням ст.3 Європейської конвенції з прав людини. А практика вирішення питань звільнення особи від відбування покарання за станом здоров'я виходячи тільки з переліку захворювань, які можуть бути підставою для такого звільнення, без оцінки інших обставин є такою, що не забезпечує гарантій статті 3 Конвенції.

Схожа позиція ЄСПЛ в даному питанні представлена в справах: «Мельник проти України», «Яковенко проти України», «Похлебін проти України», «Петухов проти України», «Логвіненко проти України», «Ремнев проти РФ» «Ільхан проти Турції» та інших.

Вивченням судової практики (ухвали апеляційних судів як останньої інстанції по даній категорії справ) встановлено, що практика ЄСПЛ не часто враховується (відсутні посилання). Це також може негативно впливати на судову практику, коли необґрунтовано відмовляють у звільненні від покарання особи за тяжкою хворобою. За даними Національної доповіді Міністерства юстиції України за 2012 рік, серед померлих протягом поточного року, судами було відмовлено у звільненні від подальшого

відбування покарання 40 засудженим, із яких 14 засудженим було відмовлено повторно, а 2-м засудженим 5 разів було відмовлено.

Вибірково представимо цікаву судову практику з порушеного питання.

Київський апеляційний суд в своїй ухвалі від 10 грудня 2020 року зазначив, що «у разі встановлення факту, що наявні у ОСОБА_1 хвороби перешкоджають подальшому відбуванню покарання, питання щодо звільнення від покарання за хворобою, у випадку, передбаченому ч.2 ст.84 КК України, підлягає вирішенню в порядку ст.ст.537, 539 КПК України» (справа № 754/9759/19) [202]. Таким чином, суд апеляційної інстанції залишив без змін вирок суду та відмовив засудженому у звільненні від покарання за хворобою, в порядку ст.74 КК України.

Івано-франківський апеляційний суд відмовив в клопотанні захисника про відстрочку вироку суду та звільнив засудженого від відбування покарання, на підставі ч.2 ст.84 КК України (ухвала від 20 листопада 2020 року, справа № 338/910/19) [200]. Як вбачається з судового рішення, суд апеляційної інстанції при наявності на те підстав, вийшов за межі клопотання захисника та застосував положення ч.2 ст.84 КК України, оскільки становище засудженого не погіршується, а суд має право вирішувати таке питання під час виконання вироку суду.

Херсонський апеляційний суд ухвалою від 02 вересня 2020 року, звертає увагу на відсутність даних про те, що за умови звільнення від покарання засудженого ОСОБА_1, останньому буде надана медична допомога більш якісного рівня, що він має можливість продовжити лікування (справа № 654/1872/20) [212]. Беручи до уваги вказану обставину, судами першої та апеляційної інстанції відмовлено у звільненні від покарання за тяжкою хворобою.

Сумський апеляційний суд ухвалою від 08 грудня 2022 року призначив до апеляційного розгляду справу за ст.84 КК України на 25 квітня 2023 року, тобто через п'ять місяців [210]. Таким чином допущено необґрунтоване порушення розумних строків розгляду справи. Клопотання (подання)

про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово (ч.3 ст.539 КПК України [66]). Дана норма не піддається застосуванню при апеляційному оскарженні, чим і користуються суди апеляційних інстанцій. Такий порядок справ є неприйнятним та потребує нагального вирішення шляхом внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України.

«Суди України в основному правильно звільняють від відбуття покарання осіб, які захворіли на хронічну душевну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуттю покарання. Поряд з цим у практиці застосування згаданих норм закону мають місце серйозні недоліки» [136]. До таких висновків дійшов Пленум Верховного Суду УРСР (нині – України) в своїй постанові «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» від 28 вересня 1973 року №8 [136], за наслідками розгляду матеріалів узагальнення судової практики.

Наведемо основні *роз'яснення Пленуму Верховного Суду України при вирішенні питання про звільнення від відбуття покарання через хворобу.*

«Так, суди мають забезпечити індивідуальний підхід до кожного засудженого. Факт захворювання засудженого на тяжку хворобу сам по собі не тягне обов'язкового звільнення від відбуття покарання» [136].

«Звільнення від відбуття покарання через хворобу з місць позбавлення волі може бути застосоване судом до тих засуджених, які захворіли під час відбуття покарання і ця хвороба перешкоджає відбувати покарання, тобто у випадках, коли даліше утримання в місцях позбавлення волі загрожує їх життю або може призвести до серйозного погіршення здоров'я чи інших тяжких наслідків. Це стосується й тих осіб, які захворіли до засудження, але під час відбуття покарання їхня хвороба внаслідок прогресування набула характеру, зазначеного в Переліку захворювань» [136]. Таке роз'яснення усуває певні протиріччя судової практики, проте, через інакодумність,

допущення помилок в судових рішеннях допускаються і в сьогодні. «Потреба у внесенні коректив до чинної редакції ч.2 ст.84 КК України, які б дозволяли звільняти тяжко хвору особу незалежно від часу набуття нею цієї хвороби» [106] на думку дисертанта є хибною позицією Є.О. Письменського, оскільки не буде слугувати запобіганню вчинення нових злочинів та суспільна небезпека не відповідатиме заходам примусу.

«При виникненні сумнівів щодо правильності висновку лікарської комісії суд вправі призначити судово-медичну експертизу. Звернути увагу судів на недопустимість спрощення кримінального процесу. Судам слід мати на увазі, що в разі погіршення стану здоров'я засудженого після відмови судом у його звільненні від дальшого відбуття покарання через хворобу повторно таке подання може бути надіслано до суду на підставі відповідного висновку комісії незалежно від часу винесення судом рішення про відмову. Суди повинні копію постанови надсилати до суду, який постановив вирок, для приєднання до справи» [136].

Окремо звертаємо увагу, що аналізована постанова Пленуму Верховного Суду України, навіть з урахуванням внесених змін 04 червня 1993 року та 03 грудня 1997 року, прийнята в УРСР ще 28 вересня 1973 року (тобто 49 років тому). Деякі положення постанови вже не актуальні, а деякі не відповідають вимогам діючого законодавства України, зокрема п.8 постанови вказує на неможливість оскарження судового рішення та можливість опротестування прокурором. Проте чинна редакція Кримінального процесуального кодексу України вже не передбачає подібного, а ухвала суду першої інстанції, винесена в порядку виконання вироку суду, може бути оскарження в апеляційному порядку. Все це вказує на необхідність провадження нового узагальнення судової практики з досліджуваного питання та формування роз'яснень, які носять актуальний характер на сьогоднішній день.

При узагальненні судової практики з питань звільнення від покарання або подальшого його відбування за іншою тяжкою хворобою (не психічною), необхідно вирішити правозастосовні колізії з декількох нагальних питань:

- можливості звільнення від покарання за хворобою при ухваленні вироку суду, на підставі абз.18 п.2 ч.4 ст.374 КПК України (якщо обвинувачений визнається винним, але звільняється від відбування покарання, суд зазначає про це в резолютивній частині вироку);

- порядок призначення покарання при вчиненні нового злочину після звільнення засудженого, передбаченого ч.2 ст.84 КК України (рекомендовано призначення покарання на загальних підставах, визначених ст.70, 71 КК України);

- можливість повторного звільнення, передбаченого ч.2 ст.84 КК України (законодавством не встановлено заборон або обмежень);

- вирішення питання звільнення від покарання або подальшого його відбування за тяжкою хворобою при наявності підстав, однак відсутності конкретного клопотання або подання чи виходячи за їх межі (позитивне відношення до такого нововведення, з урахування вищенаведеної практики Івано-Франківського апеляційний суду, справа №338/910/19);

- пріоритетність розгляду звільнення від покарання за хворобою серед інших питань, які вирішуються в порядку виконання вироку суду, оскільки існують ризики життя і здоров'я засудженого (існують випадки неодноразового звернення захисників з вимогою термінового призначення справи до розгляду);

- звільнення від покарання може мати місце, коли тяжка хвороба перешкоджає відбуванню строковим видам покарання (думку Є.О. Письменського [106] знаходжу слушною та раціональною);

- можливість звільнення від основного та/або додаткового покарання за тяжкою хворобою (дискусійне питання, проте місцеві суди часто зазначають про звільнення саме від основного покарання).

Встановлення додаткових обов'язків для засудженого при звільненні від покарання або подальшого його відбування за тяжкою хворобою, на що наголошують С.І. Марко та С.Я. Бурда [78], є дискусійним питанням і залежить від загальної концепції функціонування досліджуваного інституту (умовне або безумовне звільнення).

Узагальнення судової практики з порушеного питання проявляє нагальну необхідність і запит суддівського корпусу буде посилюватися. Для вирішення порушених питань дисертантом підготовлено проект постанови Пленуму Верховного Суду «Про роз'яснення з питань застосування судами законодавства про звільнення від покарання за хворобою» [Додаток Г1], позитивний відгук щодо якого надано Верховним Судом та наголошено на подальше впровадження [Додаток Г].

Підсумовуючи викладене, при складанні висновків до підрозділу «Інша тяжка хвороба, що перешкоджає відбуванню покарання» акцентую увагу на наступному. Узагальнення судової практики, роз'яснення питань правозастосування, актуалізація переліку тяжких хвороб, які унеможливають відбування покарання, скорочення термінів розгляду, розвиток суміжних правових інститутів (спеціально уповноважених представників), та інше, виступають основою і перспективою для подальшого вдосконалення інституту звільнення від покарання за тяжкою хворобою. Проте не варто обмежуватися названою юридичною складовою потенційних реформ, а проводити роз'яснювальні роботи в сфері правозастосування з усіма суб'єктами, що приймають участь при вирішенні даного питання та посилювати громадський контроль.

2.3 Визнання військовослужбовців непридатними до військової служби за станом здоров'я

«Зазіхання на громадянські права військовослужбовців не допускатимуться» (п.59 Стратегії національної безпеки України) [164], для чого планується «створення ефективної системи медичного забезпечення, здатної на належному рівні забезпечити комплектування військ (сил) особовим складом, придатним за станом здоров'я до військової служби» (п.4.6 Стратегічного оборонного бюлетеню України). Такі завдання поставлені Президентом України для реалізації державної політики у сфері національної безпеки та воєнної політики України.

Питання непридатності військовослужбовця за станом здоров'я до військової служби заслуговує особливої уваги, оскільки є підставою для звільнення з військової служби та останній може підлягати звільненню від покарання.

Відповідно до положень ч.3 ст.84 КК України, військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання [61]. Таким чином, звільнення від покарання, передбачене ч.3 ст.84 КК України, застосовується за наявності наступних обов'язкових умов:

- 1) суб'єктом звільнення від покарання є військовослужбовець;
- 2) засудження до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні;
- 3) непридатність до військової служби за станом здоров'я.

У таких випадках засуджені військовослужбовці підлягають обов'язковому та безумовному звільненню від відбування покарання, тобто кримінально-правові відносини припиняються остаточно. Наведені обов'язкові умови та інші обставини, які визначають особливості звільнення від покарання військовослужбовців за станом здоров'я, підлягають подальшому ретельному аналізу та дослідженню.

Застосування положень ч.3 ст.84 КК України можливо щодо військовослужбовців, які засуджені за вчинення будь-яких злочинів. Адже покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців (ст.58 КК України), арешту (ч.2 ст.60 КК України) та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст.62 КК України) може бути призначене судом в порядку ст.69 КК України, зокрема призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

Порядок звільнення від відбування покарання військовослужбовців, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я регламентовано Кримінально-виконавчим кодексом України [68]. Так, кримінально-виконавче законодавство України визначає звільнення від відбування покарання військовослужбовців двох видів:

- непридатних за станом здоров'я до військової служби із зняттям з військового обліку, що супроводжується звільненням з військової служби у відставку, відповідно до п. «б» ч.1 ст.26 ЗУ «Про військовий обов'язок та військову службу»;

- непридатних до військової служби у мирний час (крім періоду дії воєнного стану, під час дії особливого періоду), що супроводжується звільненням з військової служби у запас щодо військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, відповідно пп. «б», п.1 ч.4 ст.26 ЗУ «Про військовий обов'язок та військову службу».

«Визнання військовослужбовця обмежено придатним до військової служби не створює підстави для звільнення його від покарання за ч.3 ст.84 КК України» [106], на що слушно звертає увагу Є.О. Письменський. Проте суди не завжди дотримуються вказаної рекомендації, і застосовують більш ширше тлумачення положень ч.3 ст.84 КК України.

Кримінально-виконавче законодавство України для кожного спеціального основного виду покарання військовослужбовців (службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні) встановлює окремий порядок звільнення від покарання.

Відповідно до ч.5 ст.47 КВК України, засуджені, які відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців і визнані військово-лікарською комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби із зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби у мирний час, звільняються судом від покарання за поданням командира військової частини і висновком військово-лікарської комісії [68].

Згідно ч.6. ст.55 КВК України, під час відбування арешту засуджений військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, за винятком випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я [68].

Як вбачається з положень ст.85 КВК України, засуджені військовослужбовці, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні і визнані військово-лікарською комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби у мирний час, звільняються судом від покарання за поданням командира дисциплінарного батальйону і висновком військово-лікарської комісії [68].

Таким чином, при звільненні від відбування покарання військовослужбовців, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я, необхідно керуватися відповідними положеннями кримінально-виконавчого законодавства України, однак проводити таке звільнення треба на підставі ч.3 ст.84 КК України.

Даний вид звільнення від відбування покарання характеризується особливостями суб'єкта звільнення. Спеціальний суб'єкт

(військовослужбовець в розумінні ч.2 ст.18 КК України та окремих положень КВК України) виступає обов'язковою складовою звільнення від покарання, передбаченої ч.3 ст.84 КК України.

Юридична енциклопедія під терміном військовослужбовець вбачає громадян України, які відбувають військову службу згідно із ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу». Однак залишаються питання щодо коректності та повноти такого розкриття терміну. Єдиного визначення поняття військовослужбовця чинне законодавство не регламентує, проте передбачає окремі аспекти його правового статусу. Проводячи комплексний аналіз чинного законодавства України, приходжу до висновків щодо необхідності наукового роз'яснення даного терміну і визначення поняття представляю наступним чином:

військовослужбовці – це громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу в Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та громадяни України, які проходять службу в правоохоронних органах спеціального призначення (далі - правоохоронні органи: *Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України – від дисертанта*), які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань та правоохоронних органів - громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України (ч.3 ст.2 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» та п.1 ч.1 ст.3 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт звільнення від покарання характеризується додатковими ознаками:

1) належність суб'єкта до відповідної категорії осіб (не можуть відноситися військовозобов'язані, резервісти або інші особи, визначені законом);

2) перебування на військовій службі (за призовом чи контрактом);

Видами військової служби є:

- строкова військова служба;
- військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- військова служба за контрактом осіб рядового складу;
- військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;
- військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі - вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів);
- військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;
- військова служба за призовом осіб офіцерського складу;
- військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. (ч.6 ст.2 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Варто також наголосити, що «із набранням законної сили обвинувальним вироком суду військові кримінальні правовідносини трансформуються у військові кримінально-виконавчі, які визначають подальшу специфіку його суб'єкта» [91] та специфіку виконання покарання.

Як вбачається з положень ст.ст.58, 60 ч.2, 62 КК України, до спеціальних основних видів покарань військовослужбовців слід віднести:

- службові обмеження для військовослужбовців;
- арешт із відбуванням на гауптвахті;
- тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців [3].

Така позиція є найбільш прийнятною серед наукового середовища та практиків з кримінального права, зокрема таку думку розділяє Туркот М.С., полковник юстиції запасу, ветеран військової служби та почесний працівник прокуратури України.

Наведені кримінальні покарання для військовослужбовців відносять до спеціальних через сукупність наступних обставин:

- особливий порядок відбування покарання;
- спеціальний правовий статус осіб, які відбувають покарання;
- можливість перебувати на військовій службі з подальшим виконанням своїх військово-службових обов'язків або з їх обмеженням.

Службові обмеження для військовослужбовців є основним строковим видом покарання, яке може бути призначене за вчинення злочину лише військовослужбовцю (крім військовослужбовців строкової служби) на строк від шести місяців до двох років.

Покарання полягає в тому, що засуджений, продовжуючи проходити військову службу, зазнає певних обмежень, пов'язаних із просуванням по службі, вислугою років та грошовим забезпеченням. Вирок виконується за місцем проходження військової служби. Даний вид покарання є співрозмірним до виправних робіт.

Арешт є основним строковим видом покарання для військовослужбовців, яке застосовується у межах від 1 до 6 місяців.

Покарання полягає в тому, що засуджений, продовжуючи проходити військову службу з урахуванням обмежень, обумовлених видом покарання та порядком його відбування, підлягає триманню в умовах ізоляції. Відбування покарання проводиться не в арештних домах, а на гауптвахті⁵.

Тримання в дисциплінарному батальйоні є основним строковим видом покарання, що застосовується виключно до військовослужбовців строкової служби. Покарання призначається на строк від шести місяців до двох років і полягає у відбуванні покарання в спеціальній військовій частині.

«Специфічною ознакою, що характеризує покарання, пов'язані з ізоляцією особи – військовослужбовця (*арешт та тримання в дисциплінарному батальйоні – від дисертанта*), є також наявність

⁵ – гауптвахта, тобто спеціальне приміщення для контролю за перебуванням (утриманням) військовослужбовців, які засуджені до арешту, взяті під варту, або затримані.

спеціального органу, який забезпечує їх виконання.

Відповідно до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» Військова служба правопорядку (далі – Служба правопорядку) виконує рішення про тримання військовослужбовців на гауптвахті та забезпечує виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальйоні». Реформа військового сектору України передбачає реформування Військової служби правопорядку у Військову поліцію.

Інститут звільнення від покарання за хворобою може бути застосований як до засуджених військовослужбовців (ч.3. ст.84 КК України), так і до цивільних засуджених (ч.1, 2 ст.84 КК України). Сучасні компаративісти кримінального права, проводячи порівняльні дослідження, не приходять до єдиної думки щодо доцільності виокремлення спеціального суб'єкта звільнення від покарання за хворобою (військовослужбовця).

«Не зрозуміло, - пише В.М. Бурдін, - чому військовослужбовці опиняються в кращому становищі порівняно з іншими засудженими, щодо яких у таких випадках виконання покарання тільки зупиняється» [12]. Аналогічну думку розділяють О.М. Сарнавський, Я.В. Лобов, Н.І. Поліщук та Є.О. Письменський. Останній, зазначає, що «законодавець не виправдано не враховує ступінь можливої суспільної небезпечності вчиненого військовослужбовцем злочину» [106, 528].

Таку думку враховано в робочому проекті нового КК України [124], де порушену «проблему» вирішили шляхом виключення положення закону про звільнення від покарання військовослужбовців (ч.3 ст.84 КК України). Така пропозиція законодавчих змін є спірною, не враховує альтернативні доводи та йде врозріз з думкою дисертанта.

На вирішення цього питання направлені рекомендації Н.І. Поліщука про необхідність «розділити звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців за вчинення злочинів, збиток від яких є елементом

військових злочинів від всіх інших злочинів». Інакше кажучи, запропоновано звільняти від покарання за хворобою військовослужбовців за вчинення військових злочинів, тобто об'єктом злочинних посягань яких виступає встановлений порядок несення військової служби.

Такі настанови Н.І. Поліщука є дискусійними, оскільки не враховано ускладнення практики правозастосування, і останній апелюючи такою без альтернативністю, не наводить жодних протилежних суджень наукового середовища.

Протилежної думки дотримується А.В. Савченко, який полемізує наступними аргументами:

- виконання спеціальних основних видів покарань для військовослужбовців (службові обмеження для військовослужбовців, арешт із відбуванням на гауптвахті та тримання у дисциплінарному батальйоні) пов'язується із подальшим проходженням військової служби, з відповідними обмеженнями (*позбавлення волі не сумісне із подальшим проходженням військової служби – від дисертанта*);

- непридатність до військової служби за станом здоров'я військовослужбовця тягне за собою подальше звільнення з військової служби (у запас чи відставку);

- якщо законодавець передбачає можливість застосування цих покарань за злочини середньої тяжкості, то очевидно, що і передбачає можливість звільнення від цих покарань осіб, які за станом здоров'я не можуть їх виконувати.

Таку позицію А.В. Савченко сприймаю як найбільш обґрунтовану та таку, що роз'яснює детермінантне законодавче рішення, а саме необхідність виконання вищевказаних покарань виключно в умовах військової служби.

Визначення придатності військовослужбовців до проходження військової служби за станом здоров'я в мирних та військових умовах є головним напрямком діяльності військово-лікарських комісій України.

Військово-лікарські комісії України (далі – ВЛК, та лікарсько-льотні комісії) є важливим структурним компонентом військової медицини України, діють при всіх відомчих військово-медичних закладах, зокрема військових формувань, утворених відповідно до законів України та правоохоронних органів спеціального призначення.

Систему Військово-лікарських комісій України, в тому числі лікарсько-льотні комісії, які мають статус штатних та позаштатних (постійно і тимчасово діючі), складають:

- місцеві (гарнізонні) ВЛК;
- регіональні ВЛК;
- Центральна ВЛК як орган військового управління, який здійснює керівництво ВЛК регіонів та є керівним органом із військово-лікарської експертизи.

Військово-лікарські комісії України мають відомчу приналежність до:

- Збройних Сил України;
- Державної прикордонної служби України;
- Міністерства внутрішніх справ України;
- Служби безпеки України;
- системи органів з надзвичайних ситуацій;

Рішення ВЛК приймають постановами, які оформлюються свідоцтвом про хворобу, довідкою військово-лікарської комісії, протоколом засідання військово-лікарської комісії.

Низький рівень представлення наукового дослідження діяльності ВЛК через режим обмеженого доступу до інформації не відповідає суспільному значенню даного інституту військової медицини. Особливості структури та виконання завдань ВЛК мають великий потенціал для подальшого наукового пошуку.

Належність Військово-лікарських комісій України до різних державних відомств та їх відомче правове регулювання зумовлює наявність багатьох

відокремлених Переліків хвороб (Розкладів хвороб, станів та фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби).

Для звільнення військовослужбовця від відбування покарання за хворобою, на відміну від інших підстав, передбачених ч.1,2 ст.84 КК, захворювання засудженого військовослужбовця може і не бути тяжким. Характер та стан захворювання військовослужбовця не мусить обов'язково перешкоджати відбуванню покарання, оскільки підставою виступає неможливість подальшого несення військової служби внаслідок хворобливого стану.

Військово-лікарська експертиза в Збройних Силах України та Державної прикордонної служби передбачає Перелік хвороб із 86 статей. Особливості лікарсько-льотної експертизи в державній авіації України викликані власною специфікою та особливими вимогами до несення військової служби.

Розклад хвороб, станів, фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби в Службі безпеки України, затверджено наказом №2 (п.2.11 Інструкції). Проте згадуваний наказ Центрального управління СБУ від 03 січня 2019 року №2/ДСК має обмежений доступ з грифом «для службового користування».

Таким чином, системність переліку хвороб для визначення непридатності військовослужбовця до військової служби не підлягає сумніву, однак відсутність доступу до службової інформації перешкоджає цілісній уяві про взаємозв'язки відомчого регулювання.

Аналіз кількісних даних щодо непридатності військовослужбовців до військової служби за станом здоров'я належить до відання медичної статистики. Проте кількісні характеристики об'єкта дослідження залишилися поза увагою держави, оскільки здебільшого облік відповідальними державними відомствами не здійснюється.

Відповідно до листа начальника ЦВЛК ЗСУ від 29 червня 2021 року №598/274, повідомлено, що керівними документами не передбачено ведення

обліку військовослужбовців, які визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я, як підстави звільнення від покарання [Додаток З].

Аналогічної позиції дотримується ДУ «Головний медичний центр МВС України», в складі якої здійснює свою діяльність ЦМ ВЛК МВС України, про те, що розпорядник інформації не володіє і не зобов'язаний володіти збором статистичних даних про визнання військовослужбовців непридатними або обмежено придатними до військової служби за станом здоров'я, як підстави звільнення від покарання, оскільки не віднесено до компетенції останнього (лист першого заступника начальника госпіталю від 04 листопада 2021 року №33/4-43і) [Додаток ЗЗ].

А як вбачається з представленої інформації СБУ, порушені у зверненні статистичні дані відсутні через не встановленість таких випадків (лист начальника Військово-медичного управління СБУ від 29 жовтня 2021 року №20/Ш-31-п/32/55) [Додаток З2].

В світлі викладених обставин, не провадження обліку військовослужбовців, які визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я, в тому числі як підстави звільнення від покарання, розцінюю як упущення воєнно-медичної доктрини України.

В такому випадку, на перший план виходить актуалізація судової статистики та аналіз судової практики з порушеного питання.

Судова практика звільнення від покарання військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я є незначною для впливу на кримінально-виконавчу політику у сфері виконання покарань. За останні роки в кримінальному судочинстві України було представлено лише одиничні рішення (ухвали суду) з порушеного питання.

Ухвалою Волноваського районного суду Донецької області від 22 жовтня 2020 року (справа №320/8288/15-к) задоволено подання командира військової частини А2988 Гончарова Є. про звільнення від

кримінальної відповідальності стосовно ОСОБА_1, засудженого за вироком Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 03.11.2015 року, у зв'язку із звільненням з військової служби за станом здоров'я. Апеляційне оскарження не здійснювалось і ухвала суду набрала законної сили [198].

Проводячи аналіз вказаного рішення, звертаємо увагу на наступні проблеми судової практики.

По-перше, резолютивна частина ухвали суду не містить рішення про звільнення від покарання засудженого військовослужбовця, а лише про задоволення подання командира військової частини.

По-друге, суддя місцевого суду, постановляючи ухвалу по кримінальному провадженню в порядку виконання вироку суду (п.6 ч.1 ст.537 КПК України), помилково звільнив військовослужбовця від кримінальної відповідальності, хоча останній вже засуджений і ст.84 КК України передбачає лише звільнення від покарання.

По-третє, судом порушено процесуальний строк розгляду даного подання, оскільки надійшло до суду 26 серпня 2020 року, а вирішено 22 жовтня 2020 року, тобто за сплином 10-ти денного строку, визначеного ч.3 ст.539 КПК України.

По-четверте, ухвала суду не містить відомостей щодо належного повідомлення учасників судового провадження (присутній лише прокурор), що може свідчити про порушення положень ч.5 ст.539 КПК України. І це не беручи до уваги практики апеляційних судів щодо обов'язкового виклику засудженого та його захисника, порушення чого може свідчити про допущені істотні порушення вимог кримінального процесуального закону і судові рішення буде підлягати скасуванню.

По-п'яте, суд першої інстанції помилково встановив пріоритетність застосування ч.5 ст.47 КВК України, оскільки кримінально-виконавча норма лише регламентує порядок виконання ч.3 ст.84 КК України.

Ухвалою Вінницького міського суду Вінницької області від 26 квітня 2021 року (справа №127/11675/20), задоволено подання та звільнено ОСОБА_1 від подальшого відбування покарання, призначеного вироком Вінницького міського суду Вінницької області від 24 червня 2020 року, на підставі ч.5 ст.47 КВК України, у зв'язку зі станом здоров'я [196]. Апеляційне оскарження не здійснювалось і ухвала суду набрала законної сили.

Дане судове рішення містить менше процесуальних порушень на відміну від попереднього і є більш виваженішим до деталей (процесуальних вимог). Проте вважаю, що суддя дійшов до некоректного висновку, вказуючи (як єдину) підставу звільнення від покарання військовослужбовця у зв'язку зі станом здоров'я, замість ч.3 ст.84 КК України.

Цікавим для судової практики з досліджуваного питання є ухвала Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 12 травня 2021 року (справа №274/6697/18), якою задоволено подання Житомирського зонального відділу Військової служби правопорядку про зміну порядку виконання вироку суду та визначено, що засуджений ОСОБА_1 має відбувати покарання у виді арешту у арештному домі (хоча як військовослужбовець останній мав відбувати покарання на гауптвахті – від дисертанта) [195]. Таке судове рішення може погіршувати правове становище засудженого, адже не застосовано положення ч.3 ст.84 КК України, хоча останній порушував дане питання перед судом і були наявні всі правові підстави. Показовим видається не забезпечення участі захисника, що в даному випадку порушує право на захист засудженого і свідчить про допущені істотні порушення вимог кримінального процесуального закону та неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Оглянута судова практика кримінального судочинства України з порушеного питання свідчить про низьку обізнаність специфіки даної категорії справи не лише суддями, а й іншими учасниками справи.

Збройна агресія Російської Федерації проти України слугувала збільшенню особового складу військовослужбовців для несення військової служби. За таких обставин воєнна медицина повинна займати провідне місце в державній політиці. Проте декларативні норми військових доктрин в сфері воєнної медицини не завжди доведені до виконання, або не охоплюють всі пріоритетні напрямки, зокрема питання непридатності військовослужбовців до військової служби за станом здоров'я, як підстави звільнення від покарання.

Виходячи з викладеного, приходжу до висновку щодо некоректності практики правозастосування положень ч.3 ст.84 КК України через наступні фактори:

1. відсутність належного узгодження законодавства України кримінального циклу (положень Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України);
2. недостатня увага та поверхневе уявлення наукової спільноти щодо особливостей правового регулювання несення військової служби і як наслідок допускання необґрунтованих тверджень про привілейоване становище військовослужбовців при застосуванні положень ч.3 ст.84 КК України;
3. судова практика не слугує прецедентом вирішення даних питань через недоліки провадження судової реформи та низьку правову обізнаність всіх учасників процесу.

Однак, попри зазначені негативні фактори, залишаюся прибічником позитивних очікувань в розбудові військової медицини України, а подібні дослідження можуть стати каталізаторами таких процесів.

РОЗДІЛ 3

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

3.1 Порядок звільнення від покарання за хворобою

Порядок застосування будь-якого закону не менш важливе, ніж його зміст, адже останній реалізується шляхом правозастосування. Порядок застосування закону чи окремої її норми регламентується процесуальним законодавством; законами або підзаконними актами, в залежності від ієрархії праворегулювання.

Кримінальне законодавство України, з огляду на засоби впливу на суспільно-небезпечні діяння осіб, потребує абсолютно точного застосування. Тож порядок звільнення від покарання за хворобою, а саме стадії його правозастосування, перебувають в межах наукового пошуку і огляд останніх є безумовною частиною дисертаційного дослідження.

Однією із підстав звільнення від відбування покарання, є хвороба (ст.152 КВК України) [68]

Відповідно до пп.6 п.1 ст.537 КПК України, під час виконання вироків суд, визначений ч.2 ст.539 цього Кодексу, має право вирішувати питання, зокрема про звільнення від покарання за хворобою [66].

Порядок звільнення від відбування покарання за хворобою регламентовано Кримінально-виконавчим кодексом України [68].

«Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилаються висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого.

Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок іншої тяжкої хвороби подається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Одночасно з поданням до суду надсилаються висновок лікарської комісії й особова справа засудженого. У поданні вказуються дані,

які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання» (п.4, 5 ст.154 КВК України) [68].

Порядок підготовки та подання до суду матеріалів для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання за хворобою визначено VI розділом Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, затвердженим спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 (в редакції від 01 липня 2020 року) [117].

Для застосування положень ч.1, 2 ст.84 КК України, медичному обстеженню підлягають «засуджені, які захворіли в установі виконання покарань (далі – УВП), а також особи, які захворіли до засудження, але їх хвороби внаслідок прогресування набули характеру, зазначеного в переліку». «Медичний огляд засуджених осіб проводиться лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я ДКВС...». «Матеріали на засуджених, хворих на психічні розлади, розглядаються... в стаціонарних умовах спеціалізованої психіатричної лікарні (відділення) ДКВС.»

«За наявності у засудженого ознак хвороби, визначеної Переліком хвороб, лікуючий лікар невідкладно складає медичний висновок, який погоджує завідувач відповідного закладу охорони здоров'я ДКВС. Завідувач закладу охорони здоров'я спільно з лікуючим лікарем забезпечують направлення хворого засудженого, а також необхідної медичної документації на найближче засідання лікарсько-консультативної комісії.»

«З урахуванням результатів особистого медичного огляду хворого засудженого, вивчення даних медичної облікової документації щодо обстеження, лікування, надання рекомендацій, тощо, лікарсько-консультативна комісія негайно складає висновок щодо наявності захворювання, визначеного Переліком хвороб. З результатами висновку лікарсько-консультативна комісія ознайомлює засудженого (при недотриманні такої вимоги законодавства засуджений має) та копію направляє до УВП, в якій обліковується засуджений.

На підставі висновку лікарсько-консультативної комісії адміністрація УВП готує подання до суду про вирішення питання для звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою. До подання додаються особова справа засудженого і висновок щодо наявності захворювання, визначеного Переліком хвороб. Також у поданні вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання, на що доречно звертає увагу Центрально-Західне міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства Юстиції у своєму листі від 18 жовтня 2022 року [Додаток И].

Хворий засуджений залишається у закладі охорони здоров'я ДКВС або у закладі охорони здоров'я державної чи комунальної форм власності до прийняття судом остаточного рішення. У разі прийняття судом рішення про відмову у задоволенні подання про звільнення засудженого за хворобою такий засуджений з урахуванням його стану здоров'я продовжує лікування. На підставі повторного висновку лікарсько-консультативної комісії, у разі погіршення стану здоров'я засудженого, суд повторно розглядає питання про звільнення від подальшого відбування покарання за хворобою» [117].

Кримінально-виконавче законодавство України не регламентує особливостей звільнення від покарання за хворобою щодо окремих категорій засуджених, зокрема жінок та неповнолітніх. Таким чином порядок застосування положень ч.1, 2 ст.84 КК України не залежить від особливостей суб'єкта злочину.

Контроль за виконанням судових рішень в установах виконання покарань та слідчих ізоляторів з питань, зокрема звільнення засуджених з установ (СІЗО) регламентує Інструкція про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України 08 червня 2012 року № 847/5. Відповідно до пп.7 п.4 розділу I вищенаведеної Інструкції, підрозділи установ (СІЗО) спільно з медичними працівниками медичної частини

(фельдшерського пункту, лікарняного закладу) беруть участь у підготовці матеріалів щодо звільнення від покарання за хворобою на підставах, передбачених статтею 84 КК України. Виконання судового рішення про звільнення від покарання за хворобою в умовах відбування покарання в установах (СІЗО) також регламентовано вищенаведеною Інструкцією (V розділ «Звільнення засуджених (осіб, взятих під варту) з установ (СІЗО)»).

Звільнення від покарань, не пов'язаних з позбавленням або обмеженням волі, за хворобою (ст.84 КК України) регламентовано Порядком здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 29 січня 2019 року № 272/5. Клопотання про звільнення від покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських або виправних робіт, щодо засуджених, які під час відбування покарання захворіли на психічну або іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, підлягає направленню до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа відбуває покарання, протягом трьох днів з моменту отримання медичного висновку уповноваженим органом з питань пробації (п.13 пр.1 р.VI, п.9 пр.2 р.VII, п.5 пр.1 р.VIII Порядку).

Уповноважений орган з питань пробації (далі - орган пробації) є органом виконання покарань, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації (п.1 р.1 Типового Положення про уповноважений орган з питань пробації, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 18 серпня 2017 року №2649/5).

Як і у випадку звільнення засуджених, які перебувають в установах відбування покарання (СІЗО), орган пробації разом з клопотанням надсилає до суду особову справу. Варто звернути увагу, що до вирішення судом питання, передбаченого ст.84 КК України, покарання у виді громадських робіт припиняється.

Також неоднозначним (недоречна деталізація) виглядає визначена, вищенаведеним Порядком №272/5, підстава припинення виконання покарання і зняття з обліку, зокрема вимога оформлення судового рішення, «підписаного відповідним працівником суду та суддею і скріпленим відбитком гербової печатки суду». Вважаю, належно завірена копія судового рішення є достатньою підставою для звільнення, а її оформлення є прерогативою суду та її відомчої регламентації (Інструкції з діловодства суду). Такі зміни будуть сприяти усуненню можливих протиріч законодавства України (відомчих підзаконних актів) та зайвої бюрократизації процесу звільнення.

Окремі відомства, які уповноважені на оформлення та представлення до суду матеріалів по звільненню від відбування покарання за хворобою, мають свою внутрішню (відомчу) регламентацію, з урахуванням специфіки останніх. Однак можливі неузгодження між підзаконними актами та/або колізії усуваються з урахуванням роз'яснень, наведених в листах Міністерства юстиції України від 26 грудня 2008 року №758-0-2-08-19 та від 30 січня 2009 року № Н-35267-18.

Порядок звільнення від покарання за хворобою, згідно кримінально-виконавчого законодавства України та на підставі медичного висновку, походить від повноважень суб'єктів звернення, зокрема начальника органу або установи виконання покарань. Саме вони наділені правом ініціювати питання про звільнення від покарання за хворобою і визначення суб'єктного складу останніх є невід'ємною частиною досліджень.

До начальників органу або установи виконання покарань, які уповноважені направляти до суду подання (клопотання) про звільнення від відбування покарання за хворобою, відносять:

- 1) керівник Уповноваженого органу з питань пробації, а саме начальник відповідного структурного підрозділу (відділу філії) Державної установи «Центр пробації» в порядку провадження наглядової

пробації щодо покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських або виправних робіт;

- 2) начальники арештних домів щодо покарань у виді арешту;
- 3) начальники виправних центрів щодо покарань у виді обмеження волі;
- 4) начальники виправних колоній щодо покарань у виді позбавлення волі;
- 5) начальник спеціальної виховної установи, зокрема Державної установи «Кременчуцька виховна колонія» (оскільки ДУ «Ковельська виховна колонія» знаходиться в процесі ліквідації) щодо покарань відносно неповнолітніх;
- 6) начальники військових частин щодо покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців;
- 7) начальники Управлінь Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо покарання у виді арешту військовослужбовця на гауптвахті);
- 8) начальник 307-го окремого дисциплінарного батальйону (в/ч А0488) Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України щодо покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні.

Як бачимо, суб'єкти звернення відносяться до різних відомств та підпорядкувань, що ускладнює системність досліджуваного інституту і вимагає проведення роз'яснювальної роботи щодо неухильного дотримання визначеного порядку звільнення від покарання за хворобою.

Системних перешкод при виконанні судових рішень про звільнення від покарання за хворобою не виявлено. Кримінально-виконавче регулювання досить широко представлено відомчою документацією, однак є збалансоване, а складності порушеного питання носять більше правозастосовний характер і лежить здебільшого в судовій площині.

Судова практика направлена на забезпечення правильного та однобічного застосування законодавства, зокрема з питань, які вирішуються в порядку виконання вироку суду, таких як звільнення від покарання за хворобою.

Деякі аспекти порушеного питання врегульовані постановою Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 року №8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» [136].

З метою усунення недоліків і у зв'язку з виникненням у судовій практиці питань, що потребують роз'яснення, Пленум Верховного Суду України постановив наступні роз'яснення:

1. Звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу під час відбуття покарання до постановлення вироку не допускається. *(Підтримую таке твердження, оскільки в іншому випадку буде звільнення від кримінальної відповідальності, а не від покарання; і звільнення від покарання за хворобою відбувається за не реабілітуючих обставин – від дисертанта).*

2. Факт захворювання засудженого на тяжку хворобу сам по собі не тягне обов'язкового звільнення від відбуття покарання.

3. Звільнення від відбуття покарання через хворобу з місць позбавлення волі може бути застосоване судом до тих засуджених, які захворіли під час відбуття покарання і ця хвороба перешкоджає відбувати покарання, тобто у випадках, коли дальше утримання в місцях позбавлення волі загрожувє їх життю або може призвести до серйозного погіршення здоров'я чи інших тяжких наслідків. Це стосується й тих осіб, які захворіли до засудження, але під час відбуття покарання їхня хвороба внаслідок прогресування набула характеру, зазначеного в Переліку захворювань.

4. Засуджені, щодо яких службовою перевіркою встановлено, що їх хвороба є результатом навмисного заподіяння собі ушкоджень під час відбування покарання, на звільнення від дальшого відбуття покарання через

хворобу не представляються, за винятком випадків, коли під час заподіяння таких ушкоджень особа перебувала в стані гострого психічного розладу, що підтверджено лікарями-фахівцями.

5. При виникненні сумнівів щодо правильності висновку лікарської комісії суд вправі призначити судово-медичну експертизу *(Право ініціювання проведення такої судово-медичної експертизи слід наділити сторону захисту (засудженого та його захисника) у формі подання відповідного клопотання – від дисертанта).*

6. Законним приводом до розгляду питання про звільнення від відбуття покарання засудженого, який захворів на тяжку хронічну хворобу, є подання начальника виправно-трудової установи чи слідчого ізолятора, спецчастини яких обслуговують лікарні для засуджених *(Подання начальника органу або установи виконання покарань, або клопотання сторони захисту, із дотриманням вимог законодавства України – від дисертанта).*

7. Начальник виправно-трудової установи чи слідчого ізолятора на вимогу суду повинен забезпечити явку в судове засідання для участі в розгляді подання представника адміністрації установи та представника комісії, що дала висновок про стан здоров'я засудженого. *(Начальник органу або установи виконання покарань на вимогу суду повинен забезпечити участь в судовому засіданні свого представника та члена спеціальної лікарської комісії, що дала висновок про стан здоров'я засудженого, в тому числі в режимі відеоконференції – від дисертанта).*

8. Недопустимість спрощення кримінального процесу при розгляді матеріалів про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу.

9. Розгляд цих матеріалів у судовому засіданні має проводитись з суворим додержанням вимог ст.411 КПК України *(ст.411 КПК України 1960 року не є чинним, а тому треба посилатися на*

положення ст.539 КПК України щодо порядку вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку [66] – від дисертанта).

10. Постанова (ухвала – від дисертанта) про звільнення засудженого від відбуття покарання через тяжку хворобу або про відмовлення в цьому судом має бути мотивована і містити докладне обґрунтування висновків, до яких дійшов суд внаслідок розгляду подання.

11. Судам слід мати на увазі, що в разі погіршення стану здоров'я засудженого після відмови судом у його звільненні від дальшого відбуття покарання через хворобу повторно таке подання може бути надіслано до суду на підставі відповідного висновку комісії незалежно від часу винесення судом рішення про відмову. *(При відмові в задоволенні відповідного подання або клопотання, суд зобов'язаний роз'яснити учасникам судового провадження, що в разі погіршення стану здоров'я засудженого, повторне звернення до суду, на підставі відповідного висновку спеціальної лікарської комісії, не залежить від часу винесення судового рішення про відмову – від дисертанта).*

12. Постанова, винесена суддею в порядку, передбаченому ст.408 КПК України, оскарженню не підлягає, але може бути опротестована прокурором. *(Дане твердження повністю суперечить вимогам діючого законодавства, а саме положенням ч.4 ст.539 КПК України, «за наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку [66]. – від дисертанта).*

13. Суди повинні копію постанови про звільнення засудженого від відбуття покарання через хворобу надсилати до суду, який постановив вирок, для приєднання до справи. *(копія судового рішення про звільнення від покарання за хворобою направляється до суду, який здійснює контроль за виконанням вироку – від дисертанта) [136].*

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 року №8 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» були

прийнята майже 50 років тому в УРСР. Тому назріла нагальна потреба у прийнятті нового узагальнення судової практики з порушеного питання для роз'яснення спірних норм правозастосування.

Огляд узагальнення судової практики звільнення від покарання за хворобою (п.6 ч.1 ст.537 КПК) із конкретними судовими прецедентами відображено в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 квітня 2017 року «Узагальнення судової практики розгляду судами деяких питань, які вирішуються під час виконання вироків» [193]. Так, суддя Машівського районного суду Полтавської області за результатами розгляду подання про звільнення від покарання за хворобою не ухваливши рішення по суті, зобов'язав забезпечити проведення медичного обстеження спеціальною лікарською комісією, а засудженого з'явитися для медичного обстеження [209]. Проте, виходячи з положень ст.539 КПК України, суд за результатами розгляду має постановити ухвалу про задоволення клопотання (подання) або про відмову у його задоволенні.

Вартим уваги вбачається Узагальнення практики застосування місцевими судами м. Києва та Апеляційним судом м. Києва законодавства про звільнення від покарання або від його подальшого відбування осіб, які після вчинення злочину або постановлення вироку захворіли на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, при здійсненні судочинства у кримінальних справах у 2011 році та першому півріччі 2012 року. Даним узагальненням звернуто увагу, що «вирішення питання про звільнення засудженої особи від відбування додаткового покарання, зокрема у виді позбавлення права керувати транспортними засобами за хворобою (справа №9/11 Подільського районного суду м. Києва), на думку авторів узагальнення, є спірним». Дисертант погоджується з такою тезою, не дивлячись на набрання згадуваної ухвали законної сили через відсутність апеляційного оскарження.

«На деяку проблематику теоретичного характеру, пов'язану із застосування ч.2 ст.84 КК України, яка потребує чіткої регламентації, звертають увагу судді Печерського районного суду м. Києва». Зокрема, суди мають встановлювати момент набуття особою хвороби, однак на практиці, у багатьох випадках висновки медичних співробітників (спеціальна лікарська комісія та/або лікуючий лікар) можуть не давати чітких даних щодо часу виникнення хвороби, тоді як можливість її появи ще до вчинення злочину є доволі реальною. І не дивлячись на давність регіонального узагальнення судової практики (до набрання чинності діючого КПК України 2012 року), порушені питання є актуальними і сьогодні, як і надані пропозиції:

1. Обговорити на нараді суддів судової палати з розгляду кримінальних справ;
2. Направляти узагальнення з порушеного питання до суду касаційної інстанції;
3. Провести семінар суддів з порушеного питання.

Доцільність повторного звільнення від покарання за хворобою, порушене Поліщуком Н.І., зводиться до риторичного питання, оскільки останнє не вирішене діючим законодавством та судовою практикою [111]. Вирішення даної проблематики вперше озвучено Перловим І.Д., який стверджував про неможливість повторного звільнення від покарання за хворобою, у випадку вчинення умисного злочину протягом невідбутої частини покарання.

На думку дисертанта, необхідність додаткового унормування повторного звільнення від покарання за хворобою є відсутньою, оскільки дотримання кримінально-правового принципу індивідуалізації (дослідження всіх обставин справи, в тому числі минулі звільнення та дані про особу) буде достатнім для здійснення правосуддя.

Цифрова трансформація публічного управління – пріоритет державної політики на 2022 рік, проте передумови були закладені ще попередніми

урядами, зокрема часів каденції В.Б. Гройсмана. Так, в Україні створено Єдиний реєстр засуджених та осіб, узятих під варту⁶, на підставі наказу Міністерства юстиції України від 26 червня 2018 року №2023-5 [120]. Реєстр функціонує з обмеженим доступом для органів або установ виконання покарань. Даний реєстр – це «інформаційна система, що містить відомості про засуджених, осіб, узятих під варту, та складається з чотирьох модулів», зокрема електронного сервісу медичного забезпечення засуджених та осіб, узятих під варту [120].

Модуль електронних сервісів медичного забезпечення засуджених та осіб, узятих під варту - модуль Реєстру, що містить відомості про осіб, які перебувають на обліку у відокремлених структурних підрозділах Державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» (пп.7 п.4 р.1 Порядку) [120]. До даного Модуля уповноваженим реєстратором вносяться відомості про наявність хвороб (діагнози) та інші передбачені медичні дані засуджених та осіб, узятих під варту.

Функціонування вказаного Модулю доручено забезпечити Державному підприємству «Національні інформаційні системи» до 01 січня 2022 року, проте через недофінансування введення в експлуатацію останнього затримується [120].

Вищевказане сприяє позитивному очікуванню вирішення питань обліку засуджених та осіб, узятих під варту, в тому числі їх медичного забезпечення та швидшу підготовку для суду матеріалів про звільнення від покарання за хворобою.

Підсумовуючи викладене, порядок звільнення від покарання за хворобою має достатній рівень нормативного забезпечення. Така теза є непорушною навіть з урахуванням певної неузгодженості відомчих актів, негативний вплив яких обмежений.

⁶ - реєстр створено Управлінням нормативного забезпечення діяльності ДКВС України Департаменту публічного права Міністерства юстиції України

В подальшому можливо провести роботи щодо міжвідомчої уніфікації правової регламентації звільнення від покарання за хворобою, за аналогією спільного наказу міністрів щодо Порядку організації надання медичної допомоги засудженим.

Основні складнощі правозастосування інституту звільнення від покарання за хворобою виникають на стадії судового розгляду і викликані об'єктивними факторами, зокрема відсутністю належної судової практики та роз'яснень порядку правозастосування, з огляду на наступне.

Судова практика не містить висновків Верховного Суду, оскільки касаційному оскарженню не підлягає; судові рішення місцевих та апеляційних судів не містять однозначних рішень, а висновки судів мають розбіжності; постанова Пленуму Верховного Суду України (УРСР) «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» №8 ухвалена в 1973 році, тобто 49 років тому при вже недіючих кодифікованих законів кримінального циклу. Окремими судами були вжити заходи по узагальненню судової практики, однак здебільшого це мало локальний характер та не містили роз'яснень, а переважно застереження та порушення проблемних питань.

Вирішення складнощів застосування інституту звільнення від покарання за хворобою повинно опиратися на єдине системне та актуальне узагальнення судової практики, яка представлена всією судовою системою. Конкретні пропозиції по удосконаленню порядку звільнення від покарання за хворобою будуть наведені і розглянуті в наступних розділах дослідження, зокрема «Шляхи удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою».

3.2 Правова регламентація направлення для відбування покарання осіб, у разі їх одужання

Невідворотність покарання, як принцип кримінально-процесуального права, діючим законодавством України не представлений. Проте досліджуваний інститут звільнення від покарання за хворобою, через тимчасовість та неостаточність такого звільнення, в діючій редакції закону характеризується невідворотністю покарання у формі направлення засуджених для відбування покарання у разі їх одужання. Така регламентація закону йде в розріз із заявленими гуманістичними початками кримінального права в досліджуваному інституті.

Для належного правотлумачення та з метою сприяння практичної реалізації закону, зміст положення ч.4 ст.84 КК України наведемо наступним чином.

Відповідно до положень ч.4 ст.84 КК України, у разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього Кодексу, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру [61].

Коментована норма закону встановлює правові наслідки одужання осіб, звільнених від відбування покарання за хворобою. Виходячи з положень ч.4 ст.84 КК України, звільнення від покарання за хворобою має умовний характер, тобто є тимчасовим і не остаточним, оскільки таке звільнення провадиться до моменту одужання. Хоча інші види звільнення від покарання (щодо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; на підставі амністії або помилування, та інші) є остаточними, а наявність умов звільнення не встановлюють інституційних протиріч.

Застосування положень ч.4 ст.84 КК України відбувається щодо трьох видів звільнення від покарання за хворобою, в залежності від характеру захворювання та стадії застосування:

1) звільнення від покарання особи, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, на підставі ч.1 ст.84 КК України;

2) звільнення від покарання особи, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу (не психічну), що перешкоджає відбуванню покарання, на підставі ч.2 ст.84 КК України *(тобто передбачена можливість ухвалити обвинувальний вирок, призначити покарання і звільнити від покарання, відповідно до ч.2 ст.373 КПК України, проте судовою практикою фактично не застосовується через відсутність чіткої регламентації – від дисертанта);*

3) звільнення від подальшого відбування покарання особи, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу (не психічну), що перешкоджає відбуванню покарання, на підставі ч.2 ст.84 КК України.

Правові наслідки одужання військовослужбовців, звільнених від покарання, на підставі ч.3 ст.84 КК, діючим законодавством України не регламентовано, виходячи з чого останні не можуть бути направлені до відбування покарання. Такі диференційовані наслідки для різних суб'єктів звільнення від покарання за хворобою, у випадку одужання останніх, встановлюють привілейоване становище військовослужбовців.

Одужання, як медичний критерій застосування положень ч.4 ст.84 КК України, а саме його необхідна ступінь (повне і остаточне одужання чи до такого ступеня, який не перешкоджає відбуванню покарання; питання ремісії хвороби; уповільнення або припинення прогресування хвороби, ризиків рецидиву хвороби; регресу психічної хвороби у зв'язку з можливістю усвідомлювати свої дії та керувати ними та інше) не регламентована чинним законодавством України. Прогалина законодавства щодо ступеня одужання

унеможливилює визначення останнього і надання оцінки, а лише зводиться до констатації лікарського епікризу.

Одужання або реконвалесценція – особливий стан організму, що настає після закінчення процесу захворювання і триває до відновлення діяльності всіх органів. При одужанні, особи ще не можуть повертатися до свого звичайного способу життя, але вже не вимагають тих форм піклування, які застосовувалися до них у період хвороби. [48, том VIIа, с.504-506].

Ремісія хвороби – тимчасове поліпшення стану хворого, при якому зникають клінічні прояви патологічного процесу (симптоми), але аж ніяк не поверненням організму до стану здоров'я і може змінюватися рецидивом, тобто загостренням патологічного процесу [84].

Окремо слід звернути увагу на відсутність порядку застосування положень ч.4 ст.84 КК України, а саме не визначено суб'єкта звернення до суду та уповноважену особу для встановлення факту одужання. Порухені питання суттєво ускладнюють правильність та законність прийняття рішень при правозастосовній діяльності. Кримінально-правовою наукою дана проблематика не досліджена.

Направлення для відбування покарання осіб, звільнених на підставі ч.1, 2 ст.84 КК України у разі їх одужання провадиться, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 КК України. Даний припис виступає винятком при застосуванні закону.

Як вбачається з положень ст.49 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули передбачені законом строки [61]. Тобто даною нормою закону унормовано перебіг давності для звільнення від кримінальної відповідальності. Однак, виключення у вигляді перебігу строку давності притягнення до кримінальної відповідальності при застосуванні положень ч.4 ст.84 КК України є не коректним, оскільки застосування звільнення від покарання за

хворобою передує призначення покарання обвинувальним вироком суду та ще за nereабілітуючих обставин.

Таку думку розділяє Н.І. Поліщук, який виявивши «деякі невідповідності та прогалини» зазначає, що в ч.4 ст.84 КК України закон не повинен посилається на терміни давності, передбачені ст.49 КК України, в якій йдеться про звільнення тільки від кримінальної відповідальності [111, с.181].

Положеннями ст.80 КК України порушується питання звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Так, особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

1) 2 роки - у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

2) 3 роки - у разі засудження до покарання у виді обмеження волі;

3) 5 років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) 10 років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

5) 15 років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин [61].

Застосування до досліджуваних осіб строків давності, передбачених ст.80 КК України є більш прийнятним, якщо не обговорювати взагалі доцільність направлення для відбування покарання осіб, звільнених на підставі ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання.

Також варто наголосити на особливостях кримінальної відповідальності неповнолітніх при розгляді даного питання. Якщо злочин вчинений неповнолітньою особою, то необхідно враховувати строки давності

для відповідної категорії осіб, передбачені ч.2, 3 ст.106 КК України, а не загальні строки, передбачені ст.49 або ст.80 КК України.

Щодо порядку зарахування в строк покарання застосовуваних примусових заходів медичного характеру, виходячи з положень ч.4 ст.84 та ч.5 ст.72 КК України, наводжу наступне.

Якщо до особи, звільненої від відбування покарання на підставі ч.1 ст.84 КК, застосовувалися примусові заходи медичного характеру, вони зараховуються у строк покарання за правилами ст.72 КК, а саме:

а) один день застосування примусових заходів медичного характеру (незалежно від виду таких заходів) дорівнює одному дню позбавлення волі або арешту, двом дням обмеження волі, трьом дням виправних робіт або восьми годинам громадських робіт;

б) якщо особа була засуджена до інших видів покарання, суд з урахуванням того, що до неї застосовувалися примусові заходи медичного характеру, може на підставі ч.4 ст.84 та ч.5 ст.72 КК пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування.

Сам факт визначення порядку зарахування в строк покарання застосовуваних примусових заходів медичного характеру носить спірний характер, оскільки такі заходи не є кримінальним покаранням та застосовуються до неосудних (обмежено осудних) осіб, які обмежені в сприйнятті. І не дивлячись на можливість віднесення примусових заходів медичного характеру до заходів примусу від імені держави, останні не мають в своїй меті несення кари й виправлення суспільно-небезпечної поведінки хворих осіб. Дана проблематика порушена вперше у вітчизняній науковому середовищі і підлягає подальшому науковому осмисленню.

Лікування від тяжкої хвороби у строк відбування покарання не зараховується. Не вирішено чинним законодавством питання щодо визначення невідбутого строку покарання на момент одужання, в разі направлення засудженого для відбування покарання. На що доречно наголосив Горох О.П. [22, с.394].

Таким чином, наявні протиріччя та колізії законодавства в частині застосування строків давності, передбачених ст.49 або ст.80 КК України та визначений порядок зарахування в строк покарання застосовуваних примусових заходів медичного характеру ставлять під питання законність такого направлення для відбування покарання осіб, звільнених на підставі ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання.

Контрольний текст проекту нового Кримінального кодексу України, станом на 18 лютого 2022 року, не передбачає застосування строків давності та порядку зарахування в строк покарання застосовуваних примусових заходів медичного характеру: «У разі зникнення підстав для відстрочення виконання призначеного покарання, зазначених у частинах 1 та 2 цієї статті, щодо особи виконується призначене покарання» (ч.3 статті 3.3.8 Відстрочення виконання призначеного покарання у зв'язку з хворобою) [124]. Вказане положення не підлягає порівнянню, оскільки регламентує не звільнення від покарання, а саме відстрочення виконання призначеного покарання у зв'язку з хворобою. Належність інституту відстрочення виконання призначеного покарання до звільнення від покарання, як задекларовано ч.2 ст.3.3.1. вищевказаного проекту, виходить за логіку сутності цих правових інститутів та з огляду на контрольність тексту такого проекту, не входить до предмету дослідження.

До правових наслідків застосування інституту звільнення від покарання за хворобою, крім направлення засуджених для відбування покарання, у разі їх одужання, необхідно віднести також питання судимості. Судимість має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України (ч.2 ст.88 КК України) [61].

Поняття судимості визначено у п.1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26 грудня 2003 р. № 16: судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до

кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків.

Кримінальне законодавство України (стаття 84 КК) «не містить положень про негативні правові наслідки звільнення від покарання за хворобою» [22, с. 395]. Проте вирішуючи питання судимості осіб, звільнених від покарання за хворобою, необхідно виходити з наступного.

Відповідно до ч.3 ст.88 КК України, особи засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільненні від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості [61].

Законодавство про погашення і зняття судимості осіб, звільнених від покарання за хворобою, може свідчити про диференційований підхід у його застосуванні. Особи, звільненні від покарання на підставі частини 1 або 2 ст.84 КК України, не можуть бути визнані такими, що не мають судимості. «Адже у разі одужання, такі особи можуть бути направлені для відбування покарання (ч.4 ст.84) і з моменту направлення для відбування покарання вважаються судимими. Якщо ж особа повністю звільняється від покарання, то несудимою вона вважається з моменту звільнення». Військовослужбовці, звільненні від покарання на підставі ч.3 ст.84 КК України, визнаються такими, що не мають судимості в силу ч.3 ст.88 КК України.

З такої логіки виходив і О.П. Горох, розглядаючи наслідки судимості. Однак спірним виглядає твердження останнього про можливість призначення покарання за сукупності вироків (ст.71, 72 КК України) у випадку звільнення від покарання за хворобою на стадії виконання вироку (а не при ухваленні вироку – від дисертанта) та вчинення нового злочину, і якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст.80 КК України [22, с. 395]. В своєму твердженні О.П. Горох не спростував протилежні думки науковців щодо відсутності законодавчого регулювання порушеного питання і можливість погіршення правового становища засудженого, шляхом застосування положень ст.71,72 КК України, оскільки караність визначається тільки КК

України та застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Натомість критично сприймаю судження Н.І. Поліщука, про те, що «якщо засуджений протягом тривалого періоду часу (терміну давності виконання обвинувального вироку) не вчинив нового злочину, то з урахуванням вимог ст.84 КК України дана особа може бути визнано такою, що не має судимість, якщо при цьому минули всі терміни давності виконання вироку. Такі судження Н.І. Поліщука не відповідають вимогам діючого законодавства та представлені без належного обґрунтування [111, с. 181].

Виходячи з викладеного, діюче кримінальне законодавство України вимагає питання про судимість осіб, звільнених від покарання за хворобою, розглядати диференційовано. Виключення положення ч.4 ст.84 КК України буде сприяти спрощенню правозастосовної діяльності та служитиме єдності при вирішенні питань судимості, зокрема всі звільнені від покарання за хворобою будуть визнані такими, що не мають судимості в силу ч.3 ст.88 КК України.

Проведення направлення для відбування покарання осіб, визначених ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання, залежить не лише від законодавчого регулювання та роз'яснень правозастосування, а й від сталості судової практики.

Судова практика застосування положень ч.4 ст.84 КК України є незначною через відсутність процесуальної та процедурної регламентації, про що раніше наголошував та незначний відсоток позитивного лікування. Як зазначала В.В. Теличенко, «на практиці засуджені, звільнені від покарання за хворобою, не повертаються до тюрем, бо «не видужують» [214].

Провівши аналіз наявної судової практики вирішення питань направлення для відбування покарання осіб, визначених ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання, прийшов до наступних узагальнюючих висновків:

1. При задоволенні подання (клопотання) про звільнення від покарання за хворобою, резолютивна частина рішення суду (постанови) повинна містити роз'яснення положень ч.4 ст.84 КК України щодо неостаточності такого звільнення, зокрема: «У разі одужання засудженого, він повинен бути направлений для відбування покарання, якщо не закінчатся строки давності виконання обвинувального вироку, або будуть відсутні інші підстави для звільнення від покарання». Така практика впливає з більшості рішень судів першої інстанції з порушеного питання (справа №333/5181/18, № 461/8578/21, та інші). Існують непоодинокі випадки недотримання вказаної вимоги, що може свідчити про неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність та допущені істотні порушення вимог кримінального процесуального закону (справа №346/4982/20, 344/10821/20, 504/3460/16-к та інші).

2. Подання (клопотання) про направлення для відбування покарання, в порядку ч.4 ст.84 КК України, перед судом порушують переважно органи або установи виконання покарань.

3. Причиною задоволення подання про направлення для відбування покарання, в порядку ч.4 ст.84 КК України, може слугувати відсутність відомостей про стан здоров'я, не проходження лікування та недотримання режиму перебування на стаціонарному лікуванні (провадження № 5/0308/4/2012).

Наявна судова практика з порушеного питання підлягає систематизації та узагальненню для правильного застосування судами норм матеріального та процесуального законодавства. Узагальнення судової практики щодо направлення для відбування покарання осіб, визначених ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання, в Україні не представлена, навіть на регіональному рівні.

Узагальнення судової практики щодо окремих питань звільнення від покарання за хворобою (п.6 ч.1 ст.537 КПК), відображені в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних

справ від 01 квітня 2017 року «Узагальнення судової практики розгляду судами деяких питань, які вирішуються під час виконання вироків» [193]. Аналіз судової практики свідчить, що «окремі суди посилаються на Перелік захворювання не лише під час розгляду клопотань (подань) про звільнення від покарання за хворобою, але й під час розгляду клопотань про відстрочку виконання вироку. Проте з такою практикою не можна погодитися, оскільки Перелік захворювання (повинен – від дисертанта) невідворотно виключає можливість відбування покарання, що зумовлюють саме звільнення від його відбування, а не відстрочку від покарання, яке має тимчасовий характер» [193].

Інститут звільнення від покарання за хворобою, в редакції ч.4 ст.84 КК України, для загального суб'єкта злочину продубльовано (ототожнено) з кримінально-процесуальним інститутом відстрочки виконання вироку.

Відстрочка виконання вироку – це відкладення початку виконання обвинувального вироку, що набрав чинності, на підставах та у строк, визначених кримінально-процесуальним законодавством, за ініціативою засудженого або суб'єкта, який уповноважений і /або має право охороняти права, свободи й законні інтереси останнього [217, с.150].

Відповідно до п.1 ч.1 ст.536 КПК України, виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі може бути відстрочено у разі, зокрема, тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, – до його видужання [66].

Автентичне за змістом положення ч.4 ст.84 КК України, а саме необхідність направлення для відбування покарання осіб, зазначених у ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання, вказує на тимчасовість такого звільнення. «За своєю правовою природою є фактично відстрочкою виконання покарання» [106, с.520]. За даних обставин М.В. Романов наголошує, що «формулюючи ч.4 ст.84 КК України, законодавець фактично наділив звільнення за хворобою деякими ознаками відстрочки виконання

обвинувального вироку» [150, с.8]. Така регламентація законодавства суперечить сутності інституту звільнення від покарання за хворобою, який характеризується станом здоров'я засудженого як єдиною причиною та безумовністю такого звільнення. Дані приписи матеріального та процесуального закону «скоріш за все не взаємопов'язані. Більш того, виникає певна колізія», на що слушно звертає увагу Є.О. Письменський [106, с.523].

Такий неоднозначний «симбіоз» інститутів кримінального та кримінально-процесуального права відображається на правильності підходів до визначення звільнення від покарання, передбаченого ч.1, 2 ст.84 КК України, оскільки у випадку не призначення покарання буде неможливо застосувати положення ч.4 ст.84 КК України. Тому звільнення від покарання, в порядку ст.84 КК України, найбільш прийнятно розглядати, як виняток, як звільнення від відбування покарання (призначення покарання та звільнення від нього), тобто відмова від виконання покарання. Такої думки дотримується і О.П. Горох, який інтерпретує вимоги Закону як «звільнення від призначеного покарання або відбування покарання за хворобою» [22, с. 411].

Фактично єдиною відмінністю в правозастосуванні обох інститутів виступає стадія кримінального провадження, в ході якої проводиться розгляд клопотання. Розглядаючи питання відстрочки виконання вироку, науковці переконані, що «вирішення питання про відстрочку виконання вироку повинно відбуватись після набрання вироком законної сили, однак до його фактичного виконання» [216, с.184]. Тобто, відстрочка виконання вироку відбувається на стадії звернення вироку до виконання, а звільнення від покарання за хворобою в ході вирішення питань, що виникають під час його виконання. Якщо дане питання порушено до ухвалення вироку і обвинувачений захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, судове провадження підлягає зупиненню, до його одужання (335 КПК України).

Провівши аналіз інститутів звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК України) та відстрочки виконання вироку (п.1 ч.1 ст.536 КПК України), проходжу до висновку про недоцільність дублювання правової норми в різних законах: матеріальних та процесуальних. Деретуляція положень ч.4 ст.84 КК України може слугувати усуненням таких проблем в правозастосуванні інституту звільнення від покарання за хворобою.

Проведений аналіз правової регламентації направлення для відбування покарання осіб, звільнених на підставі ч.1, 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання, встановив наступні негативні чинники умовності (тимчасовості) такого звільнення:

1) відсутній стимул лікування у засудженого (ухилення від курсу лікування та/або недотримання режиму стаціонарного лікування, затягування процесу лікування, інше);

2) відсутня детальна регламентація відомчого законодавства України щодо порядку застосування ч.4 ст.84 КК України, суб'єктів звернення до суду, кола відповідальних та уповноважених осіб, та інше;

3) підвищені корупційні ризики уповноважених осіб на прийняття рішень, зокрема через меншу відповідальність (в т.ч. щодо результатів лікування і одужання);

4) не визначений критерій «одужання» та його необхідний ступінь; допустимість ремісії хвороби при направленні для відбування покарання засуджених;

5) складність контролю за процесом одужання;

6) привілейоване становище військовослужбовців, оскільки звільнення від покарання, на підставі ч.3 ст.84 КК України є остаточним на відміну від інших засуджених;

7) недоречне врахування строків давності для звільнення від кримінальної відповідальності (ст.49 КК України) при застосування ч.4 ст.84

КК України, оскільки звільнення від покарання можливе лише після визнання вини та ухвалення обвинувального вироку суду;

8) відсутній порядок визначення невідбутого строку покарання на момент одужання;

9) відсутність єдиних кримінально-правових наслідків судимості;

10) наявність правових колізій законодавства (суперечності між інститутом звільнення від покарання за хворобою та інститутом відстрочки виконання вироку);

Наведений перелік проблематики застосування положень ч.4 ст.84 КК України не є вичерпним, однак може свідчити про об'єктивну внутрішню неузгодженість законодавчих приписів.

Висловлена теза С.Я. Бурди про необхідність «надати право судовим органам накладати на осіб, звільнених від покарання на підставах, передбачених у ст.84 КК України, такі, наприклад, обов'язки: не ухилятися від курсу лікування, не міняти місця проживання без належного на це дозволу» [11], носить розсудливий характер, проте не покликана вирішити весь комплекс проблем, а направлена лише на стимуляцію засудженого до лікування.

Виходячи з викладеного, пропоную звільнення від покарання за хворобою викласти в новій редакції закону, а саме виключити положення ч.4 ст.84 КК України щодо направлення для відбування покарання осіб, звільнених на підставі ч.1 або 2 ст.84 КК України, у разі їх одужання. При внесенні рекомендованих змін до КК України, звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод допущено не буде (ч.3 ст.22 Конституції України) [55], оскільки правове становище засуджених не погіршується, а інститут звільнення від покарання за хворобою набуде справжньої сутності.

3.3 Шляхи удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою

Неможливість подальшого відбування покарання через хворобу прирівнюється до тортур та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими. На запобігання таких порушень направлено Кримінально-виконавче законодавство України (ст.1 КВК України) [68]. Однак, показники смертності засуджених та скарг на неналежність медичного забезпечення в умовах відбування покарання, рішення ЄСПЛ проти України, вказують на наявні об'єктивні недоліки законодавства. Конструктивна критика нормативних приписів є необхідною умовою подальшого розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою.

Шляхи удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою є кінцевою метою та квінтесенцією даної дисертаційної роботи. Даний підрозділ направлений на розробку науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій по удосконаленню досліджуваного інституту. Результати проведеного дисертаційного дослідження дають підстави рекомендувати відповідним суб'єктам владних повноважень проведення сегментарних реформ інституту звільнення від покарання за хворобою.

«Реформування кримінального законодавства України обумовлена численними суперечностями, прогалинами, неточностями та широкими дискреційними повноваженнями, що закладені у КК України та тягнуть за собою неодноманітність у їх застосуванні судами та порушення прав людини» [56]. Думка Комісії з правової реформи при Президентові України висловлена і щодо регламентації ст.84 КК України.

Обґрунтування необхідності реформ кримінального законодавства, в частині питань звільнення від покарання за хворобою, наведені дисертантом у відповідних розділах роботи, за підставами такого звільнення.

За результатами дисертаційного дослідження **пропоную внести зміни до ст.84 КК України (звільнення від покарання за хворобою) [3] наступним чином:**

- 1) замінити слова «психічна хвороба» на «тяжкий психічний розлад» (ч.1 ст.84 КК України);
- 2) доповнити до обставин, що враховує суд при вирішенні питання звільнення від покарання або від подальшого його відбування за іншою тяжкою хворобою (не психічною) - соціально-побутову умову (ч.2 ст.84 КК України);
- 3) виключити положення діючої редакції ч.4 ст.84 КК України (порядок направлення для відбування покарання у разі одужання);
- 4) доповнити ч.4 ст.84 КК наступною редакцією:

«Порядок звільнення від покарання за хворобою регламентовано Кримінально виконавчим кодексом України.

Перелік хвороб, передбачених частиною 1, 2, 3 цієї статті, визначається законодавством України.»

Запропоновані дисертантом зміни ст.84 КК України представлені в наступній редакції:

«1. Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на тяжкий психічний розлад, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, відповідно до статей 92-95 цього Кодексу.

2. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого, соціально-побутові умови та інші обставини справи.

3. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.

4. Порядок звільнення від покарання за хворобою регламентовано Кримінально виконавчим кодексом України. Перелік хвороб, передбачених частиною 1, 2, 3 цієї статті, визначається законодавством України.»

Запропоновані дисертантом зміни положень ст.84 КК України наглядно проілюстровані в Порівняльній таблиці (Додаток Д2). Представлене буде більш повною мірою відповідати засадам кримінального права України, вітчизняного та міжнародного законодавства, сприяти однорідності судової практики.

Гарантії захисту прав засуджених віднесено до завдань кримінально-виконавчого законодавства України [68]. Проте, пенітенціарна практика звільнення від відбування покарання за хворобою ставить під сумнів реальне забезпечення прав засуджених, через обмеженість відповідальності лікарсько-консультативних комісій ДКВС України та недосконалість законодавчих приписів.

Знаходжу спільними думки Глуховського В.В. та Ангелова О.В., що необхідно передбачити «оскарження відмови виправно-трудової установи у скеруванні засудженого на медичний огляд» та «забезпечення ініціювання розгляду питань щодо звільнення від подальшого відбування покарання у зв'язка з хворобою з боку засудженого та захисника» [19].

Виходячи із результатів дисертаційного дослідження, **рекомендую розглянути можливість доповнення ч.4 ст.154 КВК України абзацом другим наступного змісту:**

«У випадку незгоди із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії, засуджений та/або захисник мають право на проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи».

Таке забезпечення прав засуджених буде усувати потенційне зловживання службовим становищем та слугуватиме більш об'єктивному

встановленню обставин справи. Доцільність та позитивні наслідки такого впровадження оцінені дисертантом в розділі «Психічна хвороба, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними».

Строк розгляду питань, які вирішуються судом під час виконання вироків, серед яких звільнення від покарання за хворобою, має особливе значення, оскільки встановлює пріоритетність розгляду справи та забезпечує визнані в Україні найвищі соціальні цінності, як життя та здоров'я. Кримінальне процесуальне законодавство України регламентує лише строк розгляду питань звільнення від покарання за хворобою для судів першої інстанції, а строки апеляційного розгляду залишаються не унормованими. Такий процесуальний порядок може служити потенційним ризикам зловживання і маніпуляцій, адже для тяжкохворих засуджених забезпечення належного лікування є фактором життя.

Усунення таких ризиків можна досягти шляхом **внесення змін до положень абз. 1 ч.3 ст.539 КПК України, а саме встановити однаковий строк розгляду справи для місцевих та апеляційних судів.**

Запропоновані дисертантом зміни абз.1 ч.3 ст.539 КПК України представлені в наступній редакції:

«Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово, крім питання щодо заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, розгляд якого здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 цього Кодексу, з урахуванням положень цього розділу. Апеляційний розгляд проводиться в такі ж строки.»

Пропозиції дисертанта по зміні законодавства, що регулює питання звільнення від покарання за хворобою представлені в проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою та

забезпечення прав засуджених» [Додаток Д1], порівняльній таблиці [Додаток Д2] та пояснювальній записці [Додаток Д3].

Запровадження телекомунікаційних технологій в судовій системі України нівелює процедурні складнощі апеляційного розгляду, оскільки судові засідання можна проводити в режимі відеоконференції. Тому істотних протиріч для впровадження строків апеляційного розгляду даної категорії справи та прирівняння строків для двох судових інстанцій дисертантом не виявлено. Таке законодавче нововведення буде відіграти позитивну роль у ефективності забезпечення прав засуджених, відповідати конвенційним вимогам та усуне постійні адвокатські звернення щодо нагальності розгляду справи.

Забезпечення прав засуджених, які мають тяжку хворобу може також провадитися шляхом проведення моніторингових візитів. Під юрисдикцією Ради Європи – Європейський комітет з протидії катувань проводить інспекційні перевірки умов утримання в'язнів.

В Україні було створено інститут спеціально уповноважених представників для провадження моніторингових місій пенітенціарних установ. Останні можуть без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (за бажанням - у супроводі до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників засобів масової інформації). Такі представники уповноважені Президентом України, Прем'єр-міністром України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Міністром юстиції України, Міністром внутрішніх справ України, Головою Національної поліції, Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, та іншими суб'єктами на підставі ч.1 ст.24 КВК України [68]. Такі представники повинні провадити моніторингову роботу на громадських засадах, тобто без витрат для державного бюджету. Проте даний інститут фактично не впроваджено,

оскільки уповноважені суб'єкти не скористалися своєю можливістю та не здійснили призначень спеціальних представників.

Беручи до уваги реальний стан пенітенціарної системи України, надані обґрунтування в дисертаційній роботі та на виконання положень ч.1 ст.24 КВК України, **рекомендую активізувати процес призначення спеціально уповноважених представників.**

Електронний документообіг, як цифровізація публічного простору, нерозривно пов'язаний з процесами реформ кримінальної юстиції. Взірцем з цього питання виступає судова система України, де 5 жовтня 2021 року почали функціонувати три підсистеми Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи – «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистема відеоконференцз'язку. Проте стан цифровізації на етапі виконання вироків, тобто діяльність Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства Юстиції України, залишає бажати кращого.

В Україні створено Єдиний реєстр засуджених та осіб, узятих під варту (2018 рік). Даний реєстр складається з чотирьох модулів, зокрема електронного сервісу медичного забезпечення засуджених та осіб, узятих під варту (далі – модуль медичного забезпечення). Він повинен містити відомості про осіб, які перебувають на обліку ДУ «Центр охорони здоров'я ДКВС України»: їх хвороби (діагнози) та інші передбачені медичні дані засуджених та осіб, узятих під варту (пп.7 п.4 р.1 Порядку) [4]. Однак модуль медичного забезпечення фактично не був доведений до запуску. Його функціонування доручено забезпечити ДП «Національні інформаційні системи» до 01 січня 2022 року [120], проте, через недофінансування, введення в експлуатацію останнього затримується.

Рекомендую активізувати запуск Модуля електронних сервісів медичного забезпечення засуджених та осіб, узятих під варту Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту.

Вищевказане буде сприяти позитивному очікуванню вирішення питань обліку засуджених та осіб, узятих під варту, в тому числі їх медичного забезпечення та швидшу підготовку для суду матеріалів про звільнення від покарання за хворобою.

У Висновку Консультативної ради європейських суддів № 20 (2017), крім формальних засобів (правові позиції ВС, зразкові справи, відступ від існуючої практики), зазначається і про такий засіб, позапроцесуальний механізм, як узагальнення судової практики [140].

Судова практика – практика діяльності судових органів зі здійснення правосуддя; дає можливість виявити позитивний і негативний досвід у роботі суддів [165]. Однак сучасний стан судової практики з питань звільнення від покарання за хворобою не може відповідати високому рівню правосуддя.

При розгляді питання звільнення від покарання за хворобою, як і інших питань, які вирішуються в порядку виконання вироку суду, звертають увагу на вибірккову, а інколи помилкову практику судів апеляційної інстанції, оскільки касаційному оскарженню не підлягають і правові позиції (висновки) Верховного Суду відсутні. Практика зразкових рішень Касаційним кримінальним судом взагалі не започаткована.

Сталість та єдність судової практики з порушеного питання повинно бути забезпечено Верховним Судом (ч.1 ст.36 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів України» [143]). «Вважаю, що є сенс повернути такий спосіб забезпечення єдності судової практики, як постанови Пленуму Верховного Суду» [151] – вдало наголошує Я.М. Романюк, голова Верховного Суду України у 2013-2017 роках.

Згідно п.10-2 ч.2 ст.46 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів України» в редакції закону від 03.10.2017 (2147-VIII) та п.12 ч.1 ст.41 Регламенту, Пленум Верховного Суду, зокрема, за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при

вирішенні судових справ [143, 148]. Отже, правові підстави для провадження роз'яснювальної роботи Пленумом Верховного Суду знову⁷ наявні.

Проте, Пленум Верховного Суду фактично такий інструмент не використовує і взагалі жодних роз'яснень з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ не постановив.

Деякі судді Верховного Суду вважають це неприйнятне, оскільки на їх думку «постанови Пленуму – це абстрактні висновки щодо правильного застосування норм права, порушується принципи розподілу влади, незалежності та неупередженості судді, приймаються без залучення учасників справи та інше». Такі доводи Луспенік Д.Д., суддя Касаційного Цивільного Суду та секретар Пленуму Верховного Суду, вважає хибними і дисертант розділяє його думку.

Діючим процесуальним законодавством України, при застосуванні (незастосування) тих чи інших норм, сторони не позбавлені права посилатися на правові позиції, викладені в постановах Пленумів Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів. Проте, треба зважати, що постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» була прийнята 28 вересня 1973 року, тобто за часів Радянського Союзу і майже 50 років тому [136]. Деякі аспекти вказаної постанови протирічать вимогам діючого КПК України. Однак за відсутності альтернативних джерел вторинного права (роз'яснень, рекомендацій, узагальнень, та інше), суди вимушені використовувати вказану постанову Пленуму при зазначені мотивів ухвалених рішень.

За результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики **рекомендую Пленуму Верховного Суду розглянути можливість надання роз'яснення з питань застосування судами законодавства про звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК України).**

⁷ - постанови Пленуму Верховного Суду України з питань застосування законодавства, в ті часи, спершу мали силу керівних роз'яснень для судів, в подальшому – рекомендаційний характер, а з 2010 – 2017 років їх взагалі не передбачалося.

Відповідний проект постанови Пленуму Верховного Суду «Про роз'яснення з питань застосування судами законодавства про звільнення від покарання за хворобою» [Додаток Г1] доведений до відома Верховного Суду і отримано позитивний відгук [Додаток Г].

Судова статистика – важливий інструмент для оцінки як всієї судової системи України, так і окремої судової практики. Проте вона перебуває в стані становлення, про що свідчить реалізація Концепції реформування судової статистики та вдосконалення судової статистичної звітності [12].

Відповідальною за ведення судової статистики є ДСА України (п.6 ч.1 ст.152 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» [143]), хоча питання відповідності Регламентам (ЄС) №99/2013 [146] та 2021/690 [147] залишається відкритим.

Ефективність судової практики обмежується незначною диференціацією статистичних даних, через що носить узагальнюючий характер. Питання звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК України) статистично аналізується лише за результатами розгляду, без врахування видів і підстав такого звільнення. Як вбачається з листа ДСА України, надати запитувану інформацію не мають можливості, оскільки така інформація у звітності судів окремо не виділяється [додаток Е].

Не провадження, зокрема, обліку військовослужбовців, які визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я, в тому числі як підстави звільнення від покарання, розцінюю як упущення воєнно-медичної доктрини України [додатки З, 31, 32, 33].

Для усунення такої проблеми, **рекомендую при провадженні судової статистики відповідні звіти⁸ щодо Розгляду клопотань (подань) у порядку виконання судових рішень, зокрема про звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК України), диференціювати за правовою підставою його застосування:**

⁸ – звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (річний, форма 1-к) та звіт судів апеляційної інстанції щодо розгляду апеляційних скарг у порядку к/п (річний, форма 2-к) - додатки до наказу ДСАУ від 23 червня 2018 року № 325.

1. звільнення від відбування покарання за психічною хворобою;
2. звільнення від покарання або від подальшого його відбування за іншою тяжкою хворобою (не психічною);
3. звільнення від покарання військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я;

та включати їх в окремий облік статистичної звітності.

Для реалізації вказаних рекомендацій необхідне внесення змін до наказу ДСА України «Про затвердження річних форм звітів щодо здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами» від 23 червня 2018 року № 325 [130].

Надані рекомендації будуть відповідати зовнішній політиці України по гармонізації із законодавством ЄС, зокрема принципам Кодексу практики європейської статистики [50].

Також рекомендував би передбачити можливість ведення статистичного обліку звільнених від покарання за хворобою:

- спеціальним психіатричним експертним комісіям Спеціалізованих психічних лікарень (відділень) ДКВС України;
- ЛКК Закладів охорони здоров'я ДКВС України;
- системі Військово-лікарських комісій України.

Виходячи з викладеного, досліджуваний кримінально-правовий інститут звільнення від покарання за хворобою не є досконалим і потребує провадження реформ, щоб покращити його порядок застосування. Запропоновані дисертантом зміни діючого законодавства України щодо інституту звільнення від покарання за хворобою враховують думку наукового середовища.

Для реального впровадження запропонованих реформ державному управлінню необхідний системний підхід, правильна пріоритетність та політична воля. В такому контексті виділяється діяльність

Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України [107]. Висловлюю свою повагу роботі такої Комісії та науковцям, праці яких послужили джерелами дисертаційного дослідження. Дисертант сподівається на практичну корисність одержаних результатів дисертаційної роботи та завжди відкритий до подальших обговорень предмету дослідження.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено результати дослідження кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою, на підставі яких вирішено наукове завдання щодо розробки пропозицій та рекомендацій по його удосконаленню.

Основними теоретичними й практичними результатами цього дисертаційного дослідження є наступні висновки:

1. Інститут звільнення від покарання за хворобою у доктрині кримінального права розглядався ще за часів імперської експансії як аналіз західної практики дострокового звільнення злочинців, які страждають на психічні розлади та інші тяжкі захворювання. Наукові дослідження представлені переважно щодо окремих питань звільнення від покарання за хворобою. Монографії та навчально-методична література з порушеного питання відсутні, що ускладнює правотворчу та правозастосовну діяльність. Практика не отримала від кримінально-правової науки відповідних рекомендацій щодо найбільш суперечливих правозастосовних питань, зокрема розмежування кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою від кримінально-процесуального інституту відстрочки виконання вироку суду у зв'язку з хворобою, та інше.

2. Ретроспективний аналіз інституту звільнення від покарання за хворобою показав «еволюційність» тенденцій його розвитку, що було обумовлено неможливістю здійснення трудової діяльності засудженими за станом здоров'я, складність медичного обслуговування тяжкохворих засуджених та розвиток гуманістичних начал в кримінальному законодавстві.

На основі вивчення генезису вдалося за можливе представити авторську періодизацію історичного розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою та досліджувати останній за наступною хронологією:

- 1) передумови звільнення від покарання за хворобою на українських землях в складі Австро-Угорської та Російської імперіях (1845 р. – 1917 р.);

- 2) зародження інституту звільнення від покарання за хворобою в період Радянської України (1919 р. – 1960 р.);
- 3) становлення кримінально-процесуального інституту звільнення від покарання за хворобою в радянський період (1960 р. – 1991 р.);
- 4) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення КК України, із дослідженням альтернативного проекту КК (1991 р. – 2001 р.);
- 5) сучасний період розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою, із дослідженням нормативно-правових актів РФ, що діють на тимчасово окупованих територіях АР Крим та м. Севастополя (2001 р. – і по теперішній час)

Надано визначення поняттю звільнення від покарання за хворобою – це відмова держави від виконання, за обвинувальним вироком суду, покарання або від подальшого його виконання, за станом здоров'я засудженого, що перешкоджає відбуванню покарання, до його одужання.

3. Інститут звільнення від покарання за хворобою в країнах пострадянського простору має відчутну схожість через вплив Модельного КК СНД, який має силу акта рекомендаційного характеру. Проте певні групи держав, зокрема країни Балтії, Грузії, Киргизії та інші, мають уособлений підхід до унормування вказаного інституту. Необхідність подальшого узгодження кримінального закону України із рекомендаціями Модельного КК СНД відсутні, з огляду на деінтеграційні процеси регіональної міждержавної організації.

Деякі положення кримінальних законодавств пострадянських країн можуть бути предметом удосконалення та рекомендовані для рецесії. До таких слід віднести питання постпенітенціарного контролю за поведінкою звільнених осіб, які мають психічну або іншу тяжку хворобу, та обумовленість характеру психічної хвороби (хронічний чи тимчасовий). Також виглядає доцільним слідувати законодавчій практиці країн Латвії та

Киргизії, які не розглядають питання притягнення до покарання звільнених осіб, в разі їх видужання.

4. Законодавства країн континентальної правової системи комплексно не регулюють питання звільнення від покарання за хворобою. Психічна хвороба, як підстава застосування спеціальних пенітенціарних заходів, представлена в законодавстві більшості європейських країн, проте тяжка хвороба, як правило, окремо не підлягає регламентації. Головна увага приділена питанню безпеки самої особи та оточуючих.

Різновекторний підхід європейських держав до правового регулювання звільнення від покарання через хворобу породжує різні правові наслідки:

- умовно-дострокове звільнення через хворобу;
- призупинення виконання покарання через хворобу;
- відстрочка виконання вироку через хворобу;
- догляд та госпіталізація ув'язнених у структурах за межами в'язниці;
- зміна на домашній арешт для лікування;
- покарання за повне сп'яніння, що нівелює покарання за злочин
- помилування через хворобу, та інші.

Європейський досвід необхідно включати до української доктрини кримінального права, проте «сліпа» рецепція може бути недоречна, оскільки пенітенціарна система та державне управління має свої особливості, досліджуваний кримінально-правовий інститут має характерні закономірності історичного розвитку, специфіки правосвідомості і правової культури громадян.

5. Визначення психічної хвороби, як підстави звільнення від подальшого відбування покарання, носить не коректний характер. Необхідно привести вказану підставу звільнення у термінологічну відповідність до медичного критерію (МКХ-10), а саме вживати поняття тяжкий психічний розлад.

При застосуванні положень ч.1 ст.84 КК України, крім наявності медичного та юридичного критеріїв, ключовою ознакою також виступає

момент захворювання на психічну хворобу (тяжкий психічний розлад), а саме в період відбування покарання. Дана ознака характеризує відмінність досліджуваного інституту від суміжного інституту неосудності.

Міжнародна та вітчизняна нормативна база з питань поведження із засудженими, які страждають на тяжкий психічний розлад, що позбавляють можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, представлена в достатньому обсязі.

Узагальнення судової практики з порушеного питання свідчать про необхідність забезпечення прав засуджених із тяжкими психічними розладами на психіатричну експертизу, у випадку непогодження із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії.

6. Закон України про кримінальну відповідальність передбачає два самостійних види звільнення за іншою тяжкою хворобою (не психічною) : звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання. Закон встановлює не обов'язок, а саме право суду звільняти від покарання, на підставі ч.2 ст.84 КК України, оскільки інша тяжка хвороба може перешкоджати відбуванню покарання.

При застосуванні закону судам необхідно додатково розкривати зміст медичного та юридичного критеріїв звільнення від покарання за іншою тяжкою хворобою, а не лише обмежуватися посиланням на підставу звільнення.

Узагальнення судової практики України з досліджуваного питання, крім Пленуму ВС УРСР від 28 вересня 1973 року №8, відсутнє.

7. Звільнення від покарання, на підставі ч.3 ст.84 КК України, застосовується за наявності наступних обов'язкових умов:

- 1) суб'єктом звільнення від покарання є військовослужбовець;
- 2) засудження до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні;
- 3) непридатність до військової служби за станом здоров'я.

При звільненні від відбування покарання військовослужбовців, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я, необхідно керуватися відповідними положеннями кримінально-виконавчого законодавства України, однак проводити таке звільнення треба на підставі ч.3 ст.84 КК України.

Привілейованого становища військовослужбовців, при застосуванні положень ч.3 ст.84 КК України не вбачаємо, оскільки виконання спеціальних основних видів покарань для військовослужбовців не сумісне із подальшим проходженням військової служби.

Визначення придатності військовослужбовців до проходження військової служби за станом здоров'я в мирних та військових умовах є головним напрямком діяльності військово-лікарських комісій України.

Для звільнення військовослужбовця від покарання за хворобою, на відміну від інших підстав, передбачених ч.1, 2 ст.84 КК України, захворювання засудженого військовослужбовця може і не бути тяжким. Характер та стан захворювання військовослужбовця не мусить обов'язково перешкоджати відбуванню покарання, оскільки підставою виступає неможливість подальшого несення військової служби внаслідок хворобливого стану.

8. Порядок звільнення від покарання за хворобою, що пов'язані з позбавленням або обмеженням волі регламентується КВК України, а в інших випадках законодавством, що регламентує діяльність органів пробації.

Законодавство України не регламентує особливостей звільнення від покарання за хворобою щодо окремих категорій засуджених, зокрема жінок та неповнолітніх. Таким чином порядок застосування положень ч.1, 2 ст.84 КК України не залежить від особливостей суб'єкта злочину.

Суб'єктами судового звернення (ініціативи звільнення) виступають начальники органів або установ виконання покарань, що можуть належати до різних відомств та підпорядкувань.

Питання повторного звільнення від покарання за хворобою, не вирішене діючим законодавством та судовою практикою, а отже не заборонена.

Висловлена думка щодо доцільності міжвідомчої уніфікації правової регламентації звільнення від покарання за хворобою, за аналогією спільного наказу міністрів щодо Порядку організації надання медичної допомоги засудженим.

9. Правова регламентація направлення для відбування від покарання за хворобою осіб, яких звільнено на підставі ч.1, 2 ст.84 КК України характеризується правовими прогалинами та колізіями.

Одужання (її ступінь) як медичний критерій не регламентовано чинним законодавством України, як і порядок його застосування (не визначено суб'єкта звернення до суду та уповноважену особу для встановлення факту одужання). Не вирішено чинним законодавством питання щодо визначення невідбутого строку покарання на момент одужання, в разі направлення засудженого для відбування покарання. Порухнені питання суттєво ускладнюють правильність та законність прийняття рішень при правозастосовній діяльності. Кримінально-правовою наукою дана проблематика не досліджена.

Інститут звільнення від покарання за хворобою, в редакції ч.4 ст.84 КК України, для загального суб'єкта злочину продубльовано (ототожнено) з кримінально-процесуальним інститутом відстрочки виконання вироку. Проходжу до висновку про недоцільність дублювання правової норми в різних законах: матеріальних та процесуальних. Деретуляція положень ч.4 ст.84 КК України може слугувати усуненням таких проблем в правозастосуванні інституту звільнення від покарання за хворобою.

10. Удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою дисертантом представлено в окремому підрозділі дисертації шляхом:

- **укладення нової редакції ст.84 КК України:**

«1. Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на тяжкий психічний розлад, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, відповідно до статей 92-95 цього Кодексу.

2. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого, соціально-побутові умови та інші обставини справи.

3. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.

4. Порядок звільнення від покарання за хворобою регламентовано Кримінально виконавчим кодексом України. Перелік хвороб, передбачених частиною 1, 2, 3 цієї статті, визначається законодавством України»;

- **доповнення ч.4 ст.154 КВК України новою нормою щодо забезпечення права на судово-психіатричну експертизу:**

«У випадку незгоди із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії, засуджений та/або захисник мають право на проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи»;

- **доповнення абз.1 ч.3 ст.539 КПК України новою нормою про встановлення 10-денного строку апеляційного розгляду питань, які вирішуються судом під час виконання вироків (аналогічний строк розгляду, який вже встановлено для суду першої інстанції).**
- **призначення на громадських засадах спеціально уповноважених представників органів державної влади України для**

моніторингових місій пенітенціарних установ, на підставі ч.1 ст.24 КВК України;

- запуску Модуля медичного забезпечення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, для покращення документообігу в пенітенціарній системі України;
- ухвалення Пленумом Верховного Суду роз'яснення з питань застосування судами законодавства про звільнення від покарання за хворобою, для забезпечення єдності судової практики;
- удосконалення ведення судової статистики через включення в окремий облік статистичної звітності всіх підстав застосування закону, передбаченого ст.84 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадюк М. І., Микита О. О., Ковида Д. В. Стан захворюваності, госпіталізації та звільнень військовослужбовців Сухопутних Військ Збройних Сил України. *Військова медицина України*. 2014. № 14. С. 12-17.
2. Баранова Ю. О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Нац. ун-т «Одеська юридична акад.». Одеса, 2015. 193 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3225> (дата звернення: 11.05.2022).
3. Баршев С. И. Общие начала теории и законодательств о преступлениях. Москва : Универ. типография, 1841. 251 с. URL: <http://study.garant.ru/#/document/6186544/paragraph/> (дата звернення: 25.11.2020).
4. Бекетова О. В. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 466-470. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_110. (дата звернення: 12.02.2021).
5. Белогриц-Котляревский Л. С. Краткий курс русского уголовного права. Киев : ПетрБарский, 1908. 256 с. URL: <http://study.garant.ru/#/document/6320109/paragraph/> (дата звернення: 25.11.2020).
6. Берзін П. С. Джерела карного законодавства австрійської та австро-угорської імперій, що застосовувалися на українських землях. *Вісник кримінального судочинства: Проблеми кримінального права та криміналістики*. 2018. №2. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2018_Berzin.pdf (дата звернення: 25.11.2020).
7. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична акад.». Одеса, 2017. 189 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7804> (дата звернення: 22.01.2021).
8. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства : навч. посіб. Одеса : Юридична літ., 2002. 328 с.
9. Бібік Т. А., Мороз Г. З., Ткаленко О. М. Медико-організаційні заходи щодо оптимізації диспансерного динамічного спостереження за військовослужбовцями з виразковою хворобою дванадцятипалої кишки. *Військова медицина України*. 2009. Т. 9. № 4. С. 87-94.
10. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2016. 203 с.
11. Бурда С. Я. Міжнародний та національний досвід щодо звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Економіка, фінанси, право*. 2011. № 8. С. 32–36.

12. Бурдін В. М. Осудність та неосудність у кримінальному праві України: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2011. 38 с.
13. Верещак В. М. Про практику застосування судами заходів медичного характеру та примусового лікування. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. №10. С. 38-41. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/96EF917EC430327FC2257B7B004D60EB](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/96EF917EC430327FC2257B7B004D60EB) (дата звернення: 05.05.2021).
14. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій українських земель. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Administratyvny_podil (дата звернення: 30.09.2020).
15. Виправно-трудоий кодекс УРСР : затв. Законом УРСР від 23.12.1970 року // Верхов. Рада України: оф. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07> (дата звернення: 01.10.2021).
16. Вицин С. Е. Освобождение от наказания вследствие хронической душевной болезни. *Сборник статей адъюнктов и соискателей*. Москва : ВШ МООП СССР, 1967. С.24-27.
17. Воинский устав о наказанияхъ. СанктПетербургъ : Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1868. 125 с. URL: http://militera.lib.ru/regulations/0/g/1868_voinsky-ustav-o-nakazaniyah.pdf (дата звернення: 25.11.2020).
18. Герасименко В. П. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого Харків, 2007. 213 с.
19. Глуховський В. В., Ангелов О. В. Застосування права на дострокове звільнення у зв'язку із захворюванням на прикладі ВІЛ-інфікованих пацієнтів у країнах Європи та в Україні. *Медичне право*. 2013. №2(12). С. 32-51. URL: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/12_-_Gluhovsky__2_.PDF (дата звернення: 30.01.2021).
20. Гогель С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. Москва : Инфра-М, 2009. 386 с.
21. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування (аналіз судової статистики). *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 167-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2016_3_24 (дата звернення: 22.01.2021).
22. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 674 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2019/goroh-o.p.-zviltennya-vid-pokarannya-ta-yogo-vidbuvannya-za-kriminalnim-pravom-ukrayini-_2_.pdf (дата звернення: 30.01.2021).

23. Горох О. П. Проблеми судової практики звільнення від покарання за тяжкою хворобою. *Вісник прокуратури*. 2015. № 12 (174) . С.106-115.
24. Горох О. П. Про звільнення від покарання або його відбування у зв'язку з психічною хворобою. *Наука і правоохорона*. 2015. № 4. С. 106-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2015_4_18 (дата звернення: 22.08.2020).
25. Горох О. П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування : монографія. Київ : Дакор, 2019. 676 с.
26. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.) : монографія. Харків : НУВС, 2001. 276 с.
27. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. 281 с.
28. Григоренко Є. І. Права військовослужбовців. *Права людини в Україні-2009-2010* : Доповідь правозахисних організацій. Харків : Права людини. 2011. С. 447–460.
29. Григоренко Є. І. Реалізація конституційного принципу рівноправності у призові громадян України на строкову військову службу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 37. С. 97–103.
30. Гриндей Л. М., Боднарук О. М. Проблеми застосування примусових заходів медичного характеру щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 27(3). С. 93-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%283%29__24 (дата звернення: 20.11.2021).
31. Данченко К. М. Дотримання принципу законності у разі звільнення від покарання за хворобою. *Право і суспільство: Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права*. 2019. №2. Ч. 2. С. 178-182.
32. Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 230 с.
33. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №3452 (XXX) від 9 грудня 1975 року. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-protection-all-persons-being-subjected-torture-and> (дата звернення: 06.07.2021).
34. Дільна З. Ф. Щодо питання надання засудженим паліативної допомоги: реалії сьогодення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2018. №2(18). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n2/18dzfdrs.pdf> (дата звернення: 03.05.2021).
35. Довідка про підготовку проектів Кримінального кодексу України робочою групою, створеною Кабінетом Міністрів України. *10 років чинності кримінального кодексу України: проблеми застосування,*

удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 жовт. 2011 р.). Харків : Право, 2011. С. 19-22. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/307/1/10_Let_KK_2011.pdf (дата звернення: 04.02.2021).

36. Донець К. Г. Особливості застосування звільнення від відбування покарання за хворобою. *Часопис Київського університету права*. 2015. №2. С. 317-320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2015_2_77 (дата звернення: 20.12.2020).

37. Дурманов Н. Д. Освобождение от наказания по советскому праву. Москва : Юридическая лит., 1957. 80 с.

38. Духовский М. В. Русский уголовный процесс: издание для студентов. Москва : Тип. А. П. Поплавского, 1910. 448 с. URL: <http://library6.com/3596/item/442625> (дата звернення: 07.09.2020).

39. Європейські пенітенціарні правила: Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи в редакції від 11 січня 2006 року. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 30.09.2021).

40. Жабокрицький С. В., Чуприков А.П. Судова психіатрія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 176 с. URL: https://www.studmed.ru/zhabokrickiy-sv-chuprikov-ap-sudova-psihatrya_507075a5adf.html (дата звернення: 15.12.2020).

41. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : дис. ...канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 210 с.

42. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №217А (III) від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 06.07.2021).

43. Захист осіб з психічними хворобами та поліпшення психіатричної допомоги : Резолюція Генеральною Асамблеєю ООН від 18 лютого 1992 року №46/119 (46 сесія) за доповіддю Третього комітету (A/46/721) // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_905 (дата звернення: 06.07.2021).

44. Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №43/173 від 09 грудня 1988 року. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/body-principles-protection-all-persons-under-any-form-detention> (дата звернення: 06.07.2021)

45. Зельдов С. И. Освобождение от наказания и от его отбывания. Москва : Юридическая лит., 1982. 137 с.

46. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2007. 222 с.

47. История советского уголовного права / ред. А. А. Герцензон. Москва : Юридическое изд. МЮ СССР, 1948. 466 с. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum107/> (дата звернення:).

48. Капустин М. Выздоровление. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. СПб., 1890—1907. URL: <http://klassikaknigi.info/entsiklopedicheskij-slovar-brokgauza-i-efrona/> (дата звернення: 05.05.2020).

49. Ковітіді О. Ф. Правові наслідки звільнення від покарання та його відбування за хворобою: деякі проблеми законодавчої регламентації. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 12. С.37-76. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/b835a0e261b9c0f0c22580fe003cd03f/\\$FILE/Visnyk_12_2006.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/b835a0e261b9c0f0c22580fe003cd03f/$FILE/Visnyk_12_2006.pdf) (дата звернення: 03.02.2021).

50. Кодекс практики європейської статистики, ухвалений Комітетом Європейської статистичної системи 16 листопада 2017 року // Державна служба статистики України : офіц. веб-сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/md/doc/Code_of_practice.pdf (дата звернення: 06.07.2021).

51. Комментарий Уголовного кодекса Латвийской ССР. / ред. М. И. Блум, Г. М. Бушуев, В.Н. Кудрявцев и др. Рига : Лиесма, 1967. 550 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01006317962> (дата звернення: 06.01.2022).

52. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / Рада Європи від 04 листопада 1950 року // ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.07.2021).

53. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання / Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 39/46 від 10 грудня 1984 року // ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради УРСР № 3484-XI від 26 січня 1987 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 06.07.2021).

54. Конституція Королівства Іспанії (мовою оригіналу: Constitución Española). URL: https://www.lamoncloa.gob.es/documents/constitucion_es1.pdf (дата звернення: 22.11.2021).

55. Конституція України : станом на 15 січ. 2021 р.: відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2021. 76 с.

56. Концепція реформування кримінального законодавства України Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з правової реформи : офіц. веб-сайт URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (дата звернення: 22.11.2021).

57. Коробков Г. Д. Освобождение от уголовной ответственности и наказания по советскому уголовному праву. Москва : Изд. ВЮЗИ, 1981. 71 с.

58. Кримінальний кодекс Іспанії (мовою оригіналу: del Código Penal) 10/1995, de 23 denoviembre. Textoconsolidado. URL:

<https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444> (дата звернення: 22.11.2021).

59. Кримінальний кодекс Італії (мовою оригіналу: Codice Penale). URL: <https://www.brocardi.it/codice-penale/> (дата звернення: 22.11.2021).

60. Кримінальний кодекс Німеччини (мовою оригіналу: Strafgesetzbuch Deutschland, StGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html> (дата звернення: 22.11.2021).

61. Кримінальний кодекс України : станом на 03 верес. 2020 року : відповідає офіц. тексту // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.11.2021).

62. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.

63. Кримінальний кодекс УСРР : затв. постановою ЦВК УСРР від 08 черв. 1927 р. // З.У. УСРР 1927 р. №26-27, ст.131. Київ : Держ. вид. політ. літер., 1950. 167 с.

64. Кримінальний кодекс УРСР : затв. Законом УРСР від 28 груд. 1960 р. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 22.11.2021).

65. Кримінальний кодекс Франції (мовою оригіналу: Code pénal) : станом на 1 січ. 2021 р. URL: <https://codes.droit.org/CodV3/penal.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).

66. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 21 лип. 2020 року. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.11.2021).

67. Кримінально-виконавча система України в 2019 році. Стат. огляд. // Тюремний портал ГПО «Донецький меморіал», опубліковано 10.02.2020 URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1581323348> (дата звернення: 22.11.2021).

68. Кримінально-виконавчий кодекс України : станом на 10 черв. 2021 р. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 22.11.2021).

69. Кримінально-процесуальний кодекс Італії (мовою оригіналу: Codice di Procedura Penale). URL: https://www.legislationline.org/download/id/4357/file/Italy_CPC_updated_till_2012_Part_1_it.pdf (дата звернення: 22.11.2021).

70. Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини (мовою оригіналу: Deutsche Strafprozessordnung, StPO). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html> (дата звернення: 22.11.2021).

71. Курганский М. Г. Освобождение от наказания в связи с болезнью *Юрист-правоведъ*. 2007. №3. С.29-32. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osvobozhdenie-ot-nakazaniya-v-svyazi-s-boleznuyu> (дата звернення: 07.12.2020).

72. Курченко В. Н. Освобождение от наказания в связи с болезнью: актуальные вопросы правоприменения. *Уголовное право*. 2017. №3. С.37-43.

73. Лебідь В. П., Мойса Б. С. Права осіб із проблемами психічного здоров'я. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-osib-iz-problemamy-psyhichnoho-zdorov-ya-2017> (дата звернення: 23.01.2022).

74. Лень В. В., Книга М. М. Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції : монографія. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. 212 с.

75. Лень В. В., Книга М. М. Примусові заходи медичного характеру: цілі і підстави застосування : монографія. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. 92 с.

76. Лень В. В., Книга М. М. Проблеми запобігання злочинної діяльності осіб з психічними відхиленнями та психічними захворюваннями. *Юридична Україна*. 2006. №4. С. 77-81.

77. Макарова О. В. О практике рассмотрения судами ходатайств осужденных об освобождении от наказания в связи с болезнью : Комментар. судебной практики / отв. ред. К. Б. Ярошенко. Москва : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, КОНТРАКТ, 2019. Вып.24. С.168-178.

78. Марко С. І., Бурда С. Я. Кримінально-правова природа звільнення від покарання у зв'язку з хворобою // *Юридичний науковий електронний журнал* : електрон. наук. фах. вид. 2016. №2. С. 110-113. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=51> (дата звернення: 19.06.2021).

79. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток : Дальневосточный ун-т, 1983. 300 с.

80. Михлин А. С. Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания. Москва : ВНИИ ВМД СССР, 1982. 152 с.

81. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №A/RES/2200 A (XXI) від 16 грудня 1966 року // ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР N 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.08.2020).

https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf (дата звернення: 15.08.2020).

82. Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №A/RES/70/175 від 17 грудня 2015 року. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A/RES/70/175> (дата звернення: 15.08.2020).

83. Модельный уголовный кодекс для государств - участников СНГ: принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ от 17 февраля 1996 года №7-5. URL: <https://www.cisatc.org/1289/135/154/241> (дата звернення: 15.08.2020).

84. Мороз В. А. Курс лекцій з клінічної кардіології. Х., 2004; Рябов Г.А. Критические состояния в хирургии. М., 1979. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1071/remisiya> (дата звернення: 22.08.2020).

85. Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. Київ : НАВСУ, 1997. С. 125 с.

86. Наказ Центрального суду з пенітенціарного нагляду (JCVP) від 19 вересня 2012 року по справі щодо D.J.U. Bolinaga, № 359/12.

Juzgado Central de Menores (Con Funciones de Vigilancia Penitenciaria). URL: <https://s.libertaddigital.com/doc/auto-del-juez-castro-sobre-el-etarra-bolinaga-41912712.pdf> (дата звернення: 15.08.2020).

87. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 6-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.

88. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.

89. Наумов О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 239 с.

90. Ніколаєнко Т. Б. Проблемні аспекти виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців у разі виникнення підстав для звільнення засудженого з військової служби. *Юридичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 136-143

91. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 564 с.

92. О внесении изменений в постановления Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 21 апр. 2009 г. № 8 "О судебной практике условно– досрочного освобождения от отбывания наказания, замены неотбытой части наказания более мягким видом наказания" и от 20 дек. 2011 г. № 21 "О практике применения судами законодательства об исполнении приговора" : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 17 нояб. 2015 г. № 51.

93. О выявлении в местах заключения осужденных, заболевших душевной болезнью или тяжелым недугом и их освобождении: директива НКВД СССР №414 от 23.09.1942 г. *Сборник основных нормативных актов органов государственной власти и управления об уголовной ответственности за преступления и освобождения от наказания*. Москва, 1968.

94. О досрочном освобождении из мест лишения свободы инвалидов, престарелых, лиц, страдающих тяжелым неизлечимым недугом, беременным женщин и женщин, имеющих малолетних детей: указ Президиума

Верховного Совета СССР от 03.09.1955 г. *Сборник руководящих материалов по вопросам досрочного освобождения от наказания*. Москва, 1967.

95. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 10.09.2020).

96. Основы уголовного законодательства Союза ССР и республик: *Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР*. 1991. № 30, ст. 862.

97. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 г. *Ведомости ВС СССР*. 1958. № 1.

98. Панчак О. Г. Примусові заходи медичного характеру та інші кримінально-правові наслідки: окремі проблеми застосування. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 305-309. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_74. (дата звернення: 30.04.2020).

99. Пенітенціарний регламент Іспанії (мовою оригіналу: *Reglamento Penitenciario*) затв. королівським указом від 09 лютого 1996 року №190/1996. URL: <https://www.boe.es/eli/es/rd/1996/02/09/190/con> (дата звернення: 01.10.2020).

100. Первомайський В. Б., Ілейко В. Р., Цубера А. І., Кригіна Л. О. Призначення примусових заходів медичного характеру щодо психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні діяння : метод. рекомендації. Київ, 1998. 22 с. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper338.htm> (дата звернення: 03.11.2021).

101. Перелік закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад, посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 28 жовтня 2002 року №385. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02> (дата звернення: 10.09.2020).

102. Перелік спеціальних закладів з надання психіатричної допомоги : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 20 березня 2018 року №516. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0516282-18> (дата звернення: 10.09.2020).

103. Печко В. В. Генезис інституту застосування примусових заходів медичного характеру. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 4. С. 214–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2018_4_37 (дата звернення: 03.02.2022).

104. Письменський Є. О. Звільнення від відбування покарання за психічною хворобою: кримінально-правові проблеми та шляхи їх розв'язання. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. №714. С.

138-142. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/714.html> (дата звернення: 22.09.2020).

105. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра. юрид. наук. : 12.00.08. Луганськ, 2014. 562 с.

106. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с. URL: <https://dspace.lduvs.edu.ua/handle/123456789/238> (дата звернення: 13.07.2020).

107. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 07 серпня 2019 року №584/2019 /// офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (дата звернення: 30.01.2021).

108. Піронкова О. Ф. Дефініція концепту "Психічно хворий" у соціологічному сенсі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. Вип. 64. С. 14-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2014_64_4 (дата звернення: 20.02.2021).

109. Познышев С. В. Учение о карательных мерах наказания (курс, составленный по лекциям). Москва : типо-литография «Русского товарищества печатного и издательского дела», 1908, 182 с. URL: <http://study.garant.ru/#/document/6186184/paragraph/> (дата звернення: 07.12.2020).

110. Поліщук Н. І. Звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 16 (29). С. 76-80. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/74597> (дата звернення: 09.12.2020).

111. Поліщук Н. І. Звільнення від покарання за хворобою у кримінальному праві. : дис. ... д-ра. філософії : 081 «Право» / Львівський держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2021. 238 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3745> (дата звернення: 17.09.2021).

112. Поліщук Н. І. Міжнародний досвід щодо звільнення від покарання за хворобою. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 4. С. 301–310.

113. Поллак М. Ми, інтелектуали, не надто хочемо бачити, що роблять і чого прагнуть люди з-поза нашого кола. Оце створює простір для тоталітарного мислення. *Український тиждень*. 2021. №1 (685). URL: <https://tyzhden.ua/Culture/251348> (дата звернення: 14.09.2021).

114. Полный курс уголовного права : в 5 томах / под ред. А. И. Коробеева. - Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2008. Т. 1 : Преступление и наказание. 1131 с.

115. Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : автореф. дис. ...

канд. юрид. наук : 12.00.08 / Донец. юридичний ін-т МВС України. Одеса, 2016. 20 с.

116. Порівняльне правознавство : підруч. / за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2012. 272 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r233.pdf> (дата звернення: 05.02.2023).

117. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : затв. наказом М-ва юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серп. 2014 р. №1348/5/572. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення: 15.10.2021).

118. Порядок організації психіатричної допомоги особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування: проєкт постанови Кабінету Міністрів України від 11 червня 2021 року. // М-во охорони здоров'я України : офіц. веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/article/public-discussions/proekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-zatverdzhennja-porjadku-organizacii-psihiatrichnoi-dopomogi-osobi-stosovno-jakoi-peredbachaetsja-zastosuvannja-primusovih-zahodiv-medichnogo-harakteru-abo-virishuvalosja-pitannja-pro-ih-zastosuvannja> (дата звернення: 15.10.2021).

119. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 08 травня 2018 року № 865. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 15.10.2021).

120. Порядок формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : затв. наказом М-ва юстиції України від 26 червня 2018 року №2023-5. // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18> (дата звернення: 15.10.2021).

121. Правила застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 31 серпня 2017 року № 992. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17> (дата звернення: 15.10.2021).

122. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 322 с.

123. Право на свободу и личную неприкосновенность : Руководство по применению статьи 5 Конвенции // ЕСПЧ : офіц. веб-сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_5_rus.pdf (дата звернення: 15.10.2020).

124. Проект Кримінального кодексу України: контрольний текст станом на 18 лют. 2022 р / Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при президентові України. Консультативна Місія Європейського Союзу в Україні : офіц. веб-сайт. URL:

<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf> (огляд 20 лютого 2022 року) (дата звернення: 15.10.2021).

125. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. №3477-IV // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 15.10.2021).

126. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги : Закон України від 14 листоп. 2017 р. № 2205-VIII. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2205-19> (дата звернення: 15.10.2021).

127. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. №1207-VII // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 15.10.2021).

128. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України та М-ва юстиції України від 10 трав. 2017 р. № 1517/5/503. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0609-17> (дата звернення: 15.10.2021).

129. Про затвердження нормативно-правових актів з питань медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань : затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та М-ва охорони здоров'я України від 18 січ. 2000 р. № 3/6. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0143-00> (дата звернення:).

130. Про затвердження річних форм звітів щодо здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами : затв. наказом Держ.і судової адміністрації України від 23 червня 2018 року № 325 в редакції станом на 19 січня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0325750-18> (дата звернення: 15.10.2021).

131. Про концепцію судово-правової реформи в Україні : постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 2698-XII // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12> (дата звернення: 15.10.2021).

132. Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 08 жовт. 1998 р. №297. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0297282-98> (дата звернення: 15.10.2021).

133. Про порядок представлення в суди матеріалів про звільнення від дальшого відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу :

затв. наказом М-ва внутрішніх справ України від 13 трав. 1992 р. № 256. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0256320-92> (дата звернення: 15.10.2021).

134. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР : постанова Верховної Ради України 12 верес. 1991 р. N 1545-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1545-12> (дата звернення: 15.10.2021).

135. Про поширення на Україну декретів РРФСР : постанова Всеукраїнського революційного комітету від 27 січня 1920 р. *Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919- 1920)*: зб. документів і матеріалів. Київ. – 1957. – С. 55.

136. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 верес. 1973 р. №8. // Верхов. Рада України : офіці. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73> (дата звернення: 15.10.2021).

137. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23 грудня 2005 року №12. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 15.10.2021).

138. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 03 червня 2005 року №7. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05> (дата звернення: 15.10.2021).

139. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. №1489-ІІІ // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 20.10.2021).

140. Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону : Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 (2017) від 10 листоп. 2017 р. // Верховний Суд України : офіц. веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf (дата звернення: 15.10.2021).

141. Про створення робочих груп з питань підготовки законопроектів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 берез. 1992 р. №176-р // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-92-%D1%80> (дата звернення:).

142. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 30.09.2020).

143. Про судоустрій та статус суддів України : Закон України від 02 черв. 2016 р. №1402-VIII // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 02.10.2020).

144. Протченко Б. А. Принудительные меры медицинского характера. Москва : Юридическая лит., 1976. 104 с.

145. Психічні розлади страждають від кожної четвертої людини: Світова доповідь про охорону здоров'я за 2001 рік. URL: <https://www.who.int/news/item/28-09-2001-the-world-health-report-2001-mental-disorders-affect-one-in-four-people> (дата звернення: 01.11.2020).

146. Регламент (ЄС) № 99/2013 Європейського Парламенту та Ради від 15 січ. 2013 р. щодо Європейської статистичної програми // Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0099&qid=1658936143051> (дата звернення: 12.12.2021).

147. Регламент (ЄС) 2021/690 Європейського Парламенту та Ради від 28 квіт. 2021 р. про створення програми для внутрішнього ринку, конкурентоспроможності підприємств, включаючи малі та середні підприємства, сфери рослин, тварин, продуктів харчування та кормів, та європейської статистики // Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0690&qid=1658936359425> (дата звернення: 12.12.2021).

148. Регламент Пленуму Верховного Суду : постанова Пленуму Верховного Суду від 30 листоп. 2017 р. №1 // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001780-17> (дата звернення: 12.12.2021).

149. Ретнева Н. И., Бородулькина Е. С. Институт освобождения от уголовного наказания по заболеванию в законодательстве стран СНГ и Балтии. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2011. № 1. С. 126–130.

150. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання за хворобою: теоретичні та практичні питання. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_52 (дата звернення: 01.02.2021).

151. Романюк Я. М. Практична необхідність. *Судовий вісник*. № 11 (175) від 26 листопада 2020 року. URL: <https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist/> (дата звернення: 18.12.2020).

152. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР, затверджені постановою НКЮ №590 від 12 грудня 1919 року. *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1919 г. Управление делами Совнаркома СССР*. Москва, 1943. С. 841-844. URL: <http://istmat.info/node/38888> (дата звернення: 12.05.2020).

153. Рыжук М. С. Освобождение от отбывания наказания по состоянию болезни – 2015-06-11. URL: https://protocol.ua/ua/osvobogdenie_ot_otbivaniya_nakazaniya_po_sostoyaniyu_z_dorovuua/ (дата звернення: 19.06.2020).

154. Салій А. В., Салій Л. А. Психічна хвороба та її соціальний вимір. *Суспільство і медицина: діалог в умовах євроінтеграції* : матеріали доповідей. Полтава : Дивосвіт, 2015. С. 89–91. URL: <http://elib.umsa.edu.ua/jspui/handle/umsa/1602> (дата звернення: 20.07.2020).

155. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Томъ пятнадцатый: Законы уголовные. Книга первая: Уложение о Наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. СПб: Типографія Второго Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярїи, 1857. 964 с. URL: <http://www.libraryb.com/books/456421.djvu> (дата звернення: 07.07.2021).

156. Семенюта І. Проблеми доказування тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. №3. С. 95-100. URL: <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2015/semenuta.pdf> (дата звернення: 20.03.2021).

157. Сенченко Н. М. Застосування запобіжних заходів до осіб, для яких передбачено примусові заходи медичного характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 2. Том 3. С. 105-109. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/8925> (дата звернення: 25.11.2021).

158. Сенченко Н. М. Окремі питання апеляційного оскарження ухвали суду в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 189-193. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/8466> (дата звернення: 29.10.2021).

159. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Нац. акад. внутрішніх справ. Київ, 2019. 259 с.

160. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Киев : Наук. думка, 1987. 181 с.

161. Смирнов М. І. Особливості доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Фенікс, 2012. Т. 2. С. 367-369. URL: <http://hdl.handle.net/11300/2660> (дата звернення: 20.09.2020).

162. Статут Співдружності Незалежних Держав: засідання Ради глав держав-засновників СНД від 22 січ. 1993 р. / редакція від 19 вере. 2003 р. // Верхов. Рада України : офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_033 (дата звернення: 30.09.2021).

163. Стефанчук Р. О. Право на психічне здоров'я та юридичні гарантії його реалізації і захисту. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3-4. С. 70-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_3-4_15 (дата звернення: 26.10.2020).

164. Стратегія національної безпеки України : затв. указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. // офіційний веб-сайт Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 30.09.2020).

165. Судова практика. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Т. 5 : П-С. Київ. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. 736 с.

166. Таганцев Н. С. Курс уголовного права. Часть Общая. СПб.: Тип. М. М. Спасюлевича, 1974. 324 с.

167. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции. Общая часть. Т.2 2-е изд., пересмотр. и доп. Санкт-Петербург. 1902. 1473 с. URL: <http://study.garant.ru/#/document/6185676/paragraph/> (дата звернення: 07.09.2021).

168. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.

169. Ткач А. В. Прокурорський нагляд за дотриманням законності при продовженні, зміні і припиненні застосування примусових заходів медичного характеру. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід* : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 трав. 2019 р.). Київ : НАПУ, 2019. 712 с. URL: <http://napu.com.ua/uk/metariali-naukovo-praktichnih-zahodiv/> (дата звернення: 10.10.2020).

170. Ткачевский Ю. М. Освобождение от отбывания наказания. Москва : Юридеская лит., 1970. 240 с.

171. Ткачук М. І. Хвороби системи кровообігу у військовослужбовців збройних сил України: вплив на придатність до військової служби на сучасному етапі. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2017. Вип. 4 (74). С. 18-22

172. Тютюгін В. І., Євдокімова О. В. Новітнє теоретико-прикладне дослідження інституту звільнення від покарання та його відбування. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. №1. С. 329-339. Рец. на кн.: Письменській Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Луганськ : РВВ ЛУВДС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6130/1/Tytygin_Evdokimova_329-339.pdf (дата звернення: 20.08.2021).

173. Уголовное уложение, высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. / съ приложением Предметнаго Алфавитнаго Указателя. Санкт-Петербург : Изданіе Каменноостровскаго Юридическаго Книжнаго Магазина, В. П. Анисимова, 1903.

174. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистана : по состоянию на 04 июля 2020 г. URL: <http://ncz.tj/content/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD> (дата звернения: 26.10.2021).

175. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики : по состоянию на 06 10 октября 2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=5;-124 (дата звернения: 26.10.2021).

176. Уголовный кодекс Грузии : по состоянию на 22 июля 1999 г. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=230> (дата звернения: 26.10.2021).

177. Уголовный кодекс Кыргызской Республики : по состоянию на 13.11.2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=34350840 (дата звернения: 26.10.2021).

178. Уголовный кодекс Эстонии : по состоянию на 15 марта 2019 г.). URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%d0%9f%d0%95%d0%9d%d0%98%d0%a2%d0%95%d0%9d%d0%a6%d0%98%d0%90%d0%a0%d0%9d%d0%ab%d0%99%20%d0%9a%d0%9e%d0%94%d0%95%d0%9a%d0%a1%2015.03.2019.pdf> (дата звернения: 26.10.2021).

179. Уголовный кодекс Латвии : по состоянию на 18 мая 2020 г.). URL: http://www.pravo.lv/likumi/07_uz.html (дата звернения: 26.10.2021).

180. Уголовный кодекс Латвийской Советской Социалистической Республики. Рига : Латгосиздат, 1961. 86 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01006325434> (дата звернения: 26.10.2021).

181. Уголовный кодекс Литвы Lietuvos respublikos baudžiamasis kodeksas: 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968. URL: <https://www.infolex.lt/ta/66150> (дата звернения: 26.10.2021).

182. Уголовный кодекс Республики Армения : по состоянию на 18 апреля 2004 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus> (дата звернения: 26.10.2021).

183. Уголовный кодекс Республики Беларусь : по состоянию на 11 ноября 2019 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30414984 (дата звернения: 26.10.2021).

184. Уголовный кодекс Республики Казахстан : по состоянию на 06 октября 2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата звернения: 26.10.2021).

185. Уголовный кодекс Республики Молдова : по состоянию на 10 сентября 2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923 (дата звернення: 26.10.2021).

186. Уголовный кодекс Республики Таджикистан : по состоянию на 07 августа 2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325 (дата звернення: 26.10.2021).

187. Уголовный кодекс Республики Узбекистан : по состоянию на 05 ноября 2020 г.). URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30421110 (дата звернення: 26.10.2021).

188. Уголовный кодекс Российской Федерации : по состоянию на 27 октября 2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397073 (дата звернення: 26.10.2021).

189. Уголовный кодекс Туркменистана : по состоянию на 22 августа 2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=31295286 (дата звернення: 26.10.2021).

190. Уголовный кодекс Украины : науч.-практ. комментарий. / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. 5-е изд. Харьков : ООО «Одиссей», 2008. 872 с.

191. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦВК 23 августа 1922 года (с изм. и доп. по 1 июня 1924 года и с алфавитным указателем). 6-е офиц. издание. Харьков : Юридическое издательство Наркомюста, 1924 год. 104 с.

192. Уголовный кодекс Эстонской ССР : офиц. текст с изм. и доп. на 29 апр. 1970 г. Таллин : Ээсти раамат, 1970. 210 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01007050162> (дата звернення: 26.10.2021).

193. Узагальнення судової практики розгляду судами деяких питань, які вирішуються під час виконання вироків : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 квітня 2017 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00225.html (дата звернення: 30.09.2021).

194. Утевский Б. С. Досрочное освобождение и амнистия : монография. Москва : Изд. НКВД, 1927. 68 с.

195. Ухвала Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 12 травня 2021 року, судова справа №274/6697/18 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96818661> (дата звернення: 26.10.2021).

196. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 26 квітня 2021 року, судова справа №127/11675/20 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96593700> (дата звернення: 26.10.2021).

197. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 23 листопада 2021 року, судова справа № 127/4026/21 // Єдиний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101538769> (дата звернення: 26.10.2021).

198. Ухвала Волноваського районного суду Донецької області від 22 жовтня 2020 року, судова справа №320/8288/15-к // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92386612> (дата звернення: 26.10.2021).

199. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 27 жовтня 2021 року, судова справа № 461/8578/21 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100654963> (дата звернення: 26.10.2021).

200. Ухвала Івано-Франківського апеляційного суду від 20 листопада 2020 року, судова справа № 338/910/19 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93028462> (дата звернення: 26.10.2021).

201. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 21 вересня 2020 року, судова справа 344/10821/20 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91673884> (дата звернення: 26.10.2021).

202. Ухвала Київського апеляційного суду від 10 грудня 2020 року, судова справа № 754/9759/19 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93628082> (дата звернення: 26.10.2021).

203. Ухвала Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 16 листопада 2020 року, судова справа №346/4982/20 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92876378> (дата звернення: 26.10.2021).

204. Ухвала Комінтернівського районного суду Одеської області від 12 грудня 2016 року, судова справа 504/3460/16-к // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63374351> (дата звернення: 26.10.2021).

205. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 16 жовтня 2018 року, судова справа №333/5181/18 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77120266> (дата звернення: 26.10.2021).

206. Ухвала Луганського апеляційного суду від 13 січня 2020 року, судова справа №425/2727/19 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86897904> (дата звернення: 26.10.2021).

207. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 березня 2012 року, судова справа № 5-701/11 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/22370799> (дата звернення: 26.10.2021).

208. Ухвала Львівського апеляційного суду від 09 червня 2020 року, судова справа № 442/8204/19 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89816252> (дата звернення: 26.10.2021).

209. Ухвала Машівського районного суду Полтавської області від 25 березня 2016 року, судова справа № 540/425/16-к // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/56684191> (дата звернення: 26.10.2021).

210. Ухвала Сумського апеляційного суду від 08 грудня 2022 року, судова справа № 592/5749/22 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/107773015> (дата звернення: 26.10.2021).

211. Ухвала Тернопільського апеляційного суду від 30 грудня 2020 року судова справа №603/31/18 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/93998106> (дата звернення: 26.10.2021).

212. Ухвала Херсонського апеляційного суду від 02 вересня 2020 року, судова справа № 654/1872/20 // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/91316114> (дата звернення: 26.10.2021).

213. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. 3-е изд., пересмотр. и доп.). Санкт-Петербург : Сенатская типография. 1910. 573 с. URL: <http://study.garant.ru/#/document/6185912/paragraph/> (дата звернення: 20.09.2020).

214. Хоменко С. Вирішення "питання Тимошенко": остання дата – четвер: BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/11/131101_tymoshenko_labunska_project_sx (станом на 15.03.2022) (дата звернення: 08.08.2020).

215. Чепелюк О. В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 207 с.

216. Чернієнко А. О. Відстрочка виконання вироку в кримінальному процесі України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2018. 256 с. URL: <http://aau.edu.ua/mobile/ua/svrada-diss/> (дата звернення: 04.02.2022).

217. Чернієнко А. О. Поняття відстрочки виконання вироку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 147–150. // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського : офіц. веб-сайт. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvkhdur_jur_2015_3%283%29__37.pdf (дата звернення: 10.01.2022).

218. Чубинский М. П. Курс уголовной политики. Ярославль : Типография Губернского Правления, 1909. 445 с. URL: <http://study.garant.ru/#/document/6185299/paragraph/> (дата звернення: 30.01.2021).

219. Шаляпин С. О., Плотников А. А. Особенности заключения умалишенных преступников в России XVII-XVIII вв. *Пенитенциарная наука*.

2018. №2 (42). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-zaklyucheniya-umalishennyh-prestupnikov-v-rossii-xvii-xviii-vv> (дата звернення: 28.03.2021).

220. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Харків : Право, 2002. 208 с.

221. Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ : Наукова думка, 1993. 351 с.

222. Шаронова І. В. Психічне здоров'я як предмет психологічного дослідження. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць. 2013. Вип. 20. С. 738-747. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/159928/159158> (дата звернення: 28.08.2020).

223. Шафранський В. В., Дудник С. В. Психічне здоров'я населення України: стан, проблеми та шляхи вирішення. *Здоров'я нації*. 2016. № 3. С. 12-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2016_3_4 (дата звернення: 20.03.2021).

224. Шевчишен А. В. Доказування обставин, що є підставою для звільнення від відбування покарання за хворобою за вчинення корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії* : матеріали міжнар. круглого столу 2014-11-10. URL: <http://elar.naia.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3803> (дата звернення: 15.09.2021).

225. Школа С. М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилювання в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08. Київ, 2003. 248 с.

226. Шмат М. С. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою на теренах України. *Історико-правовий часопис*. 2021. №2 (17). С. 177-185. URL: <http://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/93>

227. Шмат М. С. Звільнення від відбування покарання за психічною хворобою. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. №2 (16). С. 74-83. URL: <https://visnykprau.com/index.php/journal/article/view/501>

228. Шмат М. С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2019. №4 С. 224-230. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2020/02/4-19-ua/35.pdf>

229. Шум С. С., Суховій О. О., Поліщук Ю. Б., Інджикулян Г. А. Застосування примусових заходів медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку (станом на 2010–2012 рр.). *Архів психіатрії*. 2014. Т. 20. № 2. С. 122-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apsuh_2014_20_2_32 (дата звернення: 12.11.2021).

230. Шум С. С., Пінчук І. Я., Суховій О. О. Модель реформування системи примусових заходів медичного характеру на прикладі Федеративної

Республіки Німеччина. *Архів психіатрії*. 2014. Т.20. №1. С.24-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apsuh_2014_20_1_9 (дата звернення: 12.11.2021).

231. Энциклопедический словарь нач. проф. И. Е. Андреевскимъ, продол. под ред. К. К. Арсеньева и О. О. Петрушевскаго: Том XXXIVа. Санкт-Петербург : Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, Прачешный пер., №6, 1902. 509 с. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Encyclopedicheskii_slovar_tom_34_a.djvu (дата звернення: 04.02.2021).

232. Brottsbalk (1962:700) (Кримінальний кодекс Швеції). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700 (дата звернення: 26.10.2021).

233. Bundesgesetz vom 26. März 1969 über den Vollzug der Freiheitsstrafen und der mit Freiheitsentziehung verbundenen vorbeugenden Maßnahmen (Strafvollzugsgesetz – StVG.) StF: BGBl. Nr. 144/1969 (Федеральний закон Австрії від 26 березня 1969 року про виконання покарання у вигляді позбавлення волі та запобіжних заходів, пов'язаних з позбавленням волі). URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stvg/gesamt> (дата звернення: 26.10.2021).

234. Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Strafgesetzbuch – StGB) (укр. – КК Австрії). URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stGB/gesamt> (дата звернення: 26.10.2021).

235. Gübeli R. Das droht Schweizern, die sich und andere absichtlich infizieren (укр. - Це загрожує громадянам Швейцарії, які навмисно заражають себе та інших). URL: <https://www.nau.ch/news/schweiz/das-droht-schweizern-die-sich-und-andere-absichtlich-infizieren-66072967> (дата звернення: 30.01.2022).

236. Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen 1878/ Inkrafttreten: 1880 // books.google.com.ua. URL: https://books.google.com.ua/books?id=1o0qAAAAyAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 11.12.2020).

237. Instrucción 2000_01: Criterios para emisión de informes médicos para estudio de posible aplicación de los arts. 104.4 y 196.2 del Reglamento Penitenciario. URL:

https://www.acaip.es/images/circulares/flash/flashversion_1324233206/files/mobile/index.html#1 (дата звернення: 11.09.2021).

238. Lag om verkställighet av straff /Закон Швеції «Про виконання покарань». URL:

<https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/kumotut/1889/18890039087> (дата звернення: 20.02.2021).

239. Legg di disciplina degli stupefacenti e sostanze psicotrope, prevenzione, cura e riabilitazione dei relativi stati di tossicodipendenza (D.P.R. 309/1990) (Закон Італії про наркотики). URL:

<https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/06/04/testo-unico-sulla-droga-ed-aprile-2014> (дата звернення: 20.02.2021).

240. Legge sull'ordinamento penitenziario dal D.L. 30 aprile 2020 (Закон Італії про пенітенціарну систему). URL:

<https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2018/11/26/legge-sull-ordinamento-penitenziario> (дата звернення: 20.02.2021).

241. Paloma U. Enfermos mentales en prisión: RIESGOS. URL: <https://juristadepresiones.com/enfermos-mentales-en-prision-riesgos/> (дата звернення: 25.06.2021).

242. Shmat M., Shkola S., Hryshchak S., Knyazev V. (2022). Exención del castigo a los servidores militares no aptos para el servicio militar pero sentenciados a restricción del servicio, arresto o detención en un batallón disciplinario. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(38), Maracaibo, Venezuela, 189-201. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluz/article/view/38709>

243. Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen / Inkrafttreten: 1.9.1852. // Universität Salzburg (Університет Зальцбурга). URL: <https://www.sbg.ac.at/ssk/bgbl/Strafgesetz%201852-wiki.pdf> (дата звернення: 31.01.2021).

244. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) / Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2015. // official UN website. – Access mode: URL: <https://undocs.org/A/RES/70/175> (дата звернення: 29.08.2021).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Shmat M., Shkola S., Hryshchak S., Knyazev V. (2022). Exención del castigo a los servidores militares no aptos para el servicio militar pero sentenciados a restricción del servicio, arresto o detención en un batallón disciplinario. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(38), Maracaibo, Venezuela, 189-201. (стаття в закордонному виданні, проіндексованому у базі даних *Web of Science Core Collection*)
2. Шмат М.С. Звільнення від відбування покарання за психічною хворобою. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. №2 (16). С. 74-83. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»)
3. Шмат М.С. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою на теренах України. *Історико-правовий часопис*. 2021. №2 (17). С. 177-185. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»)
4. Шмат М.С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2019. №4 С. 224-230. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»)

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри Публічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Окремі положення дисертації оприлюднено на:

- the 14-th International Forum for Students and Young Researchers Widening our horizons (Dnipro, April 11-12, 2019);
- міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки» (м. Рівне, 10 травня 2019 року, публікація тези);
- міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Правова система України в умовах євроінтеграції» (м. Дніпро, 09 квітня 2020 року, публікація тези);
- міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 22-23 січня 2021 року, публікація тези);
- III international scientific and practical conference «Scientific researches and methods of their carrying out: World experience and domestic realities» (Vienna, Republic of Austria, May 27, 2022);

**ПРАВОВИЙ АЛЬЯНС
НАУКОВЦІВ-ПРАКТИКІВ
«БОРИСФЕН»**

Web: www.borisen.net

**LEGAL ALLIANCE
SCIENTIST PRACTITIONERS
«BORISFEN»**

E-mail: dnipro@borisen.net

А К Т

**впровадження в практичну діяльність
Правового Альянсу Науковців-Практиків «Борисфен»
матеріалів дисертаційного дослідження Шмата Михайла Сергійовича
на тему: «Звільнення від покарання за хворобою»**

09 січня 2023 року

№1/акт/01/2022

Комісія у складі: Голови ПАНП «Борисфен» Гильт Г.Г., голови практики з кримінального права ПАНП «Борисфен» Тарана А.М. та голови практики з обрання примусових заходів медичного характеру (за психічною хворобою) ПАНП «Борисфен» Михайлової О.В., склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Шмата Михайла Сергійовича на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю (081) «Право» на тему: «Звільнення від покарання за хворобою».

Комісія вважає, що представлені результати проведеного дисертаційного дослідження ґрунтуються на високому теоретичному і методологічному рівні, є науково обґрунтованими і з огляду на його практичне значення підлягають впровадженню у практичну діяльність Правового Альянсу Науковців-Практиків «Борисфен».

Матеріали дослідження будуть використані в якості практичного посібника при розгляді питань звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК України), зокрема будуть служити узагальненням судової практики (до прийняття Пленумом Верховного Суду останніх), зводом нормативної регламентації інституту звільнення від покарання за хворобою та рекомендаціями щодо його застосування. Поручена проблематика правозастосовної практики звільнення від покарання за хворобою знаходимо особливо актуальною та такою, що відображає основні складнощі, з якими стикається адвокатська спільнота.

Вважаємо за доцільне виокремити високий аналітичний потенціал дисертанта, а робота останнього поглиблює теоретичні знання та практичний внесок в розбудову пенітенціарної системи України.

Голова
ПАНП «Борисфен»

Галина Гильт

Голова
практики з кримінального права
ПАНП «Борисфен», адвокат

Артур Таран

Голова
практики з обрання ПЗМХ
ПАНП «Борисфен», адвокат

Ольга Михайлова

 Facebook.com/BorisenPD

 Twitter.com/BorisenUA

ТЕЛЕФОН / PHONE

 Instagram.com/BorisenPD

 Youtube.com/BorisenPD

Приймальня №1 (Дніпро)
вул. Володимира Мономаха, буд.6, кімн.15
місто Дніпро, Україна, 49000

+38 (066) 584-85-09
+38 (063) 584-85-09
+38 (096) 584-85-09

Reception №1 (Dnipro)
6, Volodymyr Monomakh street, room 15
Dnipro city, Ukraine, 49000

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи
НТУ «Дніпровська політехніка»,
Заслужений працівник народної
освіти України

Юрій ХОМЕНКО

«лютого» 2023 року

А К Т

про впровадження у навчальний процес НТУ «Дніпровська політехніка» основних результатів дисертації Шмата Михайла Сергійовича на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» на тему: «Звільнення від покарання за хворобою»

Комісія у складі:

Голова – директор Навчально-наукового інституту гуманітарних і соціальних наук НТУ «Дніпровська політехніка», кандидат юридичних наук, доцент Грищак С.В.;

члени комісії – завідувач кафедри публічного права, кандидат юридичних наук, доцент Школа С.М., доцент кафедри публічного права, кандидат юридичних наук, доцент Світличний О.О.,

розглянула матеріали дисертаційного дослідження Шмата М.С. і наукові статті:

1. Shmat M., Shkola S., Hryshchak S., Knyazev V. (2022). Exención del castigo a los servidores militares no aptos para el servicio militar pero sentenciados a restricción del servicio, arresto o detención en un batallón disciplinario. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(38), Maracaibo, Venezuela, 189-201. (стаття в закордонному виданні, проіндексованому у базі даних *Web of Science Core Collection*).

2. Шмат М.С. Звільнення від відбування покарання за психічною хворобою. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. №2 (16). С. 74-83. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»).

3. Шмат М.С. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою на теренах України. *Історико-правовий часопис*. 2021. №2 (17). С. 177-185. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»).

4. Шмат М.С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2019. №4 С. 224-230. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»).

За результатами дослідження, автором узагальнено наукові розробки кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою та його ретроспективний аналіз, надано авторське визначення поняття звільнення від покарання за хворобою та узагальнено практику його застосування за кожною правовою підставою.

Комісія встановила:

розробки та рекомендації, отримані на основі проведеного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість і були впроваджені у навчальний процес кафедри публічного права шляхом використання їх при проведенні лекційних, семінарських занять та при підготовці навчально-методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Кримінальне право (загальна частина)», «Кримінально-виконавче право», «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми кримінального права».

Голова комісії:

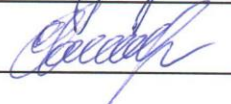

Сергій ГРИЩАК

Члени комісії:

Сергій ШКОЛА

Олексій СВІТЛИЧНИЙ

ВЕРХОВНИЙ СУД

вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043, тел. (044) 207 35 46, тел./факс (044) 253 86 20
e-mail: inbox@supreme.court.gov.ua
Код ЄДРПОУ 41721784

**Аспіранту НТУ «Дніпровська
політехніка»**

Михайлу Шмату

вул. Володимира Мономаха, буд.6,
оф. 15, м. Дніпро, 49000

m-shmat@borisfen.net

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
НТУ «Дніпровська політехніка» Шмата Михайла Сергійовича за спеціальністю
081**

на тему: «Звільнення від покарання за хворобою» (стаття 84 КК України)

Відповідно до частини першої статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

На сьогодні суди нерідко застосовують роз'яснення, надані постановою Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 року № 8 (з відповідними змінами) «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу». Проте вказані роз'яснення застарілі й переважній своїй частині суперечать нормам діючого КПК України.

Шмат М. С. у ході дисертаційного дослідження напрацював пропозиції та рекомендації щодо застосування судами положень статті 84 КК України.

Подані для впровадження наукові результати дисертаційного дослідження Шмата Михайла Сергійовича за спеціальністю 081 «Право» на тему: «Звільнення від покарання за хворобою» (стаття 84 КК України) можуть бути використані під час опрацювання Пленумом Верховного Суду питання узагальнення судової практики про звільнення від покарання за хворобою,

при відправленні Верховним Судом правосуддя у кримінальних справах, а також при наданні судам методичної інформації з питань правозастосування (пункт 7 частини другої статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Надані рекомендації та пропозиції, отримані на основі дисертаційного дослідження, взяті до відома за належністю їх теоретичного та практичного рівня.

**Секретар Пленуму,
суддя Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України**

Дмитро ЛУСПЕНИК

ПРОЕКТ

ВЕРХОВНИЙ СУД**ПОСТАНОВА №1
ПЛЕНУМУ ВЕРХОВНОГО СУДУ**

від « » _____ 2023 року

**Про роз'яснення з питань застосування судами законодавства
про звільнення від покарання за хворобою**

Розглянувши матеріали узагальнення судової практики і статистики, методичну інформацію та результати дисертаційних досліджень з питань звільнення від покарання за хворобою, на виконання пп.3 п.16 Висновку Консультативної ради європейських суддів № 20 (2017) про роль у забезпеченні єдності застосування закону, з метою сталості та єдності судової практики, керуючись п.11 ч.2 ст.46, ч.2 ст.156 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», Пленум Верховного Суду, -

ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Вирішення питання про звільнення від покарання за хворобою повинно відбуватися із суворим дотриманням положень ст.84 КК України, ст.539 КПК України, ч.5 ст.47, ч.5 ст.55, ч.9 ст.59, ст.85, ч.4, 5 ст.154 КВК України та підзаконних нормативно-правових актів України.

Факт захворювання засудженого на тяжку хворобу сам по собі не тягне обов'язкового звільнення від відбуття покарання.

Звільнення від покарання за хворобою може бути застосоване щодо засуджених, хвороба яких перешкоджає відбуванню покарання, тобто у випадках, коли подальше відбування покарання загрожує їх життю або може призвести до серйозного погіршення стану здоров'я чи інших тяжких наслідків. Це стосується й тих осіб, які захворіли до засудження, але під час відбування покарання їхня хвороба внаслідок прогресування набула характеру, зазначеного в Переліку захворювань.

Суди мають забезпечити індивідуальний підхід до кожного засудженого при застосуванні положень ст.84 КК України.

2. Перелік захворювань, які є підставою для представлення в суди матеріалів про звільнення від покарання за хворобою встановлюються діючим законодавством України.

При виникненні сумнівів щодо правильності висновку лікарської комісії суд вправі призначити судово-медичну експертизу.

Якщо службовою перевіркою установи / органу виконання покарань чи лікарською комісією встановлено, що їх хвороба є результатом навмисного заподіяння собі ушкоджень, звільнення від покарання за хворобу не представляються, за винятком випадків, коли під час заподіяння таких ушкоджень особа перебувала в стані гострого психічного розладу, що підтверджено лікарями-фахівцями.

3. Якщо засудженого звільнено від покарання за психічною хворобою і суд приходить до висновку про необхідність застосування до засудженого примусових заходів медичного характеру, необхідно визначати їх вид та наводити відповідні мотиви

4. При вчиненні нового злочину після звільнення від покарання засудженого, на підставі ч.2 ст.84 КК України, покарання призначається за сукупністю злочинів або вироків, передбачених ст.70, 71 КК України.

5. Положення ст.84 КК України не містять заборон або обмежень щодо повторного звільнення від покарання за хворобою.

Правовою підставою для звільнення від покарання за хворобою є тяжка При хвороба, визначена Переліком захворювань, які є підставою для представлення в суди матеріалів про звільнення, а не клопотання чи подання установи / органу виконання покарання.

При вирішенні питання про звільнення від покарання за хворобою суд має право вийти за межі відповідного клопотання чи подання установи / органу виконання покарання, якщо цього вимагає обставини справи.

6. Вирішення питання про звільнення від покарання за хворобою має пріоритетне становище серед інших питань, які вирішуються в порядку виконання вироку суду, оскільки існують ризики життя і здоров'я засудженого.

7. Звільнення від покарання, передбачене ч.2 ст.84 КК України може мати місце, коли тяжка хвороба перешкоджає відбуванню строковим видам покарання.

8. Додаткове покарання може бути предметом звільнення за хворобою, якщо відповідне рішення постановлено в ухвалі суду.

9. Недопустимість спрощення кримінального процесу при розгляді матеріалів про звільнення від покарання за хворобою. Розгляд цих матеріалів у судовому засіданні має проводитись з суворим додержанням вимог ст.539 КПК України.

Ухвала про звільнення від покарання за хворобою або про відмовлення в цьому має бути мотивована, а висновки, до яких дійшов суд належним чином обґрунтовані.

10. При відмові в задоволенні відповідного подання або клопотання про звільнення від покарання за хворобою, суд зобов'язаний роз'яснити учасникам судового провадження, що в разі погіршення стану здоров'я засудженого, повторне звернення до суду, на підставі відповідного висновку лікарської комісії, не залежить від часу винесення судового рішення про відмову.

Ухвала суду, постановлена за наслідками розгляду питання про звільнення від покарання за хворобою повинна містити відомості про порядок та строк апеляційного оскарження, визначений ст.395 КПК України.

11. Копію постанови про звільнення від покарання за хворобою необхідно направляти до суду, який постановив вирок, в порядку ч.4 ст.535 КПК України.

Голова Верховного Суду / підпис / **Всеволод КНЯЗЄВ**

**Секретар Пленуму,
суддя Верховного Суду** / підпис / **Дмитро ЛУСПЕНИК**

**ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ДОСЛІДНИЦЬКА СЛУЖБА**

04053, Київ, пров. Несторівський, 4, тел. +38 (044) 235-96-01, e-mail: rsvru@rada.gov.ua

№ 22/138-1-19

"26" 09 2022р.

**Аспіранту
НТУ «Дніпровська політехніка»
М. С. ШМАТУ****Шановний Михайле Сергійовичу!**

На Ваше звернення щодо надання довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 19 вересня 2022 року повідомляємо наступне.

Розпорядженням Голови Верховної Ради України № 438 від 11 серпня 2022 року юридичну особу «Інститут законодавства Верховної Ради України» перейменовано на «Дослідницька служба Верховної Ради України» та змінено її функціональне призначення. Зокрема, основними завданнями Дослідницької служби визначено науково-дослідницьке та інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Верховної Ради України, її органів, народних депутатів України, депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України.

Розроблені у межах дисертаційного дослідження наукові положення, які стосуються пропозицій удосконалення законодавства України, за умов належного їх обґрунтування та оформлення, можуть використовуватися Дослідницькою службою при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для відповідних комітетів Верховної Ради України.

Надані Вами матеріали не дають змогу оцінити практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження, а висловлені пропозиції мають дискусійний характер.

З повагою**Заступник Керівника****І. М. МИЩАК**

Вик: Левицька Л.В. тел.272-57-35

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою та забезпечення прав засуджених

Верховна Рада України, п о с т а н о в л я є:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25, ст. 131):

1) у частині першій статті 84 слова «психічна хвороба» замінити словами «психічний розлад»;

2) у частині другій статті 84 доповнити соціально-побутову умову до обставин, що враховує суд при вирішенні питання звільнення від покарання або від подальшого його відбування за іншою тяжкою хворобою;

3) частину четверту статті 84 виключити;

4) доповнити ст.84 КК наступною частиною:

«Порядок звільнення від покарання за хворобою регламентовано Кримінально виконавчим кодексом України.

Перелік хвороб, передбачених частиною 1, 2, 3 цієї статті, визначається законодавством України.»

2. У Кримінально-виконавчому кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 3-4, ст. 21):

1) частину четверту статті 154 доповнити другим абзацом такого змісту:

" У випадку незгоди із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії, засуджений та/або захисник мають право на проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи ".

II. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

забезпечити приведення у відповідність із цим Законом нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Голова

Верховної Ради України

<p>Додаток до Проекту ЗУ, запропонованого аспірантом НТУ «Дніпровська політехніка» Шмат М.С.</p> <p>ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ запропонованих змін до законодавства України</p> <p>Зміст положення (норми) чинного законодавства Зміст відповідного положення (норми) проекту акта</p> <p>Кримінальний кодекс України</p>	
<p>Стаття 84.</p> <p>1. Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 цього Кодексу.</p> <p>2. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.</p> <p>3. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.</p> <p>4. У разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього Кодексу, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.</p>	<p>Стаття 84.</p> <p>1. Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на тяжкий психічний розлад, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, відповідно до статей 92-95 цього Кодексу.</p> <p>2. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого, соціально-побутові умови та інші обставини справи.</p> <p>3. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.</p> <p>{Частину четверту статті 84 виключено}</p> <p>5. Порядок звільнення від покарання за хворобою регламентовано Кримінально-виконавчим кодексом України.</p> <p>Перелік хвороб, передбачених частиною 1, 2, 3 цієї статті, визначається законодавством України.</p>

<p>Додаток до Проекту ЗУ, запропонованого аспірантом НТУ «Дніпровська політехніка» Шмат М.С.</p> <p>ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ</p> <p>запропонованих змін до законодавства України</p> <p>Зміст положення (норми) чинного законодавства Зміст відповідного положення (норми) проекту акта</p> <p>Кримінальний кодекс України</p> <p>Кримінально-виконавчий кодекс України</p>	
Частина 4 статті 154	Частина 4 статті 154
<p>Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилаються висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого.</p>	<p>Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилаються висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого.</p> <p>У випадку незгоди із висновком спеціальної психіатричної експертної комісії, засуджений та/або захисник мають право на проведення стаціонарної комісійної судово-психіатричної експертизи</p>

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України " Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інституту звільнення від покарання за хворобою та забезпечення прав засуджених"

1. Обґрунтування необхідності прийняття Закону

Необхідність розробки законопроекту викликана насамперед неефективним функціонуванням пенітенціарної системи України в частині медичного забезпечення засуджених та інституту звільнення від покарання за хворобою.

Відповідно до офіційної статистики ДСА України, за останні 5 років суди задовольняли подання (клопотання) про звільнення від покарання за хворобою із показником від 30,61% (124 з 405) до 42,60% (236 з 554). Проте в установах виконання покарань України померло засуджених в 2017 році – 568 осіб, в 2018 році – 484 особи, в 2019 році – 517 осіб. Таке може свідчити, що інститут звільнення від покарання за хворобою не виконує своєї функції та застосування останнього низькоефективне. Заслугує на увагу можливе недотримання принципу гуманності та неможливості досягнення цілей покарання при застосуванні інституту звільнення від покарання за хворобою.

Негативний вплив пенітенціарна система та держава Україна взагалом отримує при встановленні конвенційних порушень: заборони катуванням.

Катування та інші жорсткі види поведінки і покарання, що принижують гідність особи засудженого визнаються як грубі порушення прав людини Європейською конвенцією з прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, Конституцією України та Кримінально-виконавчим кодексом України. Проте практика ЄСПЛ в справах проти України, при несумісності стану здоров'я засуджених із відбуванням покарання, зазначає на неприпустимості їх подальшого утримання та прирівнює до тортур.

2. Цілі та завдання проекту Закону

Проект Закону розроблено з метою покращення ефективності кримінально-правового інституту звільнення від покарання за хворобою шляхом удосконалення термінологічної, мотивуючої та регламентуючої складової звільнення.

Завданням проекту є зменшення смертності засуджених шляхом звільнення від покарання за хворобами, що не сумісні з відбуванням покарання та інституційні гарантії такого звільнення (можливість проведення судової експертизи).

4. Стан нормативно-правової бази у зазначеній сфері правового регулювання

У зазначеній сфері правового регулювання діють Кримінальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодексу України та інші закони.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація Закону у разі його прийняття не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету України. Нинішні витрати, пов'язані із направленням для відбування покарання осіб, у разі їх одужання, будуть відсутні через виключення цієї норми закону.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття Закону

Прийняття цього проекту Закону сприятиме:

- євроінтеграційним процесам шляхом відповідності міжнародної медичної термінології;
- реінтеграції засуджених після звільнення від покарання за хворобою, оскільки врахування соціально-побутових умов не буде спонукати до девіантної поведінки;
- мотивації засуджених у лікуванні та одужанні;
- зниженню рівня корупції в пенітенціарній системі України, збільшенню показників звільнень від покарання за хворобою, а відтак і зменшенню смертності серед засуджених, зростання довіри до інституту судових експертів, завдяки можливості проведення судової експертизи.

Аспірант
НТУ «Дніпровська політехніка»

М. Шмат

ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНИ
ДСА України

вул. Липська, 18/5, м. Київ, 01601, тел.: (044) 277-76-86, факс: (044) 277-76-11,
e-mail: inbox@court.gov.ua, web: [http:// www.dsa.court.gov.ua](http://www.dsa.court.gov.ua), код ЄДРПОУ: 26255795

на № 27.06.2019 від № інф/ссс 474-19-610/19

Шмат М. С.

вул. Володимира Мономаха, 6, офіс 15,
м. Дніпро, 49000

Про розгляд запиту від 20.06.2019 № 6/19

Шановний Михайле Сергійовичу!

На Ваш запит надсилаємо наявну статистичну інформацію стосовно розгляду кримінальних справ (проваджень) про звільнення від покарання за хворобою у 2015 – 2018 роках.

Надати іншу запитувану інформацію не маємо можливості, оскільки така інформація у звітності судів окремо не виділяється.

Додатково повідомляємо, що звітність про розгляд судами справ розміщена на офіційному веб-порталі "Судова влада України" (www.court.gov.ua) у розділі "Судова статистика" рубрики "Інше".

Додаток: на 1 арк. в 1 прим.

З повагою
Заступник Голови

С. Чорнуцький

ПРОВАДЖЕННЯ СПРАВ ЩОДО РОЗГЛЯДУ ПИТАНЬ У ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ за КПК України 1960р.

Категорії справ	Рік	Залишок нерозглянутих клопотань на початок звітного періоду	Надійшло	Повернуто	Розглянуто	з них задоволено	Залишок нерозглянутих клопотань на кінець звітного періоду
Про звільнення від покарання за хворобою	Б	1	2	3	4	5	6
	2015		22		21	15	1
	2016	1	11		10	5	2
	2017	2	20	1	21	8	

Розгляд справ у порядку виконання судових рішень за КПК України 2012р.

Клопотання (подання)	Рік	Залишок нерозглянутих клопотань (подань) на початок	Надійшло	Розглянуто			Залишок нерозглянутих клопотань (подань) на кінець звітного
				усього	з них		
					повернуто	задоволено (з гр. 3)	
про звільнення від покарання за хворобою	Б	1	2	3	4	5	6
	2015	37	742	734	71	363	45
	2016	44	501	500	45	249	45
	2017	44	573	554	52	236	63

Розгляд клопотань (подань) у порядку виконання судових рішень за 2018 рік

Клопотання (подання)	Кількість клопотань (подань), що перебували на розгляді, од	Кількість розглянутих клопотань (подань), од	з них			Кількість нерозглянутих клопотань (подань) на кінець звітного періоду, од	
			усього	повернуто	задоволено		відмовлено
про звільнення від покарання за хворобою	1	2	3	4	5	6	
	505	441	445	52	181	129	
						60	

ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНИ
ДСА України

вул. Липська, 18/5, м. Київ, 01601, тел.: (044) 277-76-86, факс: (044) 277-76-11,
e-mail: inbox@court.gov.ua, web: <http://www.dsa.court.gov.ua>, код ЄДРПОУ: 26255795

на № 01.09.2022 від № інф/Ш474-22-447/22

Михайлу Шмату

m-shmat@borisfen.net

Про розгляд запиту
від 26.08.2022 № 1/22

Шановний пане Михайле!

Державна судова адміністрація України за результатами розгляду Вашого запиту на отримання публічної інформації, надсилає статистичну інформацію щодо кримінальних справ (проваджень) про звільнення від покарання за хворобою у 2018-2021 роках включно (за даними звіту за формою № 1-к "Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження") (інформація додається).

Одночасно інформуємо, що статистичну інформацію стосовно кримінальних справ (проваджень) про звільнення від покарання за хворобою у 2017 було надано листом ДСА України від 27.06.2019 № інф/Ш474-19-610/19.

Додатково інформуємо, що звітність про розгляд судами справ оприлюднюється на веб-порталі "Судова влада України" (www.court.gov.ua) у розділі "Судова статистика", рубрика "Інше".

Додаток: на 1 арк. в 1 прим.

З повагою

Начальник юридичного
управління ДСА України

Тетяна ОПАНАСІЮК

ВІТЯГ за 2018 рік

Розділ 4. Розгляд клопотань (подань) у порядку виконання судових рішень

№ з/п	Клопотання (подання)	Кількість клопотань (подань), що перебували на розгляді, од		Кількість розглянутих клопотань			Кількість нерозглянутих клопотань (подань) на кінець звітного періоду, од	
		усього	у тому числі надійшло у звітному періоді	усього	з них повернуто	задоволено		відмовлено
А	Б	1	2	3	4	5	6	
6	про звільнення від покарання за хворобою	505	441	445	52	181	129	60

ВІТЯГ за 2019 рік

Розділ 4. Розгляд клопотань (подань) у порядку виконання судових рішень

№ з/п	Клопотання (подання)	Кількість клопотань (подань), що перебували на розгляді, од		Кількість розглянутих клопотань			Кількість нерозглянутих клопотань (подань) на кінець звітного періоду, од	
		усього	у тому числі надійшло у звітному періоді	усього	повернуто	задоволено		відмовлено
А	Б	1	2	3	4	5	6	
6	про звільнення від покарання за хворобою	436	375	381	32	161	125	55

ВІТЯГ за 2020 рік

Розділ 4. Розгляд клопотань (подань) у порядку виконання судових рішень

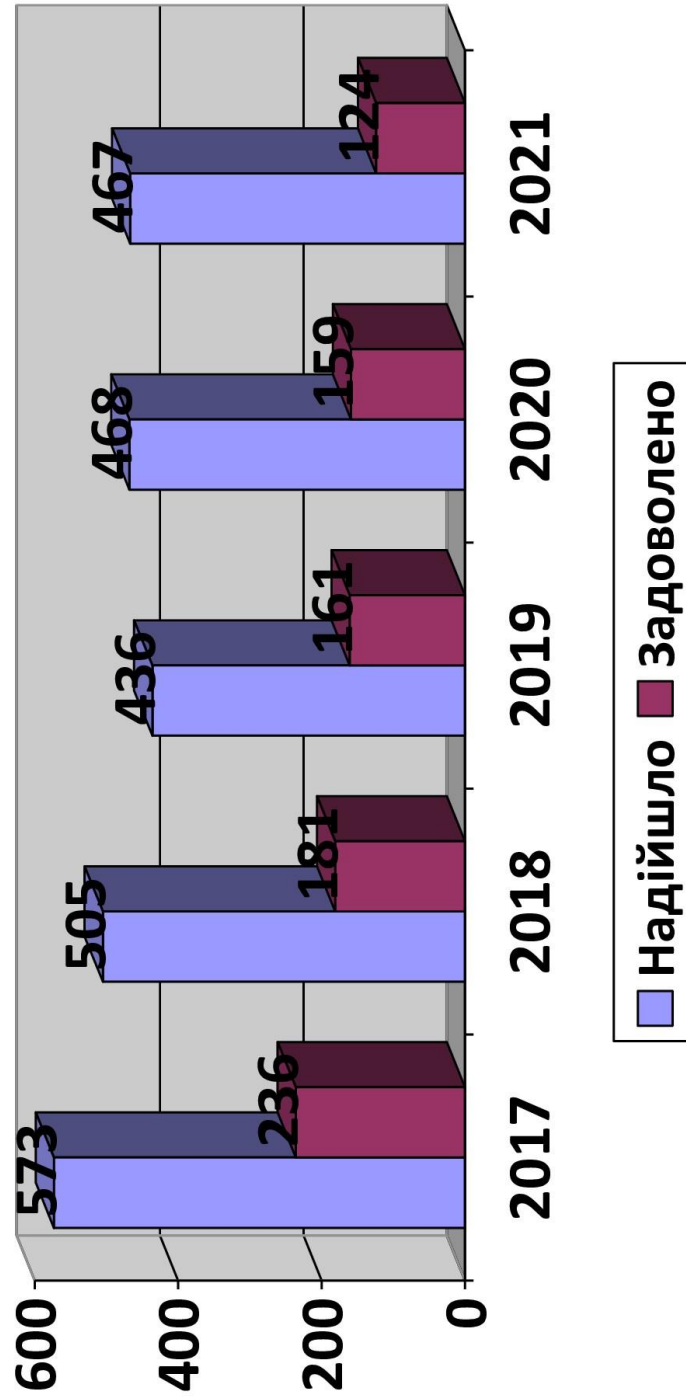
№ з/п	Клопотання (подання)	Кількість клопотань (подань), що перебували на розгляді, од		Кількість розглянутих клопотань			Кількість нерозглянутих клопотань (подань) на кінець звітного періоду, од	
		усього	у тому числі надійшло у звітному періоді	усього	повернуто	задоволено		відмовлено
А	Б	1	2	3	4	5	6	
6	про звільнення від покарання за хворобою	468	414	396	47	159	121	72

ВІТЯГ за 2021 рік

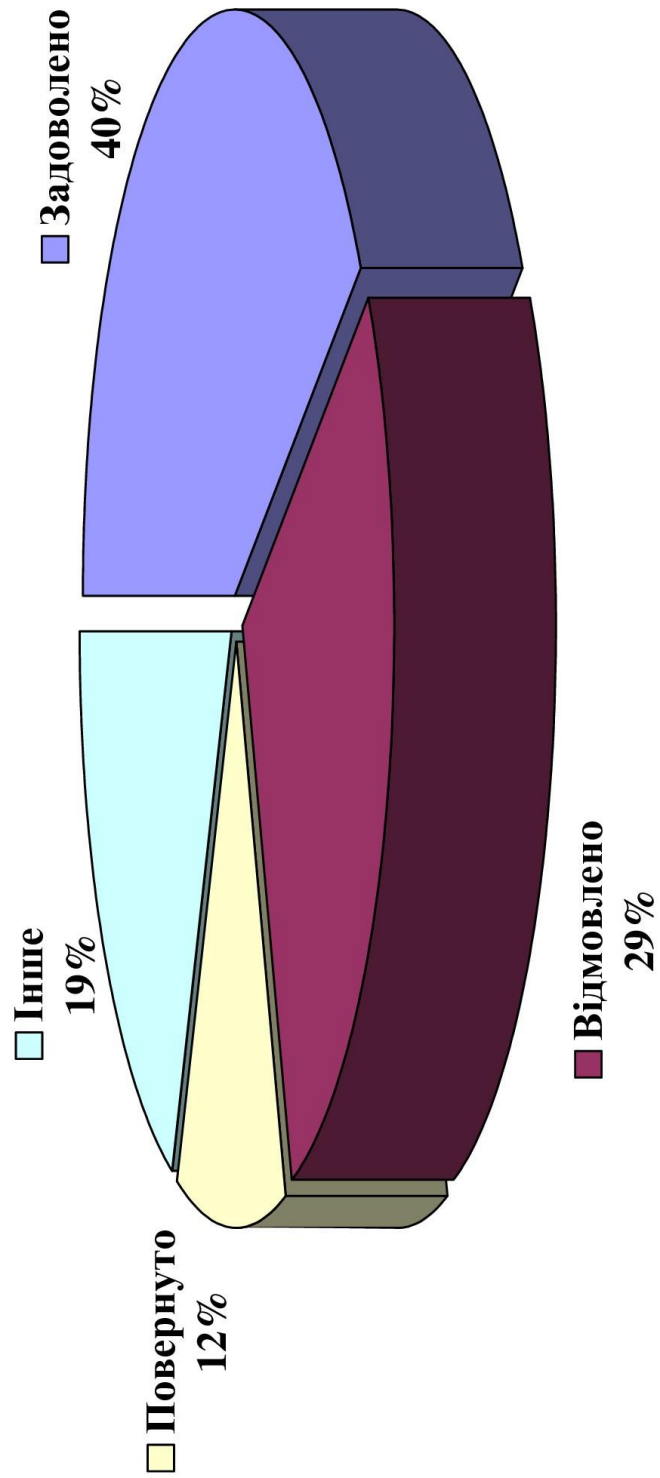
Розділ 4. Розгляд клопотань (подань) у порядку виконання судових рішень

№ з/п	Клопотання (подання)	Кількість клопотань (подань), що перебували на розгляді, од		Кількість розглянутих клопотань			Кількість нерозглянутих клопотань (подань) на кінець звітного періоду, од	
		усього	у тому числі надійшло у звітному періоді	усього	повернуто	задоволено		відмовлено
А	Б	1	2	3	4	5	6	
6	про звільнення від покарання за хворобою	467	396	405	47	124	154	62

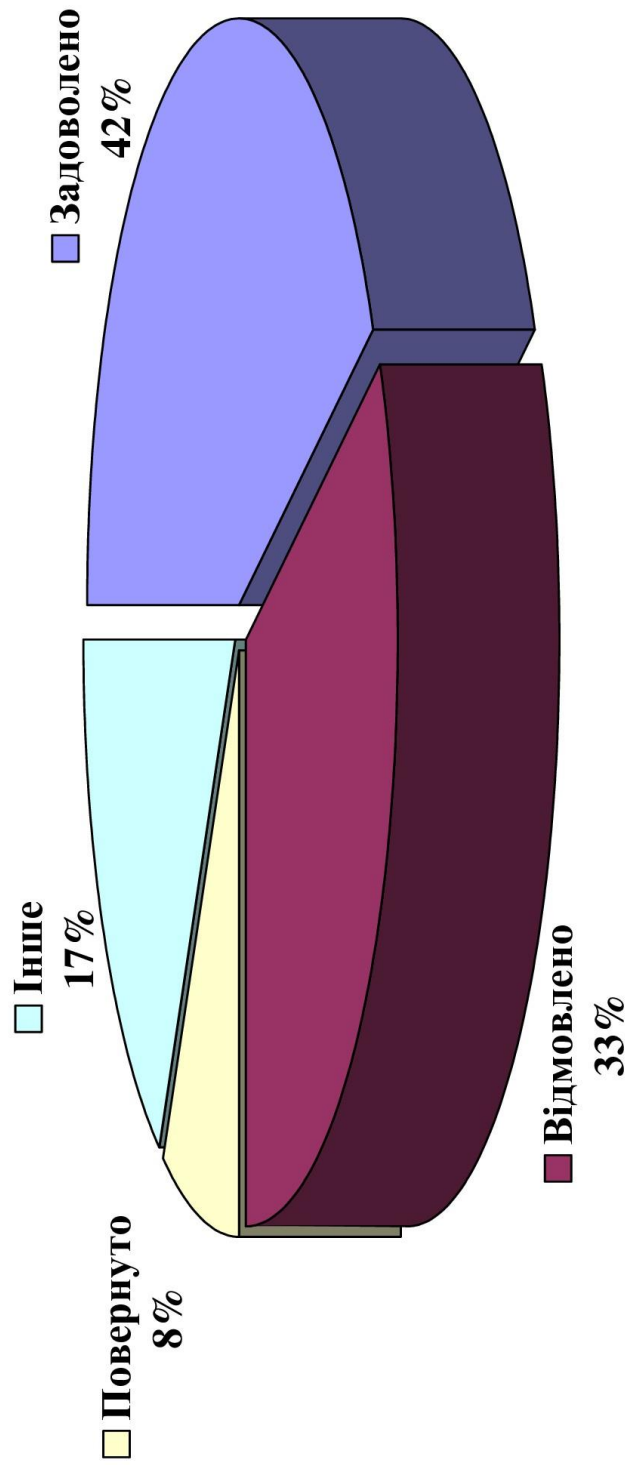
**Співвідношення справ до задоволених клопотань
про звільнення від покарання за хворобою**

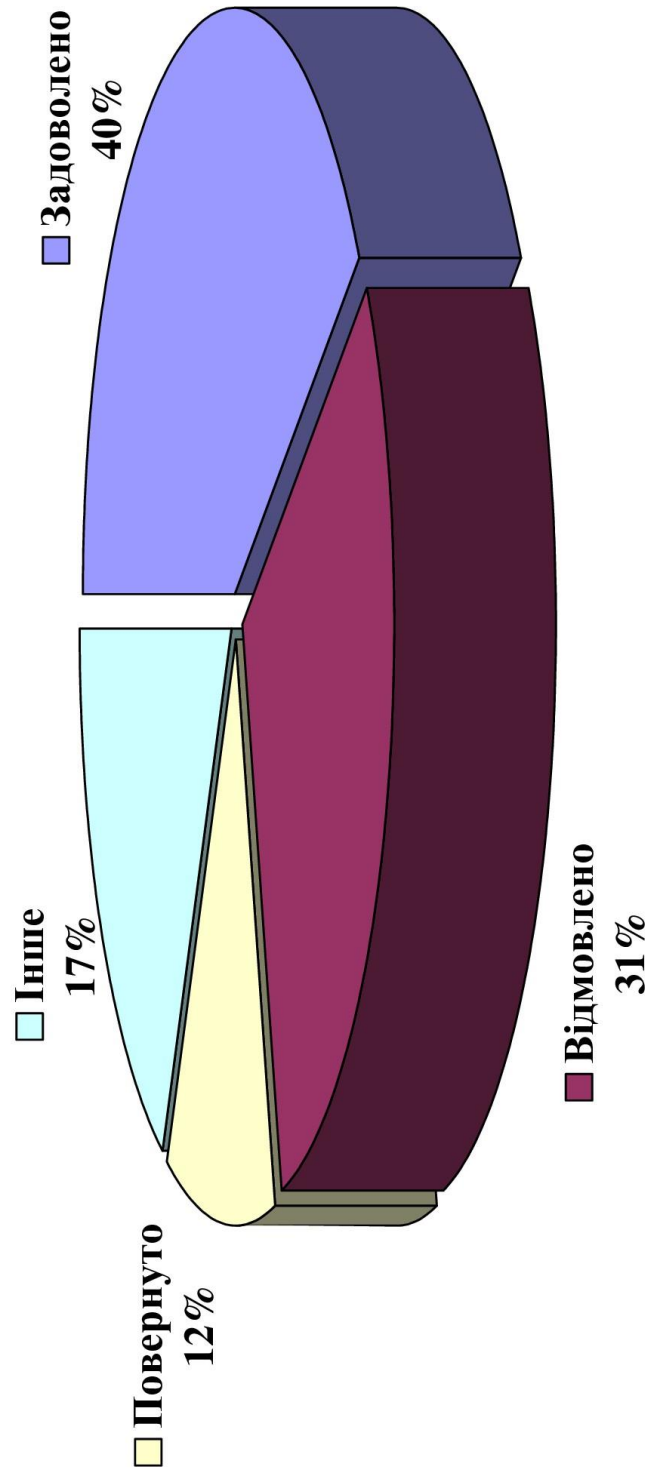
**Розгляд клопотань (подань)
про звільнення від покарання за хворобою за 2018 рік**

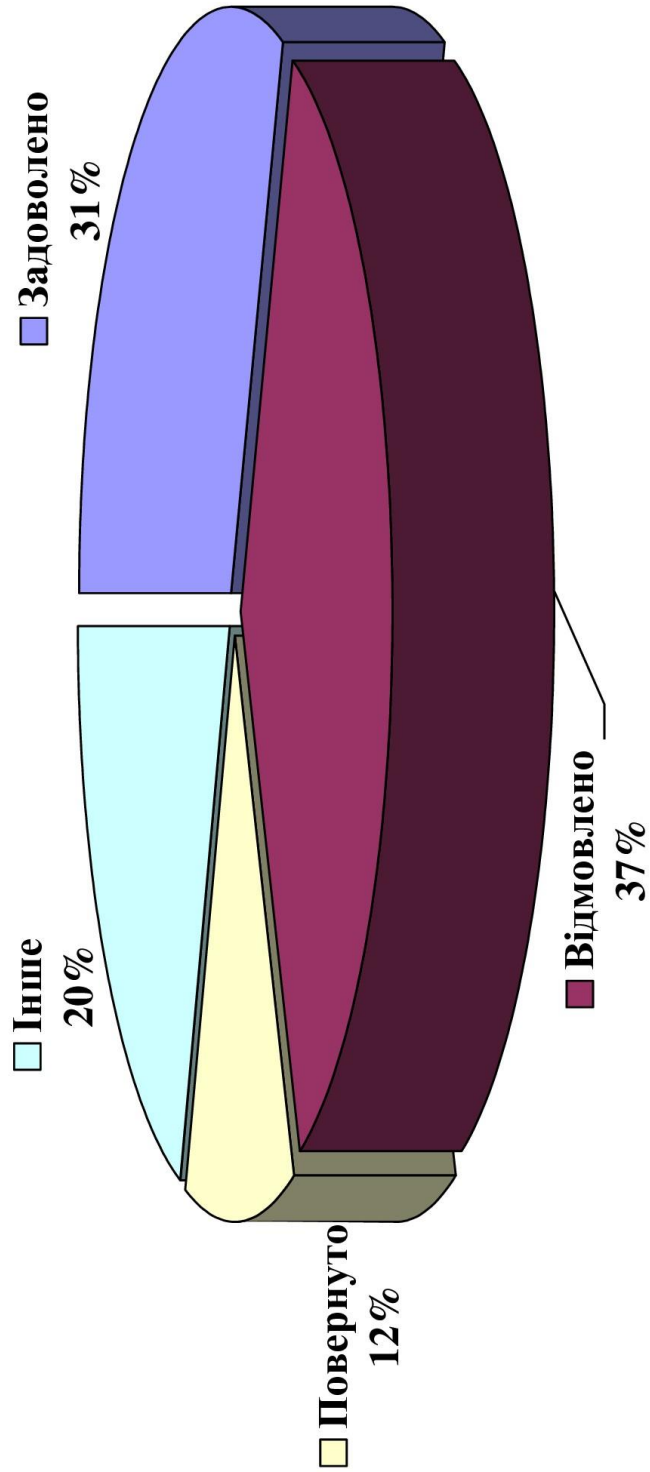
**Розгляд клопотань (подань)
про звільнення від покарання за хворобою за 2019 рік**

**Розгляд клопотань (подань)
про звільнення від покарання за хворобою за 2020 рік**

**Розгляд клопотань (подань)
про звільнення від покарання за хворобою за 2021 рік**

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ЦЕНТР ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я
І МОНІТОРИНГУ НАРКОТИКІВ ТА АЛКОГОЛЮ
МІНІСТЕРСТВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ»

вул. Митрофана Довнар-Запольського, 16, м. Київ, 04050,
e-mail: administration@cmhmda.org.ua Код ЄДРПОУ 34476174

22.06.2021 № 12/09/574

На № _____ від _____

Аспіранту НТУ «Дніпровська
політехніка»
Шмату М.С.

На Ваш запит щодо надання узагальнених статистичних даних щодо стану психічного здоров'я України ДУ «Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю МОЗ України» (далі – Центр) інформує, що статистична звітність щодо надання психіатричної допомоги формується відповідно до Наказу МОЗ України від 30 листопада 2017 року № 1504, якою затверджено річну форму статистичної звітності № 10 «Звіт щодо надання психіатричної допомоги населенню за ___ рік» (далі – Форма № 10) та розміщується у вигляді зведених звітів по Україні та бази даних у розрізі окремих закладів з надання психіатричної допомоги – на веб-сайті Центру, за посиланням <https://cmhmda.org.ua/statistics/>.

Отримання окремої інформації щодо осіб із психічними хворобами, які є підставою для подальшого звільнення від покарання, не передбачено.

Статистичну інформацію щодо застосування примусових заходів медичного характеру Ви можете переглянути у таблицях №1300 та №2200 Форми №10.

За даними Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України, у 20 філіях ЦОЗ ДКВС протягом 2020 року надавалась амбулаторна психіатрична допомога – 6 526 особам та стаціонарна психіатрична допомога – 344 особам.

Детальнішу інформацію щодо надання психіатричної допомоги філіями ЦОЗ ДКВС та іншими закладами можна також отримати з мапи надання психіатричної допомоги <https://cmhmda.org.ua/map/>, обравши у фільтрі зліва від карти підрозділ «ЦОЗ ДКВС».

З повагою
В.о. директора

Тетяна ДЯЧЕНКО

Рецензія
на параграф 1.2. «Історичний розвиток інституту звільнення
від покарання за хворобою» дисертаційного дослідження на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему
«Звільнення від покарання за хворобою»
Шмата Михайла Сергійовича

Формування інституту звільнення від покарання в національній правовій системі відбувалося не без впливу правової парадигми держав, у складі яких перебувала Україна протягом багатьох років. Як слушно зазначає О. П. Горох, на його становлення впливали: правова думка, національне законодавство, судова практика і зарубіжне законодавство. Але віднесення імперського законодавства XIX – початку XX ст. до зарубіжного, видається не зовсім вірним з точки зору історико-правового підходу до еволюції вітчизняної правової системи. Оскільки вітчизняна правова традиція сформувалася і під їх впливом. Тому виділення окремого параграфу, присвяченого історичному розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою, у галузевому теоретичному дослідженні видається цілком доцільним, актуальним і обґрунтованим. Також слід звернути увагу, що у сучасній українській історіографії з даної проблематики, у комплексних теоретичних роботах Є. О. Письменського, О. П. Гороха та інших авторів цьому аспекту не приділено достатньої уваги. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання на українських землях також не був предметом спеціальних досліджень вітчизняних істориків права. Отже, констатуємо, що такий підхід М. С. Шмата є виправданим, актуальним і дозволить вирішити значиме наукове завдання.

Основні положення параграфу 1.2. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою дисертаційного дослідження М. С. Шмата свідчать, що автором проаналізовано базові роботи з обраної проблематики як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, у яких побіжно розкрито окремі аспекти інституту звільнення від покарання за хворобою в

історичній перспективі. Особливу увагу автор приділив першоджерелам: нормативно-правовим актам Російської, Австро-Угорської імперій та радянському законодавству.

Цілком слушним видається вибір хронологічних меж дослідження історії розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою – XIX–XX ст.. Оскільки невиправдане їх розширення, намагання «віднайти» в ранньофеодальних збірках (зокрема Руській правді), Статутах Великого князівства Литовського, гетьманських універсалах «сліди» модерних правових інститутів призводить лише до псевдонаукових висновків і дискредитації вітчизняної правової традиції.

У межах зазначеного хронологічного періоду дисертантом запропонована авторська періодизація еволюції інституту звільнення від покарання за хворобою в історичній ретроспективі. Виправданим та обґрунтованим видається підхід автора до висвітлення етапів зародження досліджуваного інституту як в правовій системі Російської імперії, так і Австро-Угорської, у складі якої перебували Галичина, Буковина та Закарпаття. На жаль більшість галузевих дослідників, проводячи історичний екскурс того чи іншого правового інституту, звертають увагу лише на російську імперську державно-правову традицію, ігноруючи досвід західноукраїнських земель. Автором акцентовано увагу на основних положеннях як Кримінального кодексу про тяжкі злочини та проступки 1852 р., чинного на західноукраїнських землях, так і угорського Карного уложення про злочини та проступки 1878 р., що діяло на Закарпатті. Особливо схвально, що дисертант користувався оригінальними виданнями цих актів, а не перекладами.

Детальний аналіз російського імперського законодавства, зокрема Кримінального уложення 1903 р., проведений автором, дозволив визначити, наскільки теоретично розробленим та закріпленим на рівні законодавства був інститут звільнення від покарання в Російській імперії та на підконтрольних їй українських землях та яким чином регламентувалося звільнення від

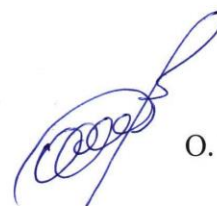
покарання за хворобою. Таким чином, стає зрозуміло, якими висхідними даними та практикою оперували перші радянські теоретики-криміналісти, розробляючи засади кримінального права молодих радянських республік.

Значна питома вага радянського досвіду у межах дослідження М. С. Шмата пояснюється, в першу чергу тим, що саме на період ХХ ст. припадає становлення в кримінальному праві інституту звільнення від покарання за хворобою у його модерному виді. Аналіз етапів цього процесу дозволив автору дійти висновку, що досліджуваний інститут викристалізувався переважно в останні десятиріччя існування Радянського Союзу, та визначити особливості його генези, констатувавши певну аритмічність розвитку. Автор це пов'язує як з політико-правовим режимом, політичною доцільністю, так і гуманізацією кримінально-правових процесів та розвитком суміжних галузей науки, зокрема судової медицини.

Отже, провівши аналіз основних положень параграфу 1.2. Історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук М. С. Шмата, можемо констатувати, що дисертантом вперше у вітчизняній історіографії досліджено історичну генезу інституту звільнення від покарання за хворобою на українських землях упродовж ХІХ–ХХ ст. Окремі аспекти історичного розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою, висвітлені зарубіжними вченими, автор доповнив особливостями вітчизняної історії права на прикладі зазначеного інституту. Жодних проявів академічної недоброчесності, зокрема плагіату, не виявлено. Дослідження проведено на високому теоретичному рівні, використано актуальну джерельну та методологічну базу, висновки обґрунтовані та достовірні.

Кандидат юридичних наук, доцент,
член Міжнародної асоціації істориків
права, доцент кафедри теорії та історії
держави і права Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «КРОК»

Директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу
Університет економіки та права «Крок»
Метельська О.В.

О. В. Сокальська

Центральна військово-лікарська комісія Збройних Сил України
№ 598/274 від 29.06.2021 13:44:09 арк. 1/

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНА
ВІЙСЬКОВО-ЛІКАРСЬКА
КОМІСІЯ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
Код 08356179
01133, м. Київ-133

ШМАТУ М.С.
вул. Володимира Мономаха, буд. 6,
оф. 15 м. Дніпро, 49000
m-shmat@borisfen.net

У Центральній військово-лікарській комісії Збройних Сил України (далі – ЦВЛК ЗС України) розглянуто Ваш запит про надання публічної інформації про наявні статистичні дані щодо визнання військовослужбовців непридатними до військової служби за станом здоров'я, в тому числі як підстави звільнення від покарання, передбаченого ч. 3 ст. 84 КК України.

За результатом розгляду повідомляю, що керівними документами не передбачено ведення обліку військовослужбовців, які визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я, як підстави звільнення від покарання.

Враховуючи зазначене, ЦВЛК ЗС України не має можливості задовольнити Ваш запит.

З повагою,

Начальник Центральної
військово-лікарської комісії ЗСУ
полковник медичної служби

Анатолій ШИМКО

Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України
№ 298/3/1835 від 30.06.2021 14:39:18 арк. 1/

ШМАТ М.С.

вул. Володимира Мономаха, буд.6,
оф.15, м. Дніпро, 49000
т. (095) 041 44 45
e-mail: m-shmat@borisfen.net

Шановний пане Михайле!

У Департаменті юридичного забезпечення Міністерства оборони України в межах компетенції розглянуто Ваше звернення щодо надання статистичних даних про визнання військовослужбовців непридатними до військової служби за станом здоров'я, в тому числі як підстави звільнення від покарання, передбаченої ч. 3. ст. 84 КК України.

За результатами розгляду повідомляю наступне.

Військовослужбовець звільняється з військової служби за станом здоров'я на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби в мирний час або обмежену придатність у воєнний час, за винятком випадків, визначених положенням про проходження громадянами України військової служби.

Відповідно до розділу 6 наказу МОУ від 14.08.2008 № 402 "Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України" (далі – *Положення про ВЛК*) направлення на медичний огляд військовослужбовців проводиться прямими начальниками від командира окремої частини, йому рівних та вище, органами управління та підрозділів Військової служби правопорядку Збройних Сил України, прокуратурою, судом, начальниками гарнізонів, штатних ВЛК, військових лікувальних закладів за місцем лікування, військовими комендантами гарнізонів та військовими комісарами.

Разом з тим інформую, що Департамент юридичного забезпечення МОУ не є розпорядником інформації щодо статистичних даних про визнання військовослужбовців непридатними до військової служби за станом здоров'я, в тому числі як підстави звільнення від покарання, передбаченої ч. 3. ст. 84 КК України.

З повагою

Тимчасово виконуючий обов'язки директора
Департаменту юридичного забезпечення
Міністерства оборони України
полковник юстиції

Кирило ГАНКЕВИЧ

Прим. № 1

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Військово-медичне управління

вул. Липська, 11, м. Київ, 01021
Тел. (044) 281-59-90
E-mail: vmu@ssu.gov.ua
Web: http:// www.vmu.ssu.gov.ua
Код ЄДРПОУ 20000002

29.10.2021 № 20/ВУ-31-н/32/55

На № _____ від _____

Михайлу ШМАТУ

вул. В. Мономаха, буд. 6 оф. 15
м. Дніпро, 49000

Т. 095 041-114-115

Шановний пане Михайле!

У Військово-медичному управлінні Служби безпеки України (далі – ВМУ СБУ) в межах компетенції опрацьовано Ваш інформаційний запит щодо надання статистичних даних про визнання військовослужбовців непридатними або обмежено придатними до військової служби за станом здоров'я, як підстави звільнення від покарання, передбаченої частиною третьою статті 84 Кримінального кодексу України, і повідомляється таке.

Відповідно до Положення про медичний огляд в Службі безпеки України (затверджено наказом Центрального управління Служби безпеки України від 03 січня 2019 року № 2/ДСК, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28.01.2019 за № 109/33080) у ВМУ СБУ проводяться медичні огляди військовослужбовців з метою визначення придатності їх за станом здоров'я до військової служби та служби за певними видами оперативно-службової діяльності відповідно.

Поряд з тим, статистичної інформації про визнання непридатними до військової служби військовослужбовців з числа засуджених до службового обмеження, арешту або утримання в дисциплінарному батальйоні не маємо через відсутність таких випадків.

З повагою

Т.в.о. начальника Управління

Вадим ЗАВАЛЕЦЬКИЙ

**МІНІСТЕРСТВО
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ГОЛОВНИЙ МЕДИЧНИЙ ЦЕНТР
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ
СПРАВ УКРАЇНИ»
(ДУ «ГМЦ МВС УКРАЇНИ»)**

вул. Бердичівська, 1, м. Київ, 04116,
тел.(044) 481-56-01, факс (044) 484-66-47
e-mail: ch@mvs.gov.ua

код згідно з ЄДРПОУ 08735882

На № 04.11 2021 від № 33/4- 436

Шмат М.С.

вул. Володимира Мономаха,
буд.6, оф.15, м. Дніпро, 49000

Про розгляд запиту

Відповідно до вимог частини першої статті 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації», у Державній установі «Головний медичний центр Міністерства внутрішніх справ України» (далі – ДУ «ГМЦ МВС України») в складі якої здійснює діяльність Центральна медична (військово-лікарська) комісія МВС (далі – ЦМ(ВЛ)К) в межах компетенції розглянуто Ваш запит про надання публічної інформації.

За результатами розгляду повідомляємо, що Положенням про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 № 285, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 28 квітня 2017 року за № 559/30427 збір статистичних даних про визнання військовослужбовців непридатними або обмежено придатними до військової служби за станом здоров'я, як підстави звільнення від покарання, не передбачено і відповідно не віднесено до компетенції ЦМ(ВЛ)К.

Згідно пункту 1 частини першої статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації», враховуючи, що ні ДУ «ГМЦ МВС України», ні ЦМ(ВЛ)К, як розпорядники інформації, не володіють і не зобов'язані відповідно до компетенції володіти інформацією щодо якої зроблено запит, повідомляємо Вам про відмову у задоволенні запиту на інформацію.

Прийняте за результатами розгляду запиту рішення Ви маєте право оскаржити в порядку, визначеному статтею 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації».

**Перший заступник начальника –
начальник госпіталю - лікар**

Валентин ВОЛОХА

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНО-ЗАХІДНЕ МІЖРЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ З
ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ**

вул. Брацлавська, 2 «А», м. Вінниця, 21100 тел. (0432) 55-28-60, E-mail: vinnitsa@kvs.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 40867306

**Аспіранту НТУ
«Дніпропетровська політехніка»
Шмату М.С.**

вул. Володимира Мономаха, буд. 6, оф. 15,
м. Дніпро, 49000

Шановний Михайле Сергійовичу!

Ваше клопотання щодо надання листа підтримки результатів дисертаційної роботи за спеціальністю 081 «Право» на тему: «Звільнення від покарання за хворобою» (ст. 84 КК України), розглянуто в міжрегіональному управлінні.

Інформую, що статтею 84 КК України передбачено звільнення від покарання особи, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, а також особи, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування.

Порядок дострокового звільнення від відбування покарання визначено статтею 154 КВК України.

Так, подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Разом з поданням до суду надсилаються висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого.

Також, подання про звільнення від відбування покарання внаслідок іншої тяжкої хвороби подається до суду начальником органу або установи виконання покарань. Одночасно з поданням до суду надсилаються висновок лікарської комісії й особова справа засудженого. У поданні вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання.

Висновки лікарської комісії подаються до установи виконання покарань лікарсько-консультативними комісіями багатопрофільних лікарень філій Державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» про медичний огляд засудженого щодо наявності захворювання, визначеного переліком захворювань, які є підставою для

ЦВ
Центрально-Західне міжрегіональне управління з питань
виконання кримінальних покарань, Міністерства юстиції
№10/1064-22/11-999 від 18.10.2022
КІП: БРОШКО І. М. 18.10.2022 18:10
2136C7DF9A3891DA10400000F5946400F3B0E302

подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання.

Окрім того, статтею 84 КК України передбачено, що у разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього Кодексу, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

З повагою
заступник начальника управління
полковник внутрішньої служби

Іван БРОШКО